

ДЕМОКРАЦИЯ И ГРАЖДАНСКО УЧАСТИЕ ОБЩЕСТВЕНИ НАГЛАСИ КЪМ ДЕМОКРАЦИЯТА, ВЪРХОВЕНСТВОТО НА ПРАВОТО И ОСНОВНИТЕ ПРАВА НА ЧОВЕКА ПРЕЗ 2021–2022 г.

От 2015 г. Институт „Отворено общество – София“ провежда периодични изследвания на общественото мнение с цел да установи какви са тенденциите в нагласите към основните ценности на Европейския съюз – демокрация, върховенство на правото и защита на основните права на човека. Резултатите позволяват да се открият някои от основните рискове и предизвикателства пред практическото приложение на тези ценности в България.

През 2021–2022 г. Институт „Отворено общество – София“ в партньорство с Центъра за либерални стратегии осъществи поредно изследване по темата, в резултат на което е подготвен настоящият доклад от екип в състав:

- **д-р Даниел Смилов**, автор
- **д-р Драгомира Белчева**, статистическа обработка на данни
- **д-р Петя Брайнова**, статистическа обработка на данни
- **Георги Стойчев**, редактор

Изказаните в доклада мнения и оценки са на авторите и не отразяват непременно официалната позиция на Институт „Отворено общество – София“.

ISBN 978-954-2933-69-4

СЪДЪРЖАНИЕ

▶ Резюме	2	▶ Нагласи към политическите партии	23
▶ За изследването	4	▶ Върховенство на правото	24
▶ Политически и икономически контекст	4	▶ Демокрацията като система от основни права	29
▶ Ефективност на управлението	5	▶ Свобода на медиите	34
▶ Доверие в демокрацията и в основните институции	9	▶ Заключение	36
▶ Представителство и участие на гражданите в управлението	17	▶ Анекс. Изследване на популизма	38

РЕЗЮМЕ

Демокрацията в България се ползва със значителна обществена подкрепа. Мнозинството от гражданите (56% през 2021 г. и 52% през 2022 г.) са съгласни, че демокрацията е най-добрата форма за управление на страната. Това са най-високите нива на подкрепа за демокрацията, регистрирани в поредица от пет изследвания на общественото мнение, проведени от 2015 г. насам.¹ За сравнение през 2018 г. едва 45% от анкетиранияте заявяват подкрепата си за демократичния начин на управление.

Наличието на мнозинство в подкрепа на демокрацията обаче не бива да успокоява. Сред анкетиранияте трайно доминират отрицателни оценки за ефективността на правителството при разрешаване на основните национални проблеми, ниско доверие в институциите и убеденост, че политическият и административният елит се формират с връзки, а не по заслуги.

Изследванията също така регистрират продължаваща през годините изключително слаба степен на гражданско участие в организирани форми на обществен живот – огромната част от анкетиранияте (около 80%) не членуват в никакви организации, само 2–5% заявяват, че членуват в политически партии, а само 4% – в профсъюзи. Членството в неправителствени организации остава в рамките на до 3%. Все пак има и позитивни тенденции: все повече хора са склонни да се обръщат към институциите, за да търсят разрешение на проблемите, както и да протестират в случаи на лошо управление; все повече смятат, че със собствени действия могат да променят нещата за добро.

От трите тествани ценности на ЕС (демокрация, върховенство на правото и основни човешки права) защитата на основните граждански права продължава да изглежда като най-голямото достижение на демократичния преход в България. Значителен дял от анкетиранияте са уверени, че могат спокойно да упражняват гражданските си права и не се страхуват от репресии от страна на правоохранителните органи. Сред работещите обаче се забелязва известна уязвимост – немалки (макар

и намаляващи) групи все още смятат, че могат да загубят работата си, ако участват в протест или ако критикуват публично правителството. Парадокс е и това, че хората са уверени в правата си, имат доверие в полицията, а не вярват на съда.

Особено тревожна е устойчивостта на нагласи, които могат да бъдат наречени хомофобски, расистки и ксенофобски. Като цяло те се изразяват в недостатъчна толерантност и разбиране спрямо малцинства – сексуални, етнически, религиозни.

Най-остро изразено усещане за криза има по отношение на състоянието на върховенството на правото в България: основната разлика между демократичните и тоталитарните правителства е, че първите носят политическа и съдебна отговорност пред своите избиратели, а вторите – не. У нас обаче през октомври 2021 г. само 39% от анкетиранияте са съгласни, че правителството действа в рамките на закона (това все пак е съществен напредък спрямо 26% през 2018 г.). Обществената оценка за качеството на законодателството през 2021 г. се е повишила спрямо 2018 г., но остава на ниски нива: едва 31% от хората смятат, че законите в страната са справедливи (при 22% през 2018 г.), и едва 23% са на мнение, че законите са ясни и разбираеми (при 14% през 2018 г.). Относно еднаквото прилагане на закона не се наблюдава позитивна промяна и обществената оценка остава изключително ниска – през 2021 г. едва 7% смятат, че законите се прилагат еднакво за всички, при 8% през 2018 г.

Традиционно публичните политики за реформа на съдебната система гледат на проблема с върховенството на правото в България, първо, като на проблем, който засяга изключително само един от клоновете на държавна власт (съдебната система), и второ, като на проблем, който засяга в еднаква степен всички граждани. Установените в изследването обществени нагласи показват обаче, че е необходима промяна в този начин на мислене: от една страна, въпросът за качеството на законодателството е преди всичко въпрос на законодателната власт и функция на ниската легитимност, с която се ползва Народното събрание. От друга страна, от гражданите не може да се очаква да спазват зако-

¹ Изследванията са проведени през 2015, 2016, 2018, 2021 и 2022 г.

ните, ако те са на мнение, че самото правителство не действа в рамките на закона.

По отношение на медиите изследването от 2021–2022 г. потвърждава задълбочаването на вече регистрирани през предходните години тенденции. В доверието към телевизиите като основен източник на информация за положението в страната има ясен и подчертан спад – за първи път по-малко от половината от гражданите (42%) имат доверие в телевизиите и се информират основно от тях. За сметка на телевизиите нараства доверието в интернет базираните медии – 26%. Базираните в интернет информационни сайтове все повече играят ролята на реален конкурент на телевизиите за първенство в информационната сфера. Сред редица демографски групи, в т.ч. пълнолетните българи на възраст до 50 години, базираните в интернет медии, включително социалните мрежи, изпреварват телевизията като основен източник на информация за събитията в страната.

Мнозинството от хората възприемат пресата като свободна да критикува правителството, но не смятат, че вестниците или телевизиите ще съобщат истината, ако висш държавен служител е замесен в престъпление – тук особено подобрение спрямо 2018 г. не се наблюдава. Без надеждна информация за работата на правителството гражданите не могат да участват в процеса на вземане на решения за държавното управление.

Други две тенденции трябва да бъдат ясно подчертани. През 2022 г. се наблюдава спад в доверието към ЕС – то вече е 43% при регистрирани нива от 47% през 2021 г. и 49% през 2018 г. В същото време делът на хората, които заявяват, че нямат доверие на ЕС, нараства от 33% през 2018 г. до 41% през 2021 г. и до 48% през юни 2022 г. Това означава, че в страната има ерозия на евро-атлантическите мнозинства. ЕС не може да бъде интерпретиран вече като абсолютно сигурен и безвъпросен външен стабилизатор на либералната демокрация в България, защото самият той започва да се политизира в българските политически дебати. Това показва, че бъдещето на демокрацията у нас зависи изключително от качеството на българските политически партии и тяхната лоялност към демократичните ценности.

Особено тревожна е тенденцията в рамките на кратък период от време да се провеждат масови

и успешни кампании срещу ценности, които могат да се определят като европейски и демократични. В резултат на такива кампании през последните години се стигна до ерозия на ключови ценности в публичната сфера: особено на толерантността към сексуални и етнически малцинства (към ромите, но също и към бежанците и мигрантите). Ако не се намери ефективно противодействие на тези негативни мобилизации, българската демокрация прогресивно ще се изпразва от съдържание и рискува да се превърне в диктатура на мнозинството.

Настоящото изследване предлага първи по рода си подробен анализ на популистките нагласи в България – основните изводи са приложени в анекс към общия доклад. Именно на базата на тази част от изследването е изведена и втората важна тенденция: от идеологическа гледна точка огромна част от гражданите попадат в група с нагласи, които не са изцяло популистки, но и не могат да бъдат определени като либерално-демократични. Това, изглежда, е и една от големите разлики между България и установена демокрация като Германия например и е едно от обясненията за голямата волатилност на българската демокрация и за нестабилността на партиите. Избирателите често сменят предпочитанията си и не се боят да преминават граници, като гласуват експериментално за партии, които оспорват един или друг аспект на демократичната уредба. Засега тази волатилност и експериментализъм водят основно до политическа нестабилност и до чести предсрочни избори, но в бъдеще могат да поставят под въпрос демократичното устройство на страната.

Тази тенденция става особено опасна за демокрацията, когато се съчетае с остро усещане за криза – реална или въображаема. Трябва да се подчертае, че изследването от 2022 г. демонстрира ясно изразено усещане за криза в управлението. Дали причината за това е реалната инфлация, страховете покрай войната в Украйна, или газовите затруднения, но изследването ни показва сериозно влошаване на практика на всички индикатори, които са свързани с ефективността на управлението и способността му да се справи с проблемите. Именно усещанията за такава криза в миналото са водили до сринове в много демократични общества и днес трябва да сме особено внимателни, за да не влезем в подобна негативна и деструктивна динамика.

ЗА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Този доклад се основава на данни от две национално представителни изследвания на общественото мнение, осъществени на терен съответно в периода 16–23 октомври 2021 и 6–16 юни 2022 г. Изследванията са проведени сред пълнолетното население на страната по метода на пряко стандартизирано интервю с таблети по домовете на респондентите. Респондентите са подбрани чрез двустепенни стратифицирани извадки по регион и тип населено място с квота по признаците пол, възраст и образование. При всяко от изследванията са проведени 1000 ефективни интервюта. Максимално допустимата грешка при 95% гаранционна вероятност е $\pm 3,1\%$ при 50-процентен дял. Изследванията на терен са проведени от „Алфа Рисърч“ по проект, който се осъществява и финансира от Институт „Отворено общество – София“. Данните са обработени и анализирани от Институт „Отворено общество – София“ в партньорство с Центъра за либерални стратегии.

В доклада са цитирани и данни от три предходни национално представителни изследвания на общественото мнение, проведени и финансирани от Институт „Отворено общество – София“ през 2015, 2016 и 2018 г. Изследванията са осъществени сред представителни извадки от пълнолетното население на страната по метода интервю „лице в лице“ по стандартизирана анкетна карта. Анкетираните са подбрани чрез вероятностни двустепенни гнездови извадки, които са стратифицирани по административни региони и по тип на населеното място. Максималната стохастична грешка е $\pm 2,9\%$.²

Таблица 1. Профил на анкетираните в рамките на изследванията през 2021 и 2022 г.

По пол	2021		2022	
	Брой	Дял	Брой	Дял
Мъж	493	49%	496	50%
Жена	507	51%	504	50%
Общо	1000	100%	1000	100%

² Описание на метода на работа, използваното определение за демокрация и данни за резултатите от първото изследване, проведено през 2015 г., са публикувани в доклада „Демокрацията и гражданско участие. Обществените нагласи към демокрацията, върховенството на правото и основните права на човека през 2015 г.“, достъпен в интернет на адрес: <https://osis.bg/?p=554>. Изследванията през 2016 (<https://osis.bg/?p=536>) и 2018 г. (<https://osis.bg/?p=3261>) са осъществени по същия метод и са описани в съответните публикации, достъпни на посочените адреси в интернет.

По възраст	2021		2022	
	Брой	Дял	Брой	Дял
18–30 години	151	15%	148	15%
31–40 години	155	16%	173	17%
41–50 години	189	19%	210	21%
51–60 години	205	21%	187	19%
61+ години	300	30%	282	28%
Общо	1000	100%	1000	100%

По етническа група	2021		2022	
	Брой	Дял	Брой	Дял
Българска	863	86%	864	86%
Турска	78	8%	62	6%
Ромска	45	5%	60	6%
Друга	5	1%	3	0%
Без отговор	9	1%	11	1%
Общо	1000	100%	1000	100%

Някои от разгледаните в настоящия доклад въпроси не бяха включени в изследването, проведено на терен през юни 2022 г., и най-актуалните данни, използвани в доклада по отношение на тези въпроси, са взети от изследването, проведено през октомври 2021 г.

ПОЛИТИЧЕСКИ И ИКОНОМИЧЕСКИ КОНТЕКСТ

Годините 2021 и 2022, в които бяха проведени двете изследвания на обществените нагласи по отношение на демокрацията, са безспорно необичаен, дори извънреден период от време в българската политическа история. Първата от тях – 2020 г., беше свързана с ковид кризата в България и добави към нея продължителните протести, насочени срещу третото правителство на Бойко Борисов. Това правителство оцеля до редовните парламентарни избори през април 2021 г., макар че стана обект на сериозно обществено недоволство. През 2021 г. бяха проведени общо три парламентарни вота и едва след последния през ноември беше съставено ново правителство. В началото на 2022 г. започна войната в Украйна, която доведе до кризисна ситуация в енергетиката в цяла Европа. Войната задълбочи драматично инфлационните процеси, които бяха започнали вече през 2021 г. През април 2022 г. Русия едностранно спря газовите доставки за България, защото правителството на премиера Петков отказа да плаща в рубли по схема, предложена

от „Газпром“. Правителството успя да намери в краткосрочен план алтернативни доставки, но в резултат на трупациите се кризи и напреженията вътре в сложната четворна коалиция то загуби вот на недоверие в края на юни. Последвалата правителствена криза не беше решена от парламента и той беше разпуснат в началото на август, като нови предсрочни парламентарни избори бяха насрочени за 2 октомври 2022 г.

Ако трябва да се даде обобщаваща оценка на периода 2020–2022 г., то това е политическа нестабилност и невъзможност да се състави устойчиво парламентарно мнозинство и трайно правителство. Страната беше управлявана от две редовни и две служебни правителства, като от август 2022 г. президентът Радев назначи трети служебен кабинет. Междувременно се проведеха три парламентарни вота и един за президент, като се очакват и четвърти извънредни избори за Народно събрание. Цялата тази политическа турбуленция се случва в ситуация на безпрецедентно съвпадение на сериозни кризи – здравни, икономически и дори военни.

От определена гледна точка периодът е доказателство за устойчивостта на Българската конституция и на основните демократични институции. Въпреки фрагментацията на парламента и неспособността му да излъчи стабилно управление в трудна ситуация политическите процеси в страната протичат в рамките на конституционния модел и предвидените в него процедури. Директна опасност от антидемократичен колапс няма и макар че определени радикално-популистки партии като „Възраждане“ бележат ръст, преобладаващата част от политическото представителство и избирателите са демократично и дори проевропейски настроени.

От икономическа гледна точка в периода 2021–2022 г. България се справя добре въпреки тежката международна среда. Макропоказателите на страната остават стабилни и част от тях дори се подобряват. Публичният дълг всъщност намален към средата на 2022 г. и е около 25% от БВП – много добър показател в ЕС като цяло. През 2022 г. ръстът на икономиката мина 4% на годишна база, но се очаква да падне до около 2% към края на годината най-вече заради кризата в Украйна и газовия недостиг в ЕС. Инфлацията в България достигна по-високи нива (12–17%), отколкото в еврозоната и това се дължи на комбинация от няколко фактора. Първо, България е малка, отворена икономика, която усилва тенденциите в еврозоната по модела на балтийските държави. Второ, България е страната с най-ниски ценови нива в ЕС и поскъпването на международни стоки като газ и петрол ѝ се отразя-

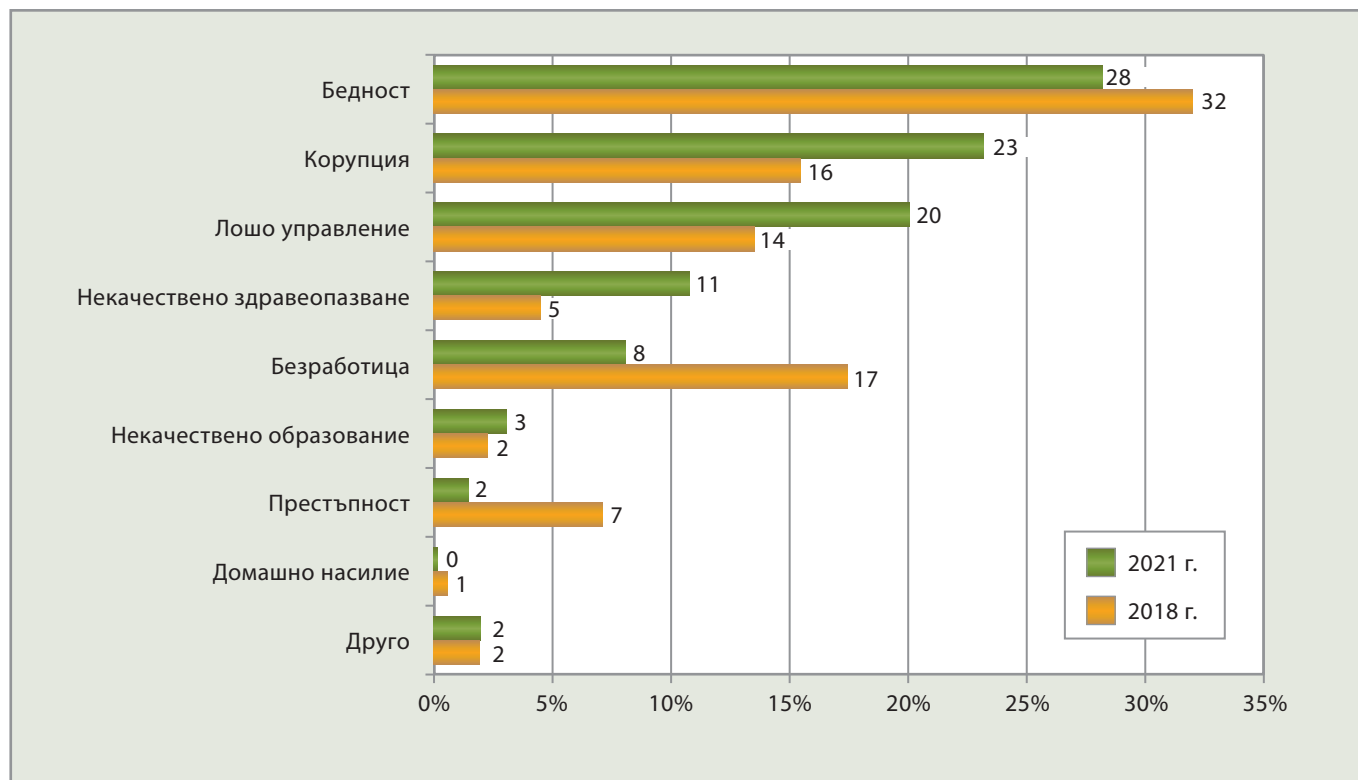
ва по-осезаемо, отколкото на икономики с по-високи ценови равнища. Трето, бяха приети правителствени програми, повишаващи доходите на пенсионерите и други уязвими групи, както и компенсиращи бизнеса за високите цени на енергоносителите. Инфлацията всъщност остава единственият от Маастрихтските критерии за присъединяване към еврозоната, който България към момента не изпълнява. Бюджетите на страната – въпреки нуждата от честа актуализация заради извънредните предизвикателства – всъщност регистрират излишъци в първата половина на 2022 г. и най-вероятно към края на годината ще бъдат в рамките на 3-процентния критерий за дефицит. Това означава, че единствено инфлацията и липсата на адекватна административна подготовка могат да попречат на страната да се присъедини към еврозоната през 2024 г.; самият факт, че страната поддържа курса към приемане на общата европейска валута в трудна икономическа среда, е добър атестат за икономическа политика. Същевременно обаче политическата нестабилност направи невъзможно решаването на много тежки проблеми и приемането на необходими реформи в строителството на пътната инфраструктура и в съдебната система. Стигна се и до сериозно забавяне в усвояването на европейските средства по Плана за възстановяване и устойчивост.

ЕФЕКТИВНОСТ НА УПРАВЛЕНИЕТО

Данните от изследването на обществените нагласи показват, че в периода 2018–2021 г. бедността продължава да бъде най-значимият проблем за хората в страната. През 2018 г. около една трета от анкетираните (32%) определят бедността като най-важен проблем, като подобен резултат е регистриран и в двете предишни изследвания през 2015 и 2016 г. За 2021 г. процентът спада до 28, което може би отразява общото (макар и бавно) намаляване на бедността в България (фиг. 1). Резултатът е особено окуражаващ, защото той отразява и състоянието след ефектите от ковид кризата, която преобърна някои от позитивните трендове в спадането на бедността.

През 2021 г. в сравнение с 2018 г. нараства делът на анкетираните, които посочват съответно корупцията и лошото управление като най-важен проблем в страната. Делът на посочващите корупцията като основен проблем нараства от 16% през 2018 г. на 23% през 2021 г., а на тези, посочващи като основен проблем

Фиг. 1. Най-важните проблеми в страната – по данни от 2018 и 2021 г.

Въпрос: Кой е най-важният проблем, пред който е изправена страната в момента? (Възможно е посочване само на един отговор.)

лошото управление, се увеличава за разглеждания период от 14 на 20%. През есента на 2021 г. това са двата най-често споменавани проблема пред страната след бедността. Нарастването на приоритизирането на корупцията и лошото управление през разглеждания период е вероятна рефлексия на трите парламентарни избора и на негативните нагласи спрямо третия кабинет на Бойко Борисов, особено след масовите протести срещу него от лятото на 2020 г.

През 2021 г. спрямо 2018 г. нараства делът и на хората, които определят като основен проблем некачественото здравеопазване (11%). Това става на фона на ковид пандемията, която показва много слаби страни в българското здравеопазване.

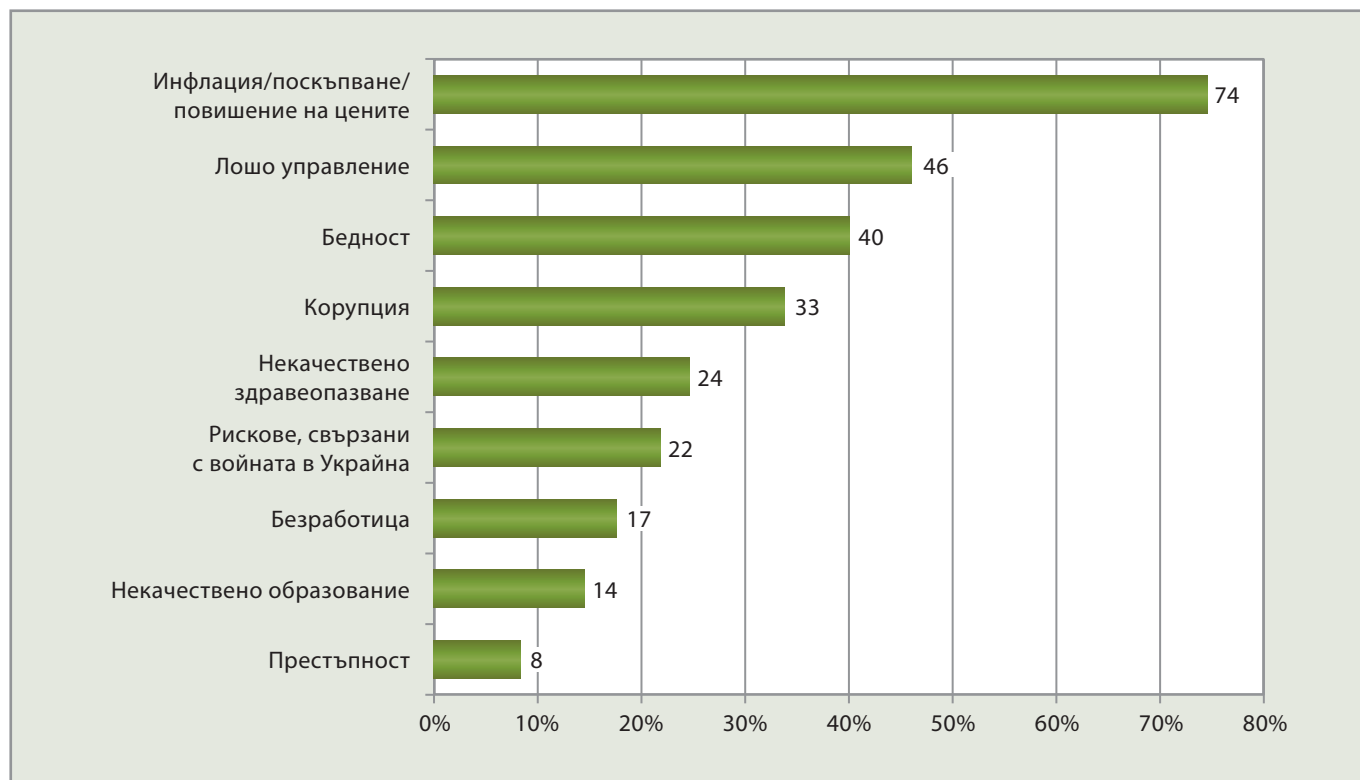
Позитивна тенденция е драматичният спад на тези, които виждат безработицата като проблем за страната – от 17% през 2018 г. до 8% през 2021 г. Този спад отговаря и на безпрецедентно ниските нива на безработица в България в разглеждания период (под 5%). Делът на тези, които я посочват като най-важен проблем в страната, пада устойчиво от 2015 г. насам: от 32% през 2015 г. до 8% през 2021 г. Това развитие отразява положението на пазара на труда: нараства делът на заетите и коефициентът на безработица намалява. Важно е да се подчер-

тае обаче, че увеличената заетост не решава проблема с бедността и тя продължава да стои на първо място като най-важният проблем за страната през есента на 2021 г.

Запазва се тенденцията на нисък дял на хората, за които некачественото образование е посочено като най-важен обществен проблем – 3% от анкетираните.

Изследването през юни 2022 г. се различава от предходните, включително и заради промяна в начина, по който е зададен въпросът.³ Като най-важния проблем за страната през юни 2022 г., споделян от 74% от анкетираните, се посочва инфлацията. Почти половината от респондентите (46%) извеждат на второ място лошото управление, а на трето се нарежда бедността – 40% (фиг. 2). Данните могат да се интерпретират като показателни за наличието на усещане за остра криза, свързана с лошо управление и обезценяване на доходите. И инфлацията, и повишението на цените в разглеждания период не са непременно и основно резултат от действията на правителството. В

³ През 2022 г. анкетираните са могли да посочат до три най-важни проблема пред страната, докато в предходните изследвания – само един. Анкетираните са поканени да оценят два допълнителни проблема пред страната, отсъстващи като изрично споменати във въпроса през предходните години, свързани с инфлацията и рисковете от войната в Украйна.

Фиг. 2. Най-важните проблеми в страната, юни 2022 г.

Въпрос: *Кой е най-важният проблем, пред който е изправена страната в момента? (Възможно е посочване до три отговора.)*

очите на хората обаче триадата „поскъпване, лошо управление и бедност“ е трудно разделима. В демокрациите, както е известно, електоратът държи управляващите отговорни за всякакви бедствия независимо от това дали те са отговорни за тях, или не.⁴

През целия период 2018–2022 г. се запазва много лошата обща оценка на гражданите за начина, по който правителството се справя с решаването на най-важните проблеми в страната. Преобладаващият брой от анкетираните (над 80%) смятат, че правителството не се справя с бедността; също толкова са на мнение, че не се справя с корупцията; значителни мнозинства заявяват, че правителството не се справя и с другите проблеми, като престъпността, некачественото образование и некачественото здравеопазване. Въпреки цитираните по-горе данни за намаляване на безработицата всъщност и по отношение на този въпрос най-значителен дял от анкетираните (над 70%) смятат, че правителството не се справя с този проблем.

През 2022 г. са изличени и всички сравнително минимални подобрения, които са регистрирани през

2021 г. спрямо 2018 г. Впечатляващи са отговорите по отношение на корупцията. През октомври 2021 г. негативните настроения, че правителството не се справя с корупцията, са били най-слаби за изследвания период от 2015 г. насам. Това най-вероятно се дължи на надеждите след падането на правителството на Борисов да се създаде нов управленски модел. Към юни 2022 г. обаче тези надежди явно са били сменени с разочарование и картината на обществените настроения става сходна с тази през 2018 г. Освен общата кризисна тревожност обяснението тук е в явната неспособност на сложната четворна коалиция, управлявала страната през първата половина на 2022 г., да проведе успешна съдебна и антикорупционна реформа. Общественото усещане за управленска немощ корелира и с увеличението на констатациите за лошо управление на страната.

По всеки от разгледаните обществени проблеми в периода 2018–2022 г. само между 6 и 21% от анкетираните дават положителна оценка на правителството и като цяло смятат, че то се справя с проблема. Най-висока положителна оценка правителството получава за дейността си в образованието (около 19% от анкетираните смятат, че правителството се справя с проблема

⁴ Achen, Christopher H. and Larry M. Bartels. *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton UP, 2017.

с некачественото образование през 2022 г.); сходен е процентът на заявилите, че правителството се справя с безработицата. За начина, по който правителството се справя с безработицата, има и най-значителен ръст на

положителната оценка – през 2015 и 2016 г. само 10% са смятали, че правителството се справя с безработицата, а през 2018 г. този дял се увеличава до 20% – към 2022 г. има минимален регрес в това отношение (табл. 2).

Таблица 2. Ефективност на управлението – по данни за 2018, 2021 и 2022 г.

Проблем пред страната	Година	Справя се	Не се справя	Не мога да преценя	Без отговор
Некачествено образование	2022	19%	69%	11%	2%
	2021	12%	84%	4%	1%
	2018	21%	68%	10%	1%
Безработица	2022	19%	71%	9%	1%
	2021	19%	73%	8%	0%
	2018	20%	75%	4%	1%
Престъпност	2022	18%	73%	9%	1%
	2021	20%	68%	12%	1%
	2018	12%	82%	5%	1%
Рискове, свързани с войната в Украйна*	2022	18%	68%	13%	1%
	2021				
	2018				
Некачествено здравеопазване	2022	16%	78%	6%	1%
	2021	12%	83%	5%	0%
	2018	16%	78%	5%	1%
Лошо управление	2022	12%	81%	6%	1%
	2021	17%	68%	13%	1%
	2018	13%	76%	10%	1%
Бедност	2022	11%	85%	3%	1%
	2021	13%	78%	8%	1%
	2018	12%	86%	2%	0%
Корупция	2022	9%	85%	5%	1%
	2021	12%	49%	36%	3%
	2018	6%	85%	8%	1%
Инфлация/поскъпване/повишение на цените*	2022	6%	91%	2%	1%
	2021				
	2018				
Домашно насилие	2022				
	2021	16%	76%	8%	1%
	2018	14%	54%	30%	3%

Въпрос: *Моля, дайте оценка на начина, по който правителството се справя с решаването на основните проблеми пред страната в момента.*

* Тези въпроси са зададени само през 2022 г.

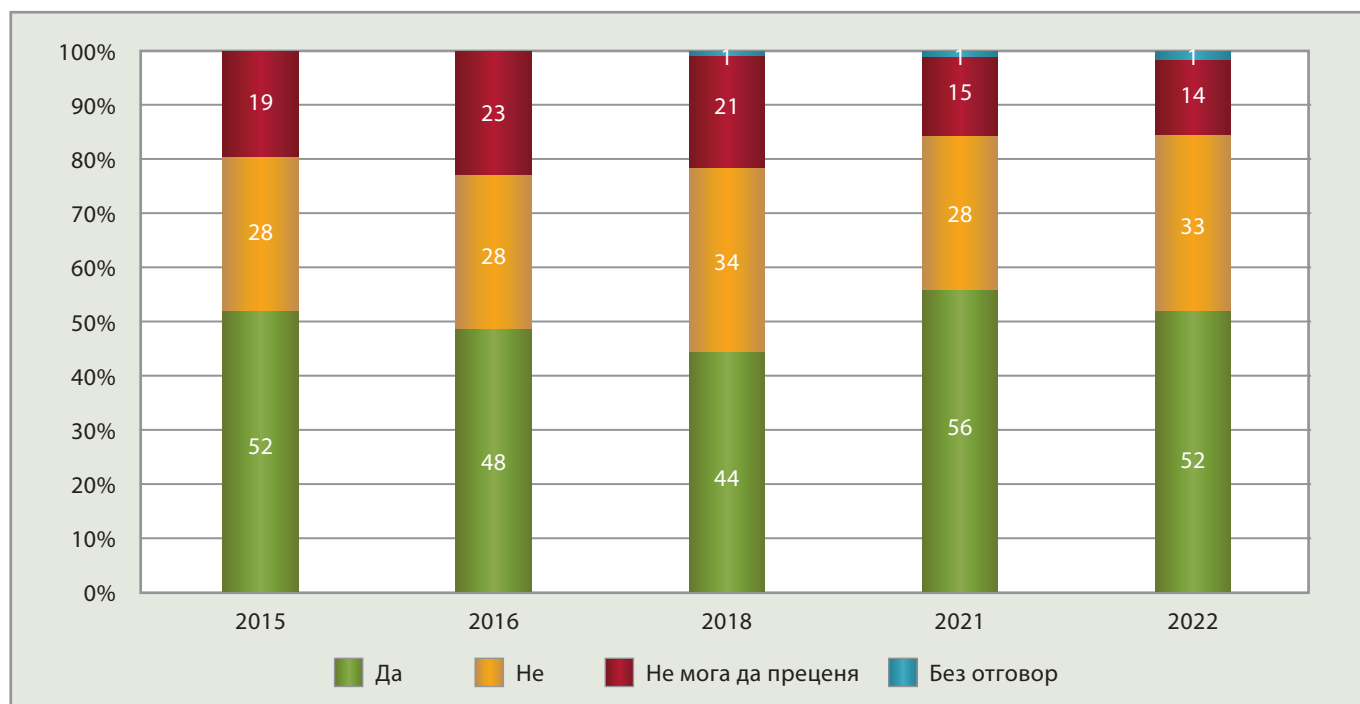

Всички проведени досега проучвания на общественото мнение в рамките на настоящата инициатива показват, че има ясно разминаване между приоритетите в дневния ред на гражданите и усещането им за справянето с тях от страна на правителството: през 2022 г. най-значителни групи от населението очакват решаване на проблемите с инфлацията, лошото управление, бедността и корупцията, а точно по отношение на разрешаването на тези проблеми са най-разпространени негативните оценки за работата на правителството. Това разминаване в приоритетите на хората и способността на правителството да ги адресира ефективно до голяма степен предопределя и ниското обществено доверие в институциите на представителната демокрация. Те биват изначално възприемани като неефективни по отношение на разрешаването на най-важните обществени проблеми. Дори когато даден проблем за определен период губи от своята значимост, гражданите не го възприемат като резултат от усилията на правителството. Особено показателно е едновременното наличие на огромен брой граждани, които виждат нарастването на цените и инфлацията като проблем, и на огромно мнозинство от респонденти, които имат усещането за лошо управление – неспособността за справяне с приоритетни социални проблеми понижава одобрението на дейността на властите.

ДОВЕРИЕ В ДЕМОКРАЦИЯТА И В ОСНОВНИТЕ ИНСТИТУЦИИ

Най-позитивният резултат, наблюдаван в рамките на изследването през 2021 г., е повишаването на дела на хората, които одобряват демокрацията, с цели 12% спрямо 2018 г. През 2018 г. делът на анкетираните, които определят демокрацията като най-добра форма на управление за страната, спада до 45 от 52% през 2015 г. и от 48% през 2016 г. Изследването през октомври 2021 г. показва обрат в тази негативна тенденция и регистрира повишаване на дела на анкетираните с доверие към демокрацията до 56%. През юни 2022 г. отново има спад от 4% до ниво от 52%, но като цяло ниските нива от 2018 г., изглежда, са преодолени. Това е положителен резултат за българската демокрация, който демонстрира нейната устойчивост. Въпреки безпрецедентното наслагване на ефектите на множество кризи българите съвсем не се отказват от демокрацията, а напротив – демонстрират стабилни позитивни нива на доверие в нея. Риск обаче представлява обстоятелството, че една трета от анкетираните през 2022 г. (33%) не вярват, че демокрацията е най-добрата форма за управление на страната (фиг. 3).

Фиг. 3. Доверие в демокрацията – по данни за 2015, 2016, 2018, 2021 и 2022 г.*

Въпрос: *Вярвате ли, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление за България?*

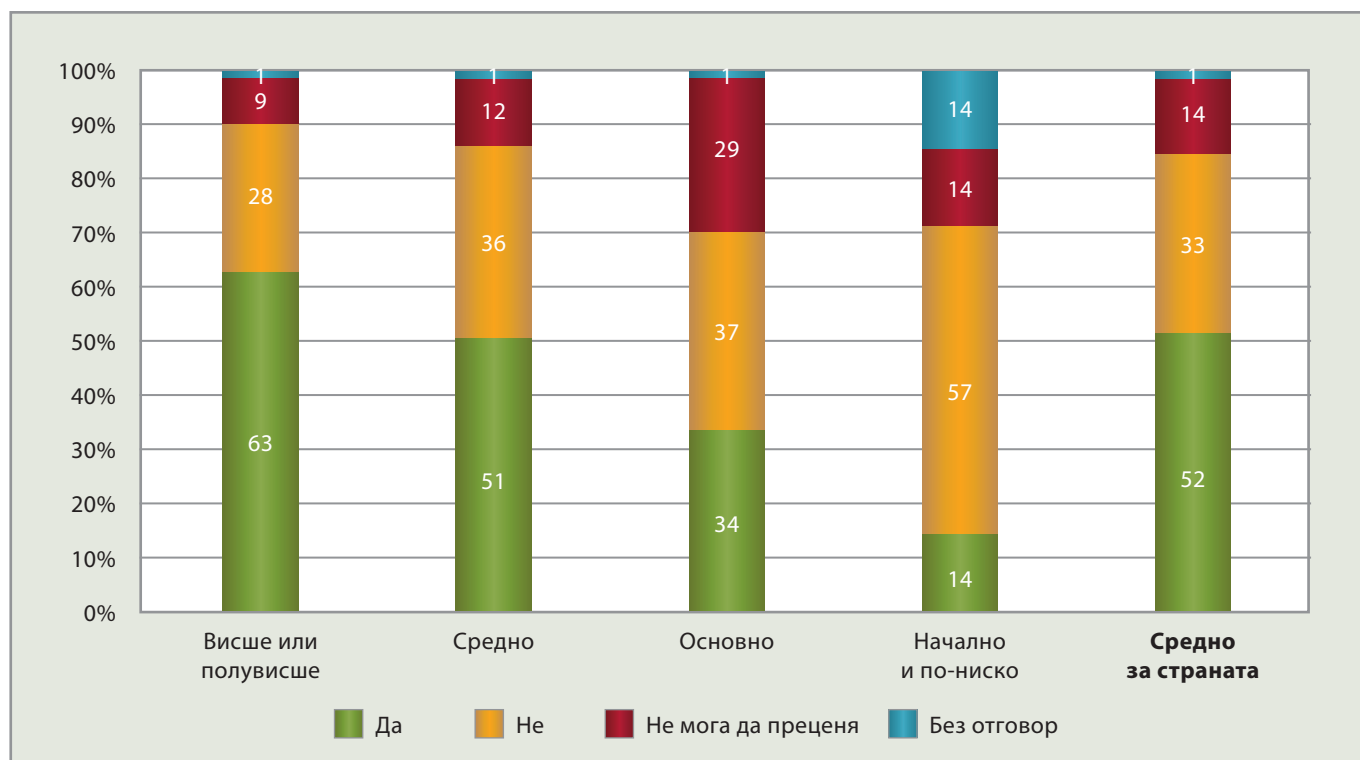
* Възможно е при някои от фигурите и таблиците сборът от отговорите на даден въпрос да се различава от 100%. Това се дължи на факта, че показаните стойности са закръглени до цели числа.

Сред по-образованите граждани има категорично по-ясно изразена подкрепа за демокрацията като най-добра форма на държавно управление за страната: 63% от хората с висше или полувисше образование са съгласни с това твърдение в сравнение с 14% от хората с начално или по-ниско образование. Делът на несъгласните с това твърдение обаче при групите с най-високо и най-ниско образование е еднакъв (26–27%) през 2018 г., докато през 2022 г. вече 57% от хората с най-ниско образование не одобряват демокрацията (фиг. 4). Това драматично влошаване на отношението към демокрацията сред най-необразованите има нужда от специално обяснение. Една от причините може да е голямото подоходно неравенство в България, която единствена от страните – членки на ЕС, регистрира GINI индекс на 40%. Подоходното неравенство между столицата София и провинцията е друг факт, който може да обясни недоволството от базовата управленска формула сред най-необразованите части от обществото. Този резултат демонстрира също така, че различните социални прослойки вероятно са преживели ковид кризата и последвалия ценови шок по различен начин – ефектът върху най-необразованите, които като цяло корелират с най-бедните, е бил драматично по-силен, отколкото ефектите върху останалите части на обществото.

През 2022 г. подкрепата за демокрацията е по-категорично изразена освен сред по-образованите също и сред по-заможните граждани (64% от тези, които имат доход над 700 лв. на човек от домакинството на месец смятат, че демокрацията е най-добрата форма за управление на страната), сред хората в активна възраст (между 54 и 57% сред хората на възраст до 50 години са съгласни с това твърдение), както и сред живеещите в София (71% са съгласни в сравнение с 52% средно за страната).

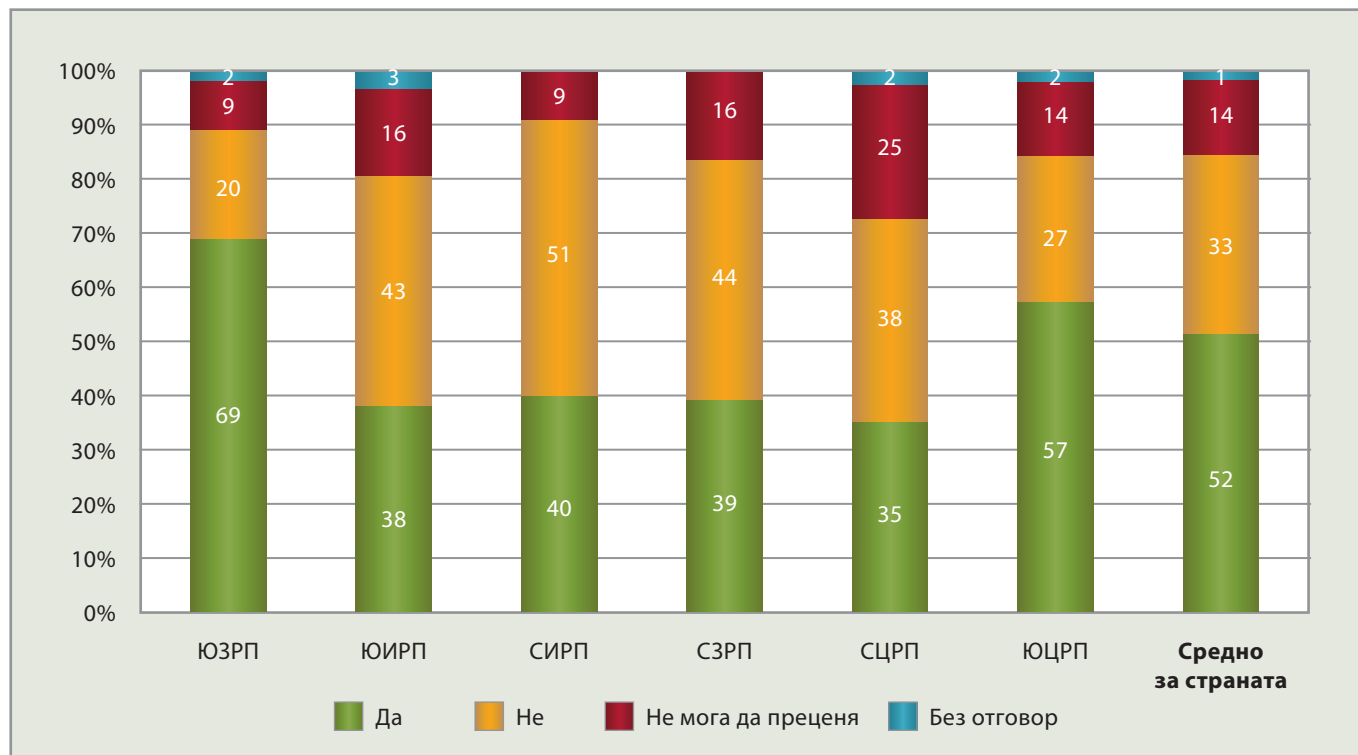
Има известни разлики във възприятията за демокрацията като най-добра форма на държавно управление и във връзка с региона, в който живеят анкетираните. Делът на тези, които са съгласни, че демокрацията е най-добрата форма на управление за България, е по-висок от средното за страната в двата икономически най-развити региона – 69% в Югозападния район (ЮЗР) и 57% в Южния централен район (ЮЦР), където са съответно и двата най-големи и развити града София и Пловдив. Останалите региони демонстрират далеч по-ниски стойности на подкрепа на демокрацията, като най-ниски са в Северния централен район (СЦР) с 35% и в Югоизточния район (ЮИР) с 38%; сходни стойности, които са категорично по-ниски от средното за страната, се наблюдават и сред живеещите в Североизточния район (СИР) и в Севе-

Фиг. 4. Доверие в демокрацията според образованието, юни 2022 г.

Въпрос: *Вярвате ли, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление за България?*

Фиг. 5. Доверие в демокрацията по региони, юни 2022 г.

Въпрос: *Вярвате ли, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление за България?*

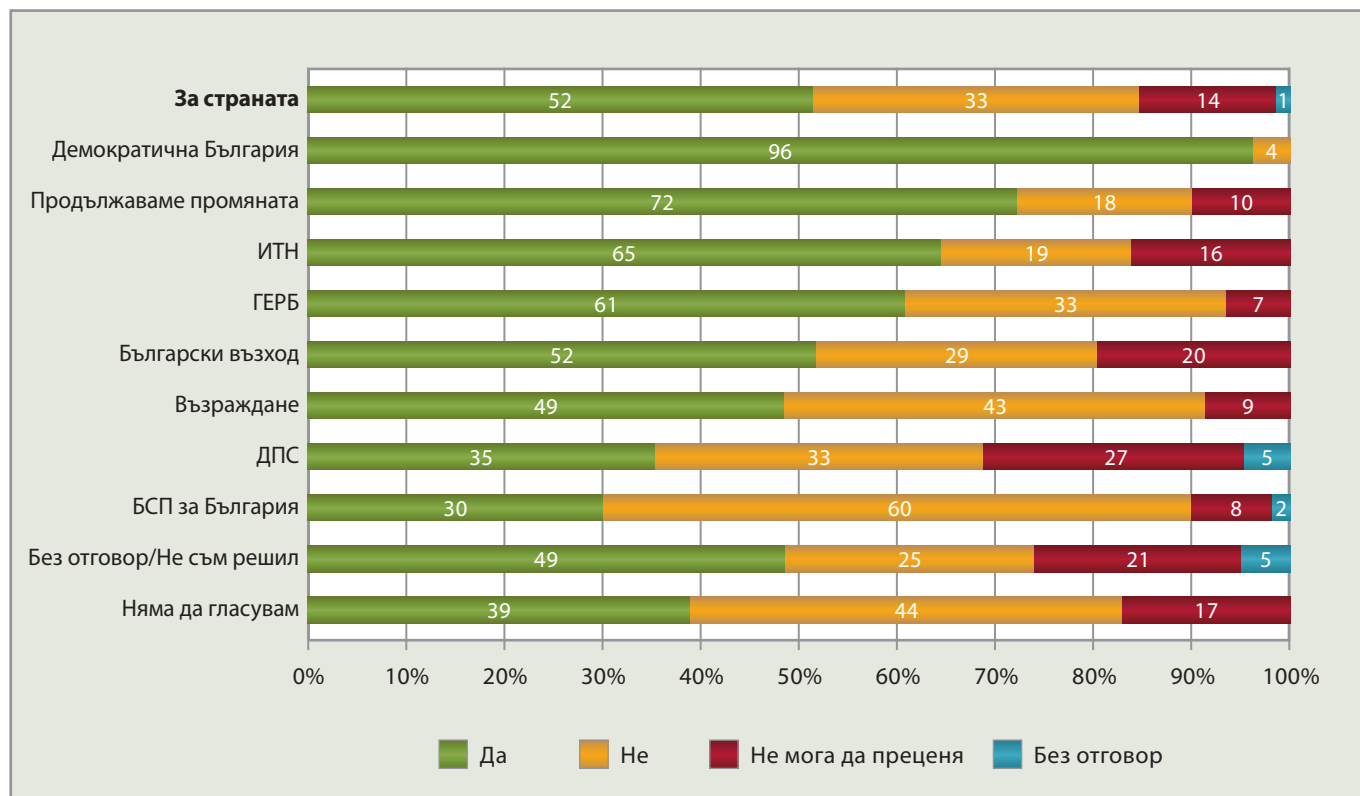
розападния район (СЗР). Разликата между столицата и останалите региони е впечатляваща и стига до 30%. СЦРП пада на последно място в новото изследване, което показва, че високите му стойности от 2018 г. са били по-скоро временна конюнктура (фиг. 5). Тревожна е огромната пропаст в доверието към демокрацията, която се отваря между София и голяма част от страната: тази пропаст се подчертава и от други показатели, например сериозното разминаване в доходите между тези региони. Очевидно една от големите задачи на управлението на страната в следващото десетилетие ще бъде да „свие“ тази пропаст, която няма как да не доведе до политическа нестабилност и протестен вот на тези, които смятат, че позитивите от икономическото развитие на страната не са справедливо разпределени.

Електоралните нагласи също имат определено значение. През юни 2022 г. анкетираните, които вярват, че демокрацията е най-добрата форма на управление за страната, представляват силно изразено мнозинство сред симпатизантите на „Демократична България“ (96%), „Продължаваме промяната“ (72%), „Има такъв народ“ (65%) и ГЕРБ (61%). Сред симпатизантите на „Български възход“ вярата в демокрацията е равна на средната за страната като цяло (52%). Вярата в демо-

крацията като най-добра форма на управление е по-слаба от средната за страната сред симпатизантите на „Възраждане“ (съгласни, че демокрацията е най-добра форма на управление, са 48% срещу 43% несъгласни) и ДПС (35% съгласни срещу 33% несъгласни). Мнозинството от симпатизантите на БСП (60%) не вярват, че демокрацията е най-добрата форма на управление за страната, и едва 30% от тях са на обратното мнение. Хората, които не вярват, че демокрацията е най-добрата форма на управление, са мнозинство и сред заявяващите, че няма да гласуват (49% не вярват в демокрацията срещу 28%, които изразяват вяра в нея) (фиг. 6).

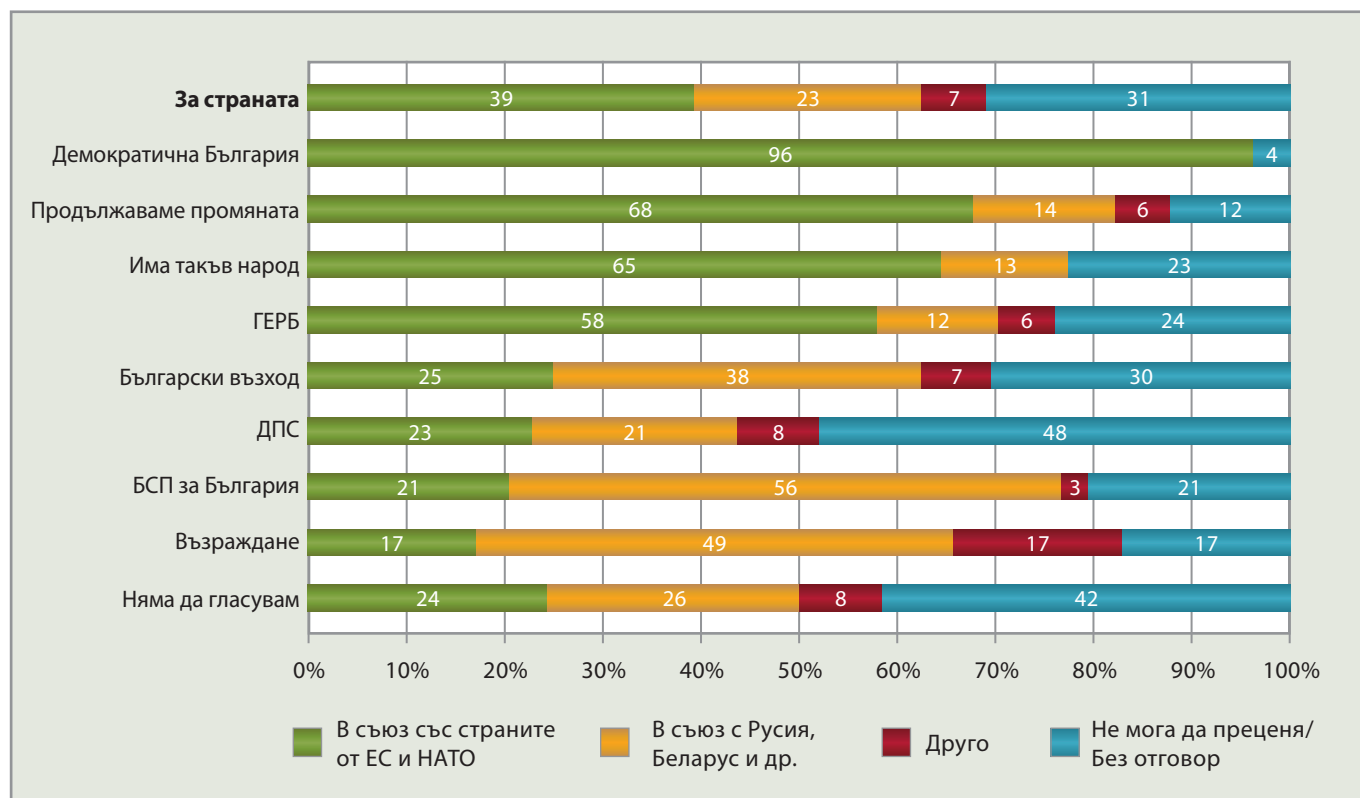
Наблюдава се пряка връзка между одобрението на демокрацията като най-добра форма на управление за България и подкрепата за прозападната геополитическа ориентация на страната. На фона на очертаващото се ново разделение в Европа след началото на руската инвазия в Украйна симпатизантите на партиите, които в най-голяма степен одобряват демокрацията като най-подходяща форма на управление за България (ДБ, ПП, ИТН и ГЕРБ), същевременно в най-голяма степен подкрепят и позиционирането на България в съюз със страните – членки на НАТО и ЕС. И обратно: симпатизантите на партиите, които в по-малка степен

Фиг. 6. Доверие в демокрацията според политическите предпочитания, юни 2022 г.

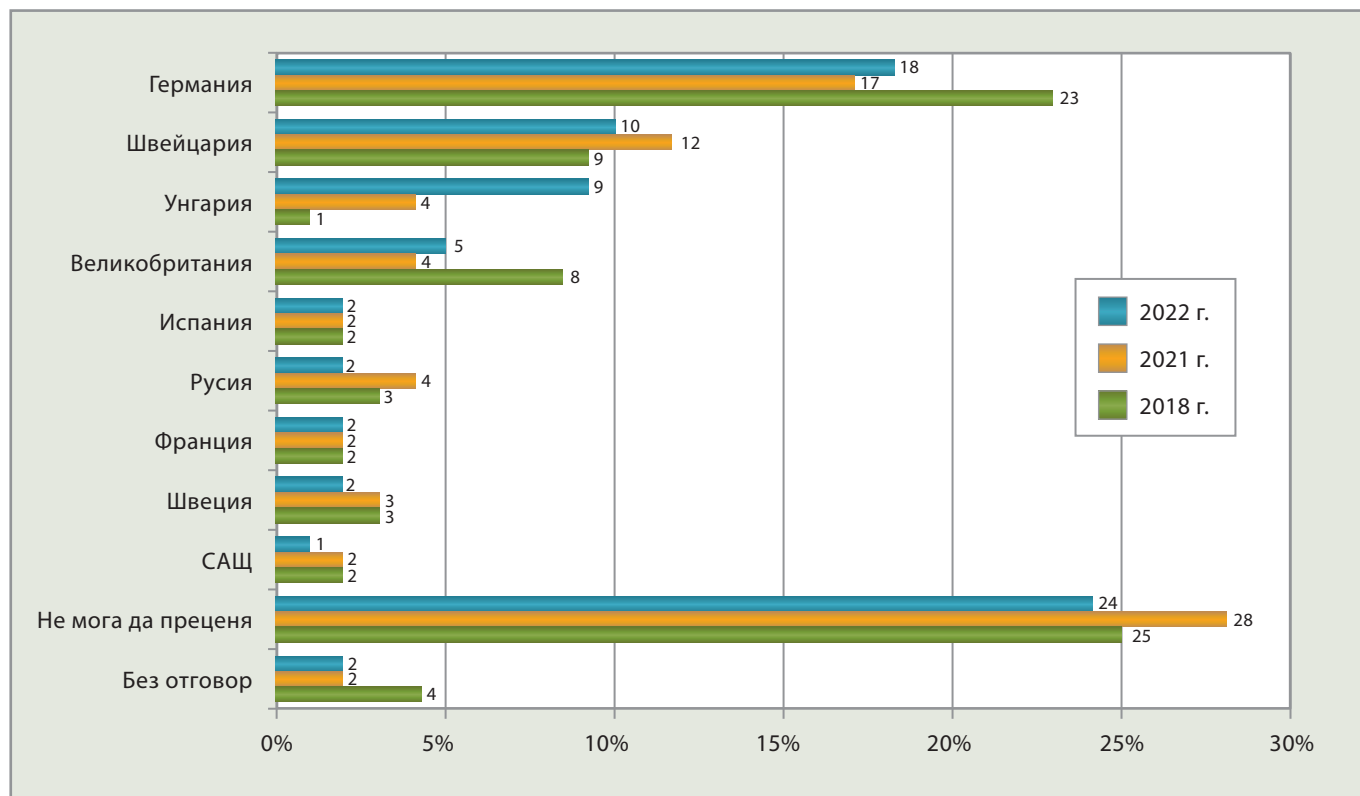
Въпрос: *Вярвате ли, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление за България?*

Фиг. 7. Геополитическа ориентация според политическите предпочитания, юни 2022 г.

Въпрос: *Ако в Европа има ново разделение, подобно на Студената война, къде трябва да се позиционира България?*

Фиг. 8. Световен пример за добро управление – по данни за 2018, 2021 и 2022 г.

Въпрос: Според Вас коя от държавите по света се управлява добре и България би трябвало да взема пример от нея?

одобряват демокрацията като най-подходяща форма на управление за България, в по-малка степен одобряват и нейното участие в съюзи като НАТО и ЕС и в по-голяма степен са склонни да се обявяват за съюз със страни като Русия (фиг. 7). Това на практика превръща въпроса за геополитическата ориентация на страната по същество във въпрос за съхраняването на нейното демократично устройство.

При трите предходни изследвания между 2015 и 2018 г. анкетираните неизменно сочат само демократични държави като примери за добро управление, които България трябва да следва. Германия, Великобритания и Швейцария формираха трайно челната тройка на чужди държави, които са желан модел за подражание. През 2018 г. за 23% от анкетираните Германия е най-популярният пример на държава с добро управление; според 9% такъв пример е Швейцария, а според 8% – Великобритания. Освен Русия, която бе посочена само от 3% от анкетираните като пример за добро управление и желан модел за подражание за

България, нямаше нито една недемократична държава, която гражданите да разглеждат като желан модел за подражание (фиг. 8).⁵

Тези картина се запазва и в изследванията от 2021 и 2022 г.: и при двете изследвания над 95% от анкетираните посочват като пример за държави с добро управление, които могат да служат за модел на България, само страни – членки на ЕС и/или НАТО, или други либерални демокрации като Швейцария. По отделни страни през 2022 г. отново Германия е лидер, но този път с малко по-нисък резултат (17–18%). Швейцария запазва позициите си, докато Великобритания – на фона на усложненията след Брекзит – губи почти половината от подкрепата си и се свива до 4–5%. За сметка на това Унгария достига забележителните 9% през 2022 г., което е демонстрация за нарасналата популярност на суверенистките идеи и критиките към ЕС. Излизането на Унгария напред в класацията може да е индикация и за атрактивността на идеите на „либералната демокрация“ на Виктор Орбан, които

⁵ Водещата роля на Германия при изследването през 2016 и 2018 г. не бе толкова категорично изразена, както при изследването през 2015 г., когато около 40% от анкетираните посочват Германия като чужда държава с най-добро управление, но това може да се дължи и на промяната в начина на формулиране на въпроса: при изследването през 2015 и 2016 г. анкетираните са могли да избират измежду списък с държави, които са им били прочитани по азбучен ред, докато през 2018 г. хората са били оставени сами да посочат име на държава с добро управление.

се популяризират в България както от националпопулистки и крайнодесни формации, така и от части от левицата и БСП. През 2022 г. спрямо 2021 г. делът на хората, определящи Русия като държава с добро управление, пада от 4 на 2%, което може да е като цяло отражение на негативната реакция на мнозинството от българите на агресията на Путин в Украйна.

Въпреки че мнозинството от анкетираните са съгласни, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление, доверието на гражданите в институциите на представителната демокрация и изобщо в националните институции е трайно ниско. То остава такова и през последните две години. Най-важните органи на представителната демокрация – партии и парламент – са в дъното на класацията сред изследваните институции и типове организации, като политическата криза през юни 2022 г. допълнително подкопава доверието в тях и води до спад на доверието в политическите партии до 11%, а на това в парламента – до 9% от анкетираните. В същото време недоверие към тях изразяват над 80% от анкетираните. Доверието в правителството спада от 24% през октомври 2021 г. до 16% през юни 2022 г., което вероятно се дължи на разногласията между коалиционните партньори, довели до правителствена криза в средата на 2022 г. Ерозията в доверието към парламента, правителството и политическите партии от първата половина на 2022 г. може да се обясни с неспособността за съставяне на стабилно управление в страната, както и с изострянето на инфлационната и енергийната криза на фона на войната в Украйна. Традиционно президентът запазва висока степен на доверие. През юни 2022 г. 54% от анкетираните изразяват доверие в президентската институция при 52% през октомври 2021 г., което не е изненада – през по-голямата част от 2021 г. той управляваше със служебни правителства и беше преизбран убедително през ноември месец същата година.

Като цяло може да се изведе хипотезата, че институциите, които обществото вижда като партийно политизирани, имат нива на доверие в диапазона 10–20%. Президентската институция печели, доколкото успява да се позиционира като надпартийна, но има риск да започне да губи доверие, ако и когато мнозинството започне да я възприема като прекалено партизирана. Ниското доверие в главния прокурор (19% през юни 2022 г. при 64% недоверие) като институция, която би трябвало да е надпартийна, е ясна демонстрация, че обществото вижда работата на тази институция по-скоро като политизирана. Доверие в съда традиционно изразяват около и под една трета от анкетираните,

докато почти два пъти по-голям дял от тях изразяват недоверие в неговата работа. Това е обяснимо на фона на регистрираната в рамките на изследването убеденост на гражданите, че законите в страната не се прилагат еднакво към всички.

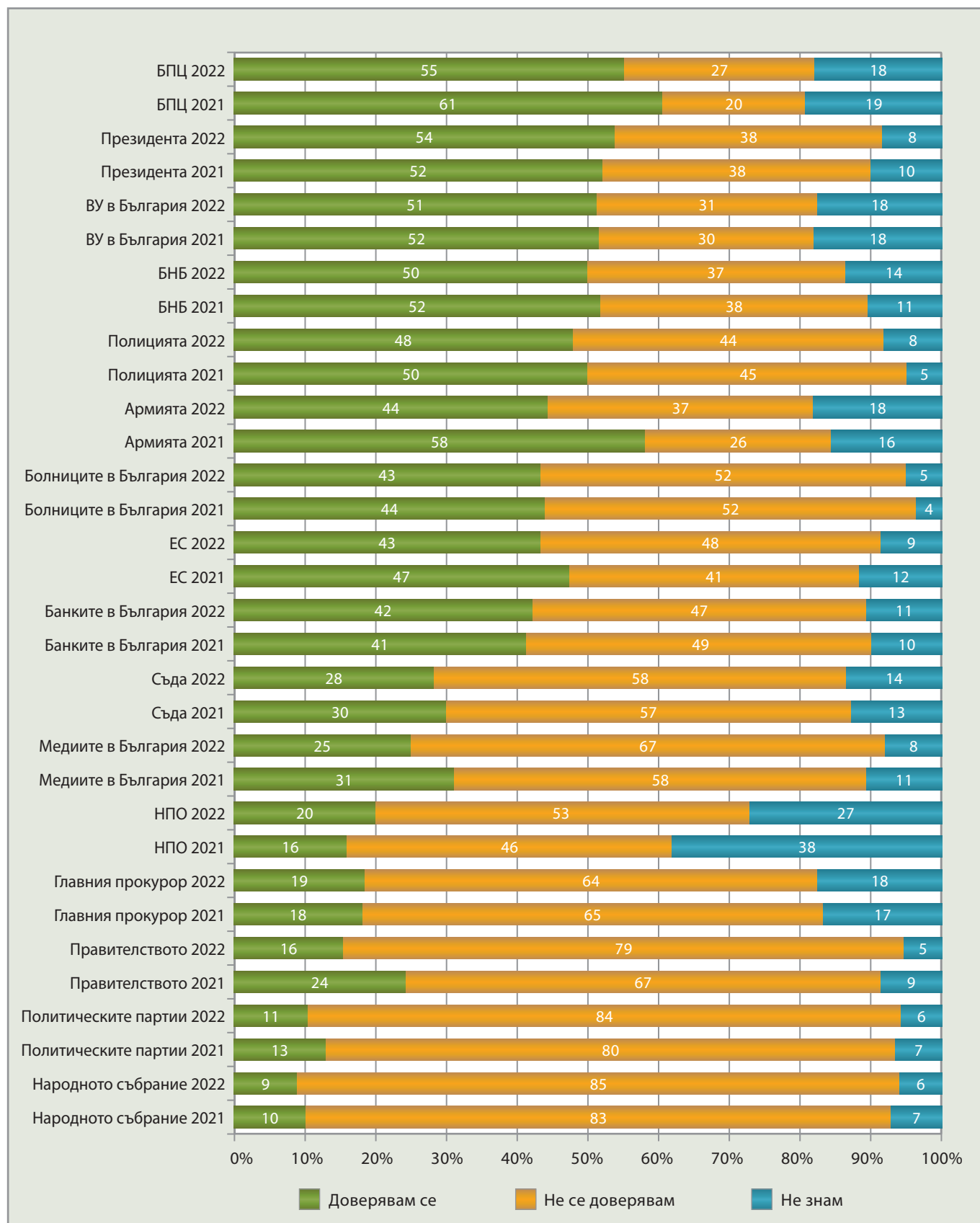
Доверие към неправителствените организации през юни 2022 г. изразяват 20% от анкетираните, което е увеличение спрямо 16% през октомври 2021 г. и е по-високо от това в Народното събрание, политическите партии, правителството и главния прокурор, но е по-ниско от това към медиите, съда и другите включени в изследването организации. Важно е обаче да се отбележи, че за разлика от другите коментирани институции и организации един от факторите за относително ниския дял анкетираните, които изразяват доверие към НПО, е свързан с големия процент участници в анкетата, които нямат мнение по въпроса поради непознаване на дейността на този тип организации.⁶

На фона на войната в Украйна прави впечатление спадът в дела на хората, които изразяват доверие в армията. Ако през октомври 2021 г. 58% от анкетираните заявяват, че имат доверие в армията, и тя се нарежда на второ място по доверие сред всички изследвани през периода институции и организации, то през юни 2022 г. – няколко месеца след началото на руската инвазия в Украйна – доверие в армията изразяват само 44% от анкетираните и тя се нарежда вече на шесто място по доверие сред изследваните институции (фиг. 9).

Доверието на българските граждани в ЕС остава относително високо в сравнение с доверието в националните институции, но регистрира и устойчива тенденция надолу. През 2018 г. то е 49% и спада с около 5% спрямо данните за 2016 г.: две национални институции (БПЦ и Президентът) изпреварват ЕС като институции с най-голямо доверие. През 2022 г. доверието в ЕС е вече 43%, като над тези нива са вече седем български институции. Особено впечатление прави спадът в доверието между 2021 (47%) и 2022 г. (43%). Вероятните причини за това са свързани с общата тревожност и усещане за криза, които характеризират обществените настроения в България след започването на войната в Украйна. В същото време делът на хората, които изразяват недоверие в ЕС, нараства от 32% през 2018 г. до 41% през 2021 г. и до 48% през юни 2022 г.

⁶ За подробен анализ на доверието към НПО вж. Захариев, Б. *Доверието в неправителствените организации в България*. София: Институт „Отворено общество“ – София, 2019 г., текстът е достъпен в интернет на адрес www.osis.bg

Фиг. 9. Доверие в институциите – по данни за 2021 и 2022 г.

Въпрос: В каква степен имате доверие на следните институции/организации? „Доверявам се“ отразява сбора на отговорилите „Напълно се доверявам“ и „По-скоро се доверявам“, а „Не се доверявам“ – сбора на отговорилите „По-скоро не се доверявам“ и „Изобщо не се доверявам“.

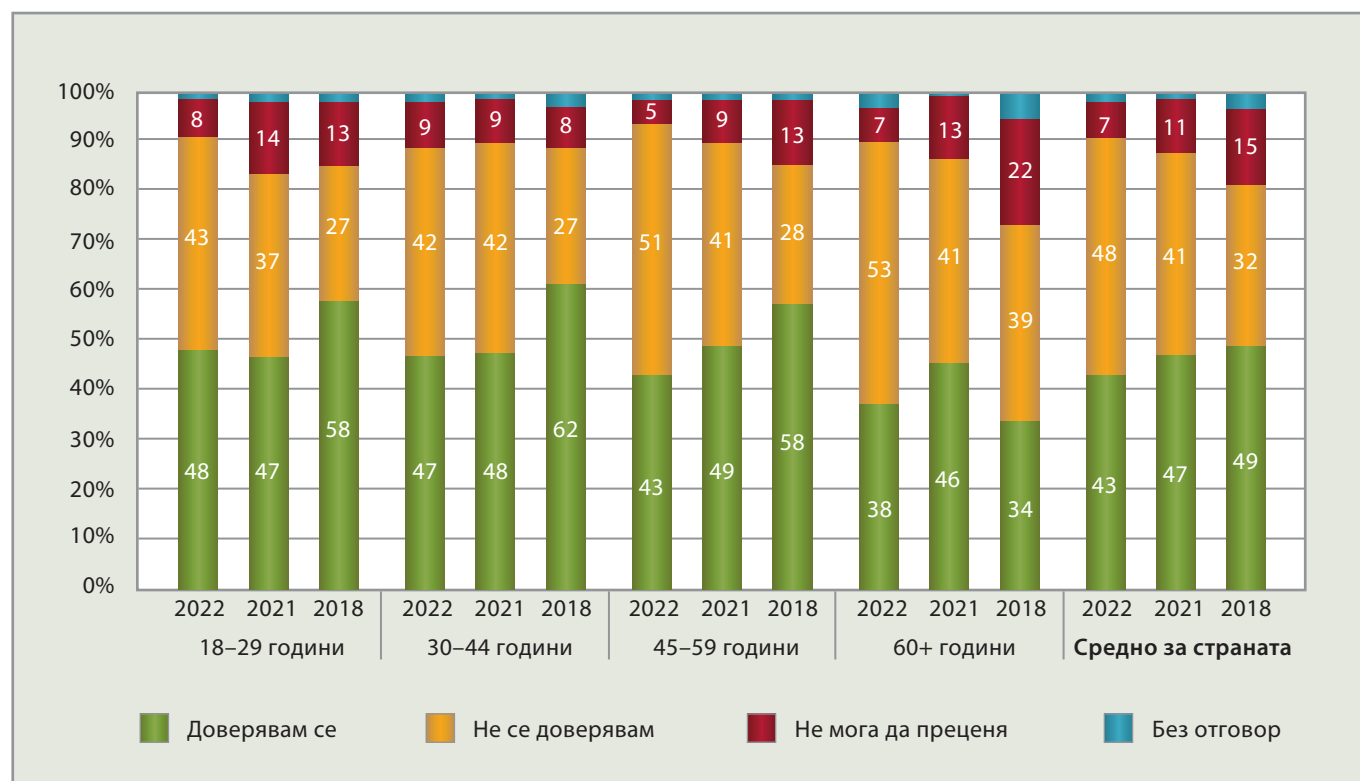
Трябва да се отбележи, че въпреки спада на дела на анкетираните, които изразяват доверие в ЕС, членството на страната в Съюза продължава да се радва на подкрепа от мнозинството български граждани. През юни 2022 г. най-голяма група от анкетираните (49%) заявяват, че в случай на референдум биха подкрепили членството на България в ЕС. Против членството биха гласували 36% от запитаните, а 15% не са решили. Сред изразилите мнение това би означавало резултат от 57% гласували за членство в ЕС срещу 43% против. Най-голяма група от гражданите (45%) също така заявяват, че не биха гласували за партия, която иска излизането на България от ЕС. Готовност да гласуват за подобна партия изразяват 28% от анкетираните, 23% не могат да преценят, а други 4% не отговарят на въпроса.

Запазва се тенденцията доверието в ЕС да зависи от определени демографски особености. Младите хора имат повече доверие в ЕС в сравнение с по-възрастните. Към юни 2022 г. най-високо е доверието в ЕС сред хората на възраст 18–44 години – 47–48% от тях имат доверие в ЕС, и само 34% сред хората на възраст над 60 години. Общият спад в доверието към ЕС се

дължи обаче именно на младите поколения – докато през 2018 г. доверието при тях е било в диапазона 58–62%, през 2022 г. е спаднало на 47–48% (фиг. 10). Това е тревожна тенденция, която демонстрира, че в страната се появява евроскептицизъм, който не е просто продукт на соцносталгия или унаследени от съветско време антизападни нагласи.

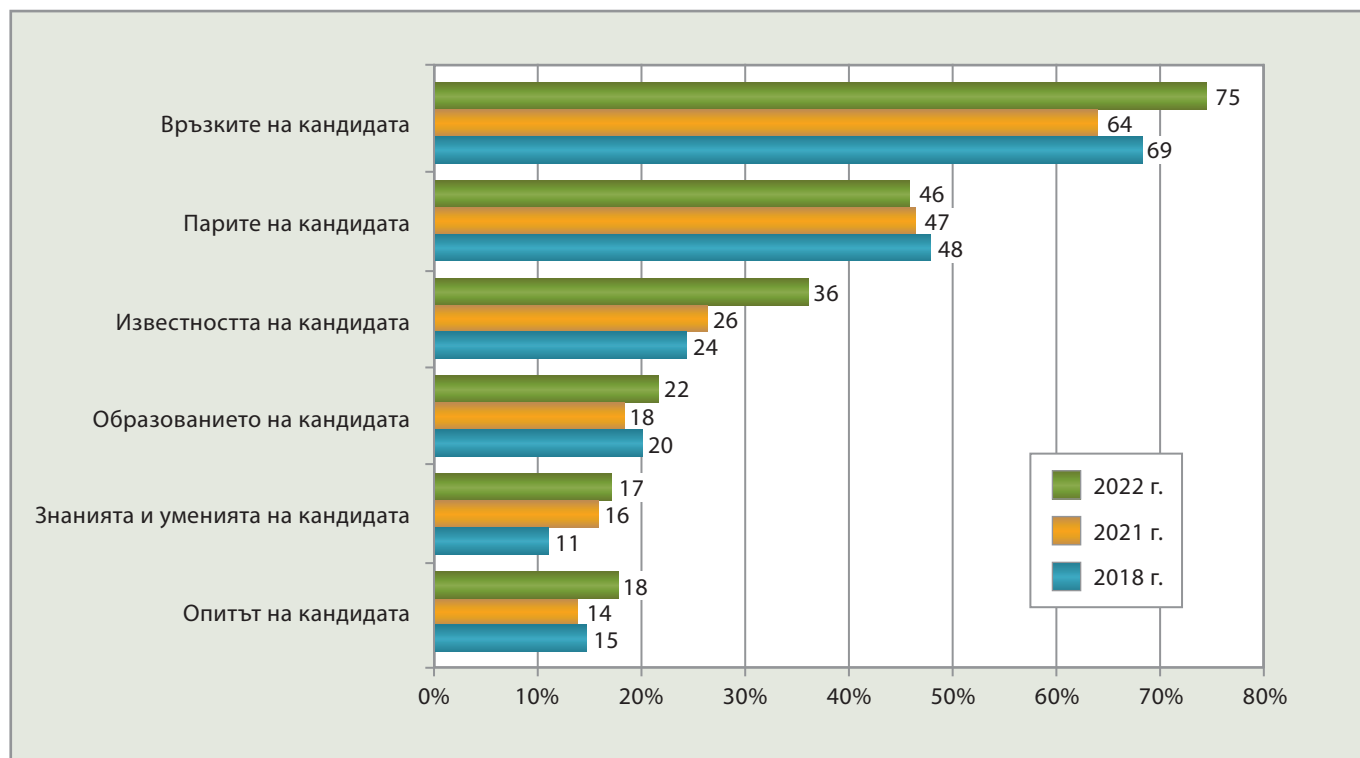
Ниското доверие на гражданите в националните институции е свързано до голяма степен с широко разпространените представи, че достъпът до висши държавни длъжности не се основава на заслуги, а на други фактори. Според почти 70% от анкетираните през 2018 г. връзките на кандидата са най-важният фактор за достъп до висша държавна длъжност в България. Почти половината от анкетираните посочват парите/богатството на кандидата като най-важен фактор за достъп до висша държавна длъжност, а популярността/известността му е на трето място. Едва всеки пети смята, че образованието на кандидата е основен фактор за достъп до висша държавна длъжност; само под 15% от хората са на мнение, че опитът, знанията или уменията на кандидата имат значение. През 2016 г. същият въпрос е задаван и за определяне на факторите,

Фиг. 10. Доверие в ЕС по възрастови групи – по данни за 2018, 2021 и 2022 г.

Въпрос: В каква степен имате доверие на следните институции/организации? – Европейския съюз. „Доверявам се“ отразява сбора на отговорилите „Напълно се доверявам“ и „По-скоро се доверявам“, а „Не се доверявам“ – на отговорилите „По-скоро не се доверявам“ и „Изобщо не се доверявам“.

Фиг. 11. Основни фактори за достъп до висши държавни длъжности – по данни за 2018, 2021 и 2022 г.

Въпрос: *Кои от следните фактори имат най-голямо значение при назначаване на хора на висши държавни длъжности?*

които имат значение за достъп до съдийска длъжност, и установените нагласи са идентични.

През 2022 г. тези тенденции само се задълбочават – 75% от респондентите отговарят, че връзките на кандидата са решаващи за неговия избор. Нараства и делът на хората, които определят известността на кандидата за решаващ фактор за неговото избиране (36%). Като цяло картината, която се получава, е, че българите не са убедени в меритократичния характер на обществото им – връзките, парите (46–47%) и известността на кандидатите за позиции са водещи, докато значително по-малко респонденти изтъкват образованието (22%), знанията и уменията на кандидата (17%) и опита му (18%) (фиг. 11).

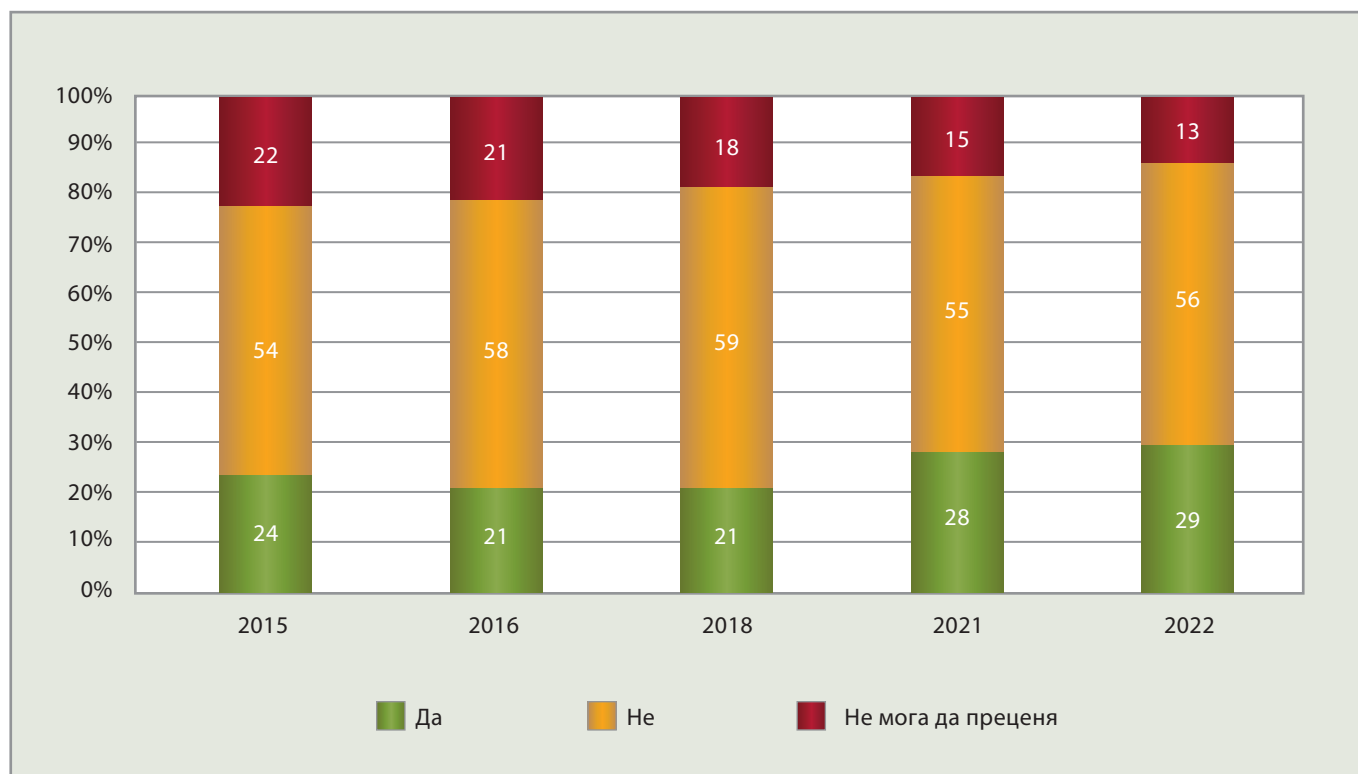
ПРЕДСТАВИТЕЛСТВО И УЧАСТИЕ НА ГРАЖДАНИТЕ В УПРАВЛЕНИЕТО

При проведените три изследвания между 2015 и 2018 г. с малко, но стабилно нараства делът на анкетираните, които не се чувстват представени в органите на управление. Делът на анкетираните, които не

са съгласни с твърдението, че в Народното събрание има поне един депутат, на когото имат доверие и за когото знаят, че представлява тях и хора като тях, се покачва от 54% през 2015 г. до 60% през 2018 г. Само 21% от анкетираните през 2018 г. са съгласни, че в Народното събрание има поне един депутат, на когото те лично имат доверие. Мнозинството от хората живеят с усещането, че те и техните интереси не са представени в управлението на страната, което само по себе си поставя демократичния характер на управлението под въпрос.

През 2021–2022 г. има леко повишение на усещането за представителност на парламента: 28–29% заявяват, че има депутати, които ги представляват. Това не би трябвало да предизвиква особена изненада, защото в този период имаше три парламентарни избора, на които хората можеха да гласуват. По-скоро е изненадващо, че въпреки този факт делът на тези, които се чувстват представени, остава под една трета от избирателите (фиг. 12). Причините за това са много, но едно от обясненията е рекордно ниската избирателна активност на парламентарните избори през ноември 2021 г. – мнозинството от българите всъщност не отидоха до урните и не се чувстваха ангажирани с излъченото представителство.

Фиг. 12. Доверие в отделни народни представители – по данни за 2015, 2016, 2018, 2021 и 2022 г.

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Народното събрание има поне един депутат от моя изборителен район, на когото имам доверие и знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?

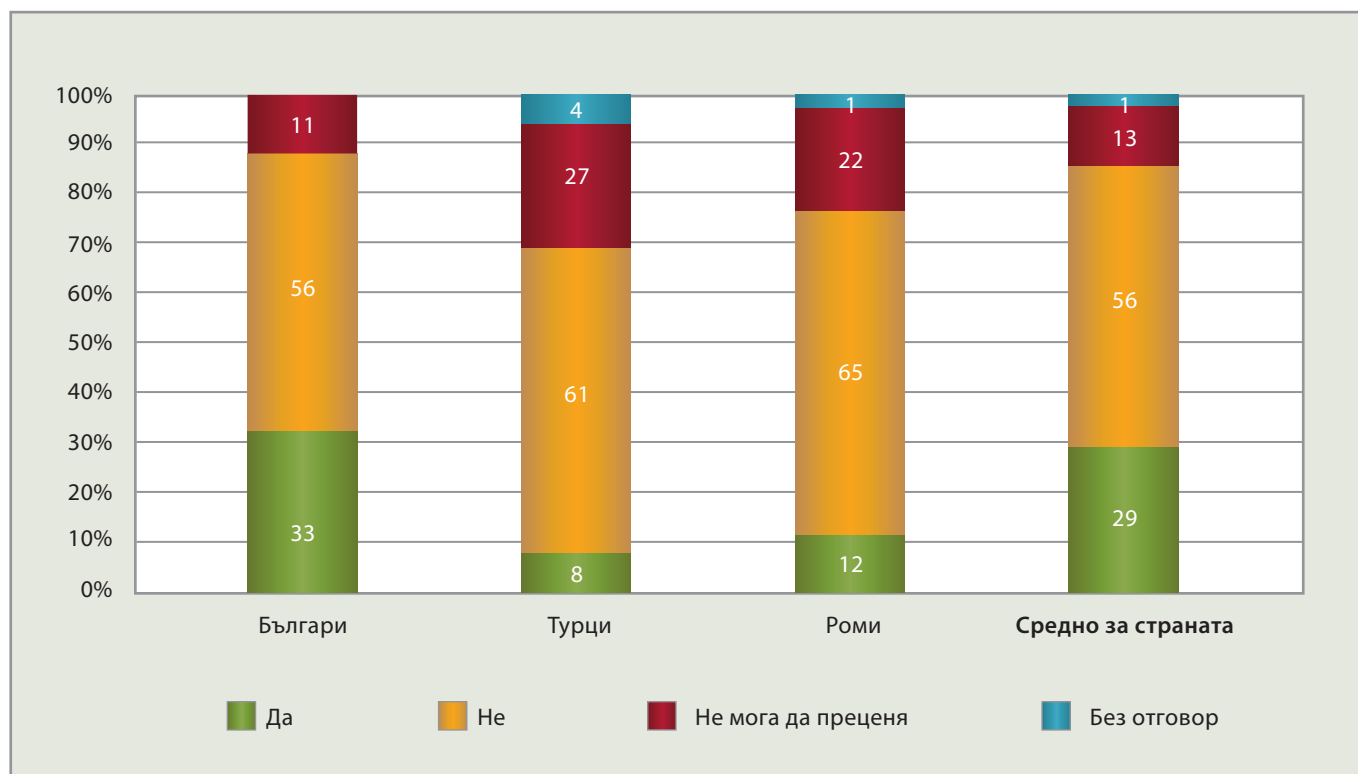
Слабото усещане за представеност в органите на държавно управление засяга определени демографски групи в по-голяма степен, отколкото средното за страната. Сред живеещите в областните центрове и в градовете изобщо делът на несъгласните с твърдението, че в Народното събрание има поне един депутат, на когото имат доверие, е малко по-висок, отколкото сред живеещите в София и в селата. По-слабо образованите граждани се чувстват по-слабо представени в Народното събрание в сравнение с по-високообразованите. Усещането за изключване от представителните органи е особено силно сред ромите – само 3% през 2018 г. и 12% през 2022 г. от тях са съгласни, че в Народното събрание има поне един депутат, на когото те лично имат доверие и за когото знаят, че представлява хора като тях и техните семейства. Средно за страната 29% са съгласните с това твърдение. Интересен факт е, че само 8% от турците заявяват, че в парламента има техни представители, което е странно с оглед на трайното присъствие на ДПС в българската политика (фиг. 13). Явно хората третират този въпрос като израз на цялостното си недоверие в представителната система на демокрацията, макар че в този случай може да става дума и за определени фрустрации,

които избирателите имат по отношение на лидерството или политиката на ДПС.

Усещането за слаба представеност на гражданите в органите на държавна власт засяга и местното самоуправление, макар и в по-малка степен в сравнение с централните. През 2018 г. над половината от анкетираните (52%) не са съгласни с твърдението, че в Общинския съвет на тяхната община има поне един общински съветник, на когото те лично имат доверие и за когото знаят, че представлява техните интереси. Съгласните с това твърдение са 27%, като този дял намалява с 5% в сравнение с 2015 г. Усещането за слаба представеност в органите на местно самоуправление засяга младите хора в по-висока степен в сравнение с тези, които са на възраст между 30 и 60 години. Сред хората на възраст 18–29 години едва всеки пети (19%) е съгласен, че в Общинския съвет на тяхната община има поне един общински съветник, на когото имат доверие. Около 30% от младите хора на този въпрос отговарят, че не могат да преценят (фиг. 14).

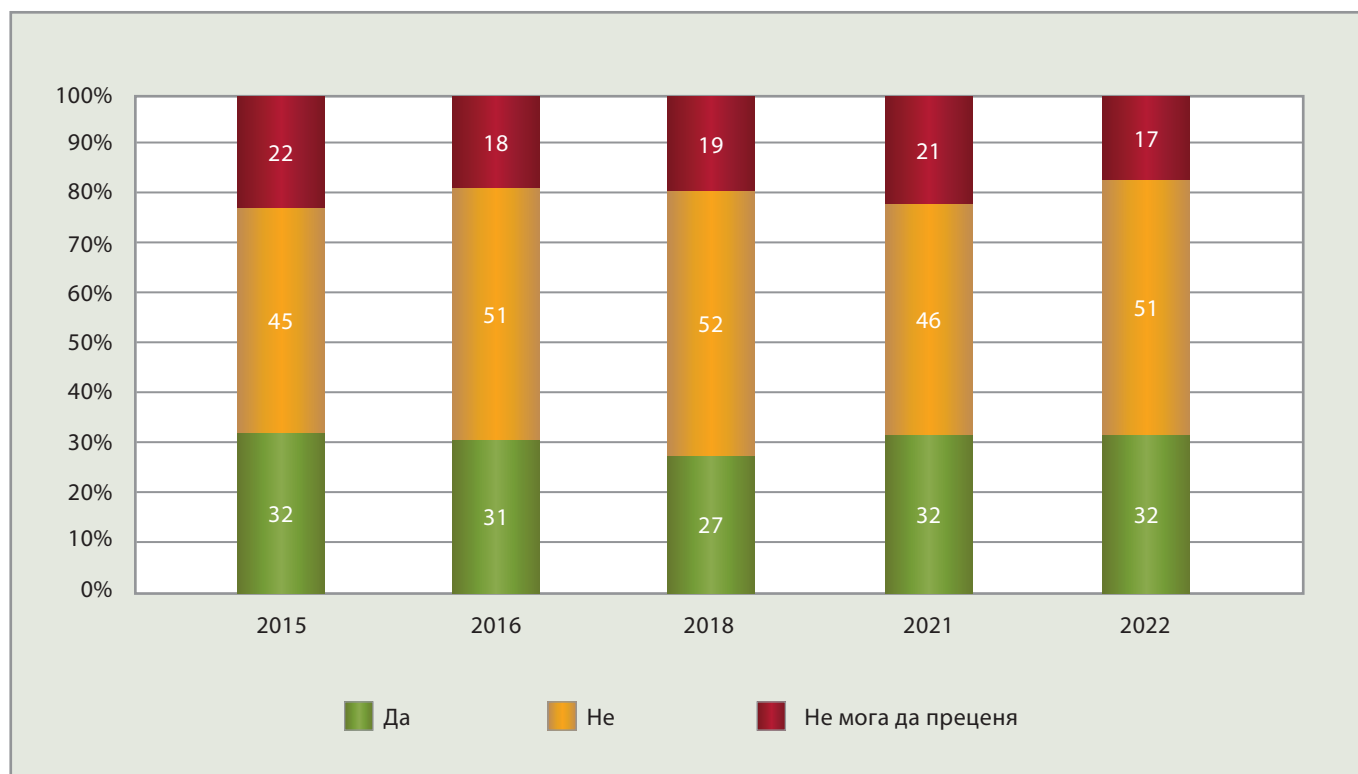
Картината за 2021–2022 г. не е особено променена, което показва, че отношението към местната власт не се влияе драматично от промените в централната

Фиг. 13. Доверие в отделни народни представители според етническата група, юни 2022 г.

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Народното събрание има поне един депутат от моя избирателен район, на когото имам доверие и знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?

Фиг. 14. Доверие в отделни общински съветници – по данни за 2015, 2016, 2018, 2021 и 2022 г.

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „В Общинския съвет на моята община има поне един представител, на когото имам доверие и знам, че защитава интересите на хора като мен и моето семейство“?

власт. Въпреки турбуленцията в националната политика от последните две години отношението спрямо местната власт остава константно.

Всички проведени досега изследвания регистрират не само слабо усещане за представеност на граждани в управлението, но и ниска степен на лично участие във всякакви организирани форми на обществен живот. Най-голям дял от анкетираните (около 80%) заявяват, че не членуват в никакви организации. В периода 2021–2022 г. едва 2–5% съобщават, че членуват в политически партии, едва 4% членуват в профсъюзи, а 4–6% членуват в клубове. За последните 20 години делът на хората, които заявяват, че не членуват никъде, леко намалява от 85% през 2002 г. до 78–81% в периода 2018–2022 г. За същия период членството в политически партии и профсъюзи намалява, но се увеличава (макар и много слабо) членството в клубове. Хората, които заявяват, че членуват в неправителствена организация, остават в рамките на до 3% (табл. 3).

Интересното е, че политическите турбуленции от 2020–2021 г., масовите протести срещу правителството и множеството избори не са довели до някаква видима промяна в общата картина на ниско участие в организирани форми за колективно действие (даже леко са я влошили), което е още едно потвърждение, че неудовлетвореността на гражданите рядко води до нови и трайни форми на взаимодействие помежду им.

Когато хората се ангажират изобщо с отделни актове на гражданско участие, най-често това са актове

на благотворителност: през 2018 г. 29% съобщават, че през изминалата година са правили дарение за благотворителна кампания. През 2021 г. този процент е 21. Участието в политически протести разбираемо нараства между 2015 (7%) и 2021 г. (9%). Тази разлика е впечатляваща, защото 2015 г. би трябвало да носи спомена от големите протести в България през 2013 г., които частично продължиха и в началото на 2014 г. Другите форми на гражданско участие не са претърпели особено развитие през периода 2018–2021 г. и като цяло ангажираността остава в рамките на ограничени малцинства от около 10%. За 2021 г. 10% от анкетираните са участвали в подписването на петиции, 7% са работили като доброволци, 6% са отправяли предложения до администрацията, 4% са участвали в акция за бойкот на определени стоки или услуги, 2% – в стачки (което е израз на доста слабо профсъюзно организиране). Слабата степен на включване на гражданите в политически или граждански инициативи е траен проблем – приблизително същите нива на неучастие са регистрирани и при изследването през 2015 г. (фиг. 15).

В сравнение с положението отпреди 12 години обаче (2006 и 2007 г.) през последните три години се открояват две положителни тенденции по отношение на гражданското участие в управлението на страната. От една страна, намалява повече от два пъти делът на гражданите, които остават пасивни, когато са изправени пред случаи на нарушения на правилата на обществен живот. Ако през 2006 г. всеки трети (или 36%) от

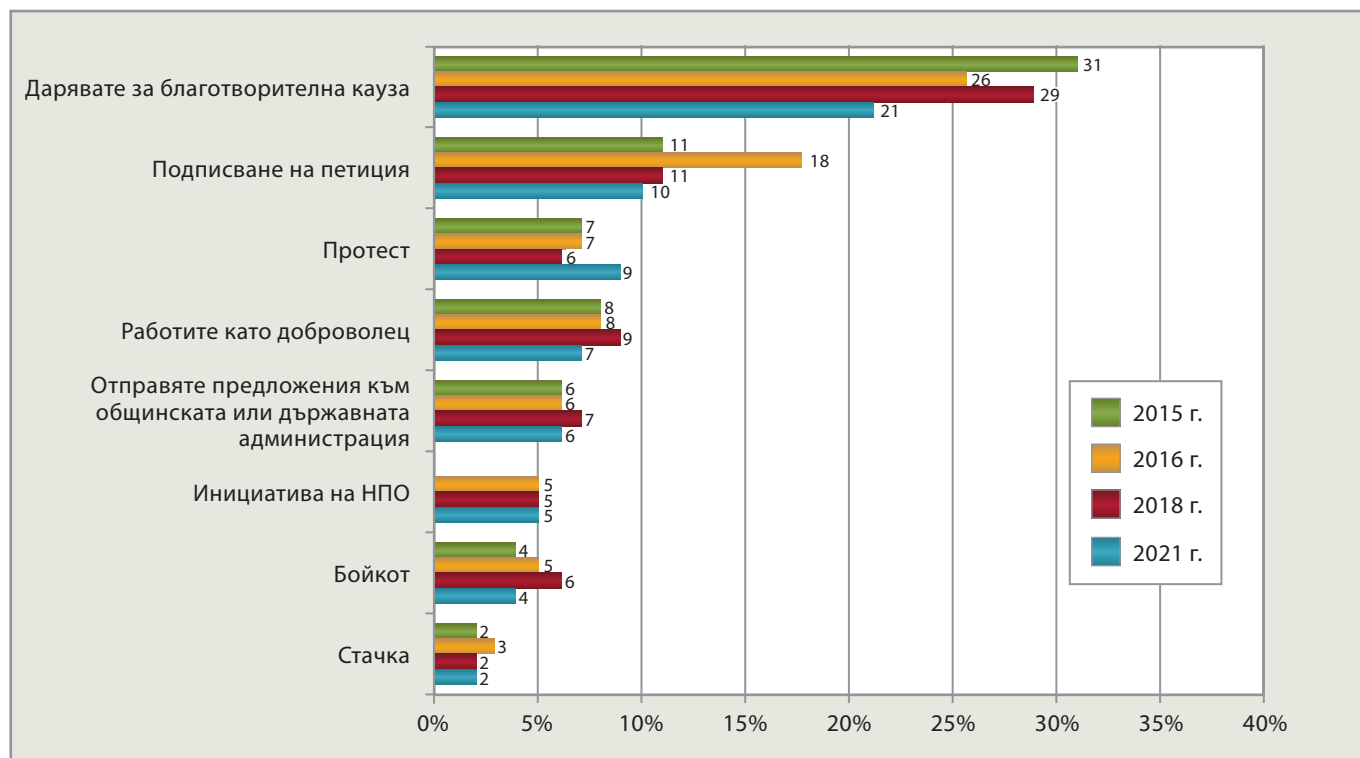
Таблица 3. Дял на членуващите в партии и организации по години (%)

Организация	2002 г.	2006 г.	2007 г.	2015 г.	2016 г.	2018 г.	2021 г.	2022 г.
Политическа партия	6	5	6	8	6	4	5	2
Профсъюз	5	5	5	7	6	2	4	4
Читалище	2	2	3	4	4	4	3	3
Спортно дружество / Ловно-рибарско дружество ⁷	0,5	2	3	3	4	3	3	5
Клуб	1	3	3	6	6	5	4	6
Неправителствена организация	1	0,5	1	3	2	2	2	3
Професионална/бизнес организация	0,5	1	1	2	2	2	4	4
Друго	1	1	1	0,4	1	1	–	–
Не членувам никъде	85	84	81	81	80	78	81	78

Въпрос: Членувате ли в някои от следните организации?

⁷ Този отговор не е бил включен във въпросниците за изследването „Състояние на обществото“ през 2002 и 2006 г.; добавен е за първи път през 2007 г. Данните за периода 2002–2007 г. са от поредица изследвания под общо наименование „Състояние на обществото“.

Фиг. 15. Форми на гражданско участие – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

Въпрос: Случвало ли Ви се е през последните 12 месеца да участвате в ... (поотделно всяко от следните действия)? (Дял на отговорили „Да“ в %).

анкетирания отговаря, че не прави нищо, щом някой нарушава правилата и му пречи, през 2021 г. делът на пасивните спада до 16%.

Второто положително развитие е, че се увеличава делът на анкетираните, които гледат на институциите като на средство за разрешаване на своите проблеми: през 2018 г. 43% съобщават, че ако някой нарушава правилата и им пречи, те подават оплакване в съответната институция. (За сравнение през 2006 и 2007 г. този дял е бил 32–33%.) Положителната тенденция продължава и през 2021 г., когато сезиращите институциите са вече 49% – почти мнозинството от гражданите. Този въпрос е важен, защото той може да се възприеме и като индиректен въпрос за доверие в институциите – въпреки абстрактно заявените високи нива на недоверие расте желанието на гражданите да използват институциите, което е някакъв сигнал за консолидация на демократичните нагласи.

В сходна посока могат да бъдат разглеждани и данните за дела на хората, които предприемат самостоятелни действия за отстраняване на нарушенията: през 2018 г. 38% от анкетираните съобщават, че когато някой нарушава правилата и им пречи, те говорят с нарушителя и искат да престане; 30% пък е делът на тези, които казват, че когато е възможно, сами отстраняват пречка-

та. През 2021 г. съответните проценти са вече 42 и 37 (табл. 4). Нарастването на активността на гражданите в случаи на нередности е индикатор за усещането за оправомощаване – хората чувстват, че са достатъчно силни да се справят с определени проблеми, като защитят правилата на демократичната уредба.

Аналогично на нарасналата гражданска активност в случаите на нарушения, които засягат пряко техните интереси, анкетираните съобщават по-често в сравнение с 2002 г., че биха предприели конкретни действия, ако са недоволни от управлението на страната. Делът на тези, които не биха направили нищо, когато са недоволни от управлението на страната, спада от 38% (2002 г.) до 29% (2018 г.), като този резултат се запазва и през 2021 г.

През 2018 г. най-голям дял от хората (45%) заявяват, че ако се недоволни от управлението на страната, биха се включили в подписка; всеки трети (31%) би се включил в митинг/шествие; всеки пети (21%) би участвал в стачка. Изследването през 2018 г. регистрира освен това и нараснала склонност на гражданите, които са недоволни от управлението на страната, да се обръщат към български и чуждестранни медии (12% съобщават, че биха го направили, в сравнение със само 2% през 2006 г.). Обаче делът на тези, които биха писали в социалните медии, ако са недоволни от управлението на

Таблица 4. Гражданска активност при случаи на нередности по години (%)

Ако някой нарушава правилата и Ви пречи:	2006 г.	2007 г.	2015 г.	2016 г.	2018 г.	2021 г.
Нищо не правя – такъв е животът.	36	32	21	26	22	16
Оплаквам се на съответната институция.	32	33	48	45	43	49
Говоря с нарушителя да престане.	22	23	37	39	38	42
Когато е възможно, сам отстранявам пречката.	21	23	26	32	30	37
Саморазправям се с виновника или поръчвам на други.	5	7	7	8	7	7
Упорито звъня, пиша на съответната институция.	5	5	15	11	-	-
Причинявам му щета за наказание.	2	2	2	4	3	3
Организирам гражданска инициатива (подписка, протест).	1	2	4	3	4	4
Без отговор.	-	-	-	-	5	3

страната (14%), е малко по-висок от дела на тези, които в същия случай биха се обърнали към традиционните български или чуждестранни медии (12%).

През 2021 г. няма сериозни промени в тази картина. Явно 13–14% от хората използват социалните мрежи (в българския случай най-вече „Фейсбук“), за да изпращат (а явно и да получават) социално-политически послания – това превръща социалните мрежи във важен елемент от политическата публична сфера. Нараства умерено желанието за участие в митинги и шествия (34%), което вероятно е отражение на сериозната социална мобилизация от 2020 г. Известна радикализация на настроението личи от нарастването на готовността за бунт от 12 на 16%. Запазва се готовността за стачни действия на около 20%, което е индикатор за по-ограниченото влияние на синдикатите в страната – сериозната обществена мобилизация от 2020 г. не корелира със съответно пови-

шаване на готовността за синдикални действия (дори се наблюдава и незначителен спад).

Съдът по правата на човека в Страсбург също изглежда вероятен съюзник за гражданите – делът на тези, които съобщават, че ако са недоволни от управлението на страната, биха се обърнали към Съда в Страсбург, нараства трайно от 3% през 2006 г. до 11% през 2018 г. През 2021 г. възходящата тенденция е прекъсната и резултатът спада до 8% (табл. 5). Причините за този обрат може да са от два типа: първо, има определен спад в доверието в ЕС, а гражданите масово не правят разлика между различните европейски институции като ЕС, Съвет на Европа, ЕСПЧ и т.н. – общият спад засяга всички. Второ, нарастването на увереността, че с действия вътре в страната даден проблем може да бъде решен, също може да е причина за лек спад на търсенето на решения извън страната.

Таблица 5. Гражданска активност при лошо управление по години (%)

Ако не сте доволен от управлението на страната, бихте ли предприели някакви действия?	2002 г.	2006 г.	2007 г.	2015 г.	2016 г.	2018 г.	2021 г.
Доволен съм от управлението на страната.	3	7	8	7	5	2	2
Бих се включил в подписка.	35	23	26	38	41	45	40
Бих се включил в митинг, шествие.	23	21	19	26	30	31	34
Бих се включил в стачка.	19	11	16	17	22	21	20
Готов съм да изляза на улицата на бунт.	9	5	7	8	13	12	16
Бих настоявал за предсрочни избори.	11	8	7	15	18	16	19
Бих участвал в атака срещу парламента.	6	4	5	4	5	5	5
Бих се обърнал към Съда за правата на човека в Страсбург.	-	3	5	8	8	11	8
Бих се обърнал към български и чужди медии.	-	2	4	6	9	12	11
Бих писал в социалните медии.	-	-	-	-	-	14	13
Друго.	1	1	1	1	1	2	-
Не бих направил нищо.	38	52	46	35	33	29	29
Без отговор.	-	-	-	-	-	6	5

НАГЛАСИ КЪМ ПОЛИТИЧЕСКИТЕ ПАРТИИ

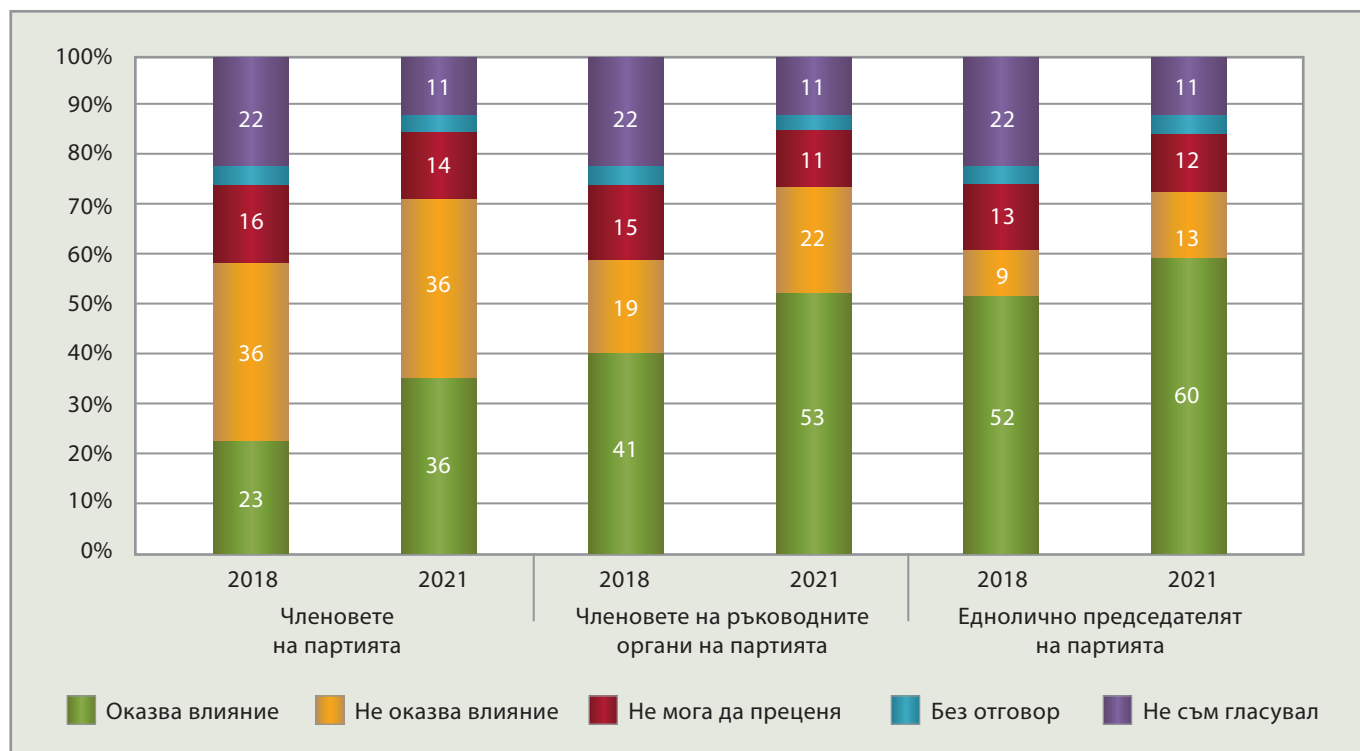
Както беше посочено по-горе, преобладаващото мнозинство от анкетираните (80–84%) нямат доверие на политическите партии в страната. Делът на тези, които имат доверие в тях, е само 11 (2022 г.) и 13% (2021 г.). В периода 2021–2022 г. едва между 2 и 5% от анкетираните заявяват, че членуват в политически партии, като през 2022 г. е регистрирано най-ниското отбелязано ниво в изследванията досега (2%), макар че никога не е било повече от 8% от анкетираните (2015 г.).

Доминиращата представа за политическите партии е като за проекти, които биват управлявани еднолично от председателите и в които членовете на партиите имат слабо или почти никакво влияние върху процеса на вземане на решения. През 2018 г. най-голям дял от анкетираните смятат, че най-голямо влияние върху управлението на партията, за която са гласували на последните избори, има еднолично председателят на партията; само 23% от анкетираните смятат, че члено-

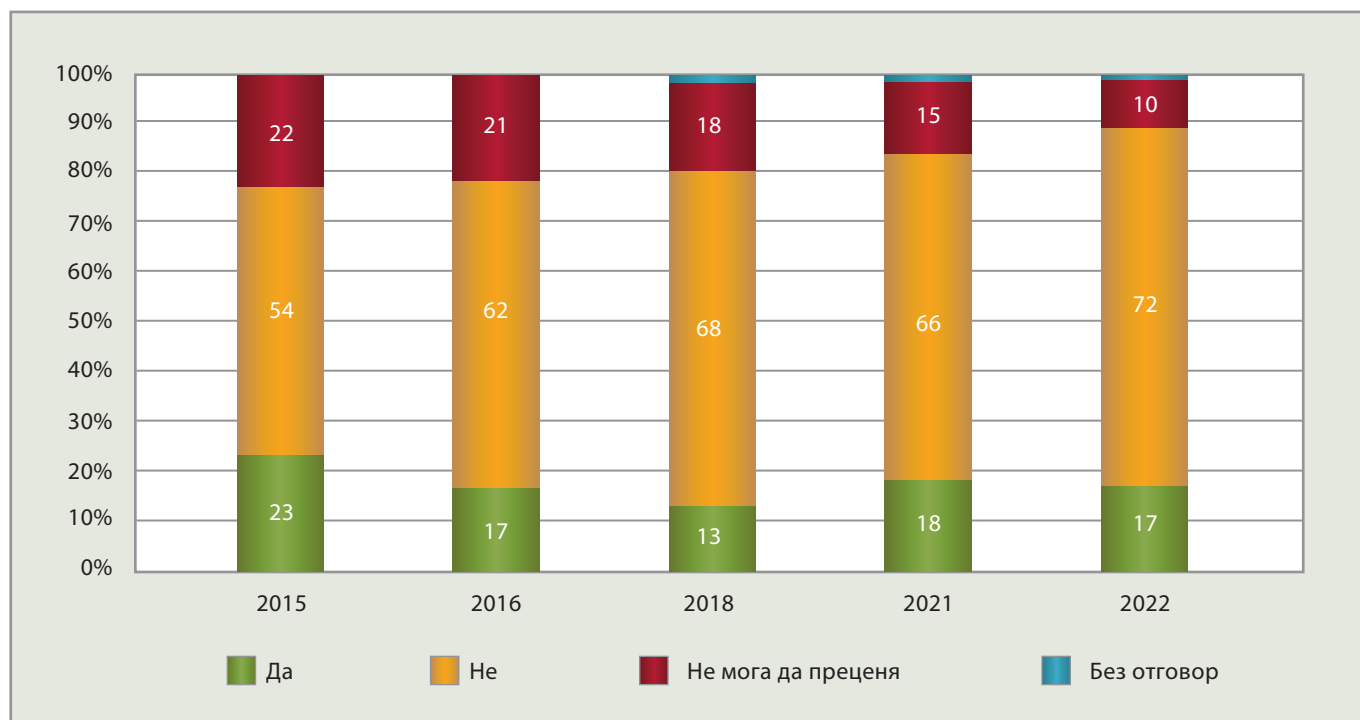
вете на партията, за която са гласували на последните парламентарни избори, имат влияние върху нейното управление. По отношение на тези въпроси почти няма промяна спрямо резултатите от предишното изследване (2016 г.); единствената разлика е, че се увеличава с около 6% делът на тези, които смятат, че решаващият глас в управлението на партиите принадлежи еднолично на техните председатели.

През 2021 г. отново има съществено нарастване на дела на хората, които смятат, че лидерите имат най-голямо влияние в партиите: този дял е вече 60%, с 8% повече спрямо 2018 г. Същевременно обаче нараства и делът на хората, които смятат, че членовете на партията също имат влияние – през 2021 г. той е вече 36%. Съответно значително нараства и броят на тези, които смятат, че ръководството на партията има влияние – 53% (фиг. 16). От тази гледна точка е видно, че българите си представят партиите основно като лидерски, но това не изключва влияние от страна на членската маса и на останалото ръководство на организацията – напротив, все повече хора осъзнават, че в партиите има множество фактори и центрове на вземане на решение. От тази гледна точка резултатите са нюансирани.

Фиг. 16. Управление на партиите – по данни за 2018 и 2021 г.

Въпрос: Според Вас какво влияние имат върху управлението на партията, за която гласувахте на последните парламентарни избори, всеки един от посочените? Като „Оказват влияние“ е посочен сбор от отговорилите „Много голямо влияние“ и „Голямо влияние“; а като „Не оказват влияние“ – сбор от отговорилите „Малко влияние“ и „Изобщо няма влияние“.

Фиг. 17. Конкуренция между партиите – по данни за 2015, 2016, 2018, 2021 и 2022 г.

Въпрос: *Мислите ли, че у нас смяната на партиите, които управляват, води до същинска промяна в общата държавна политика?*

ни и демонстрират дори известен напредък в политическата култура на гражданите, макар че тенденцията към персонализация на партийността се запазва.

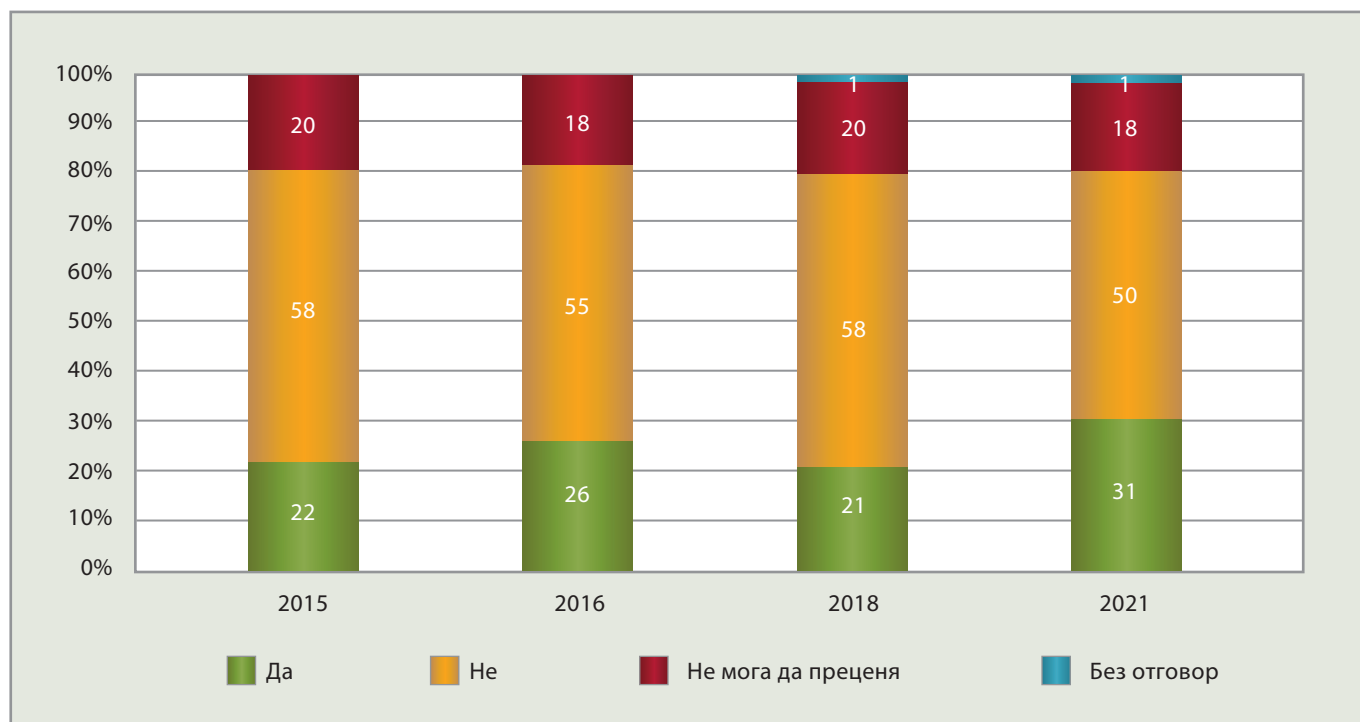
Изследването от 2018 г. демонстрира значително увеличение на дела на хората, които не виждат конкуренция между политическите партии: през 2015 г. делът на тези, които не мислят, че смяната на партиите в управлението води до промяна в държавната политика, е бил 54%, а през 2018 г. вече е 68%. Съгласните с това твърдение през 2015 г. са били 23% от анкетираните, а през 2018 г. са само 13%.

В новите изследвания има известно подобрение на тези показатели – 18% за 2021 г. и 17% за 2022 г. смятат, че смяната на управлението води и до смяна на политиката. Този въпрос е важен, защото част от фрустрацията на гражданите от демократичните процедури е свързана с усещането, че изборите не водят до реална промяна и алтернатива. Интересното в българския случай обаче е това, че нараства и делът на хората, които са убедени, че няма същинска смяна на политиката – те вече са 72% (това е възможно поради намаляването на тези, които „не могат да преценят“) (фиг. 17). В този смисъл усещането за безалтернативност не само че не е намаляло, но се е увеличило към 2022 г., а това е предпоставка за разочарование от демократичните процеси.

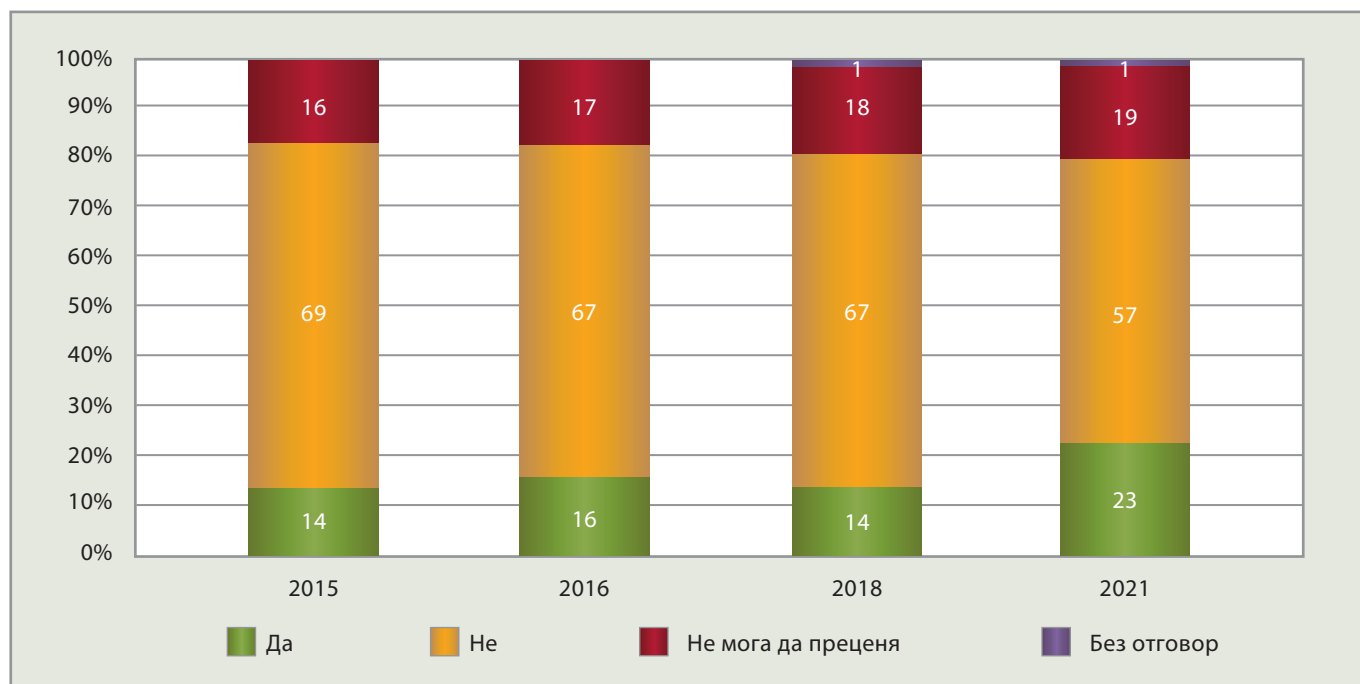
ВЪРХОВЕНСТВО НА ПРАВОТО

Трите изследвания на обществените нагласи, проведени между 2015 и 2018 г., показват, че от разгледаните ценности на ЕС (демокрация, върховенство на правото и защита на основните права на човека) най-острите проблеми у нас са свързани трайно с върховенството на правото. Както беше посочено по-горе, през 2018 г. значително мнозинство от анкетираните (56%) заявяват, че нямат доверие в националните съдилища. Също така през 2018 г. най-значителен дял от анкетираните (58%) не са съгласни, че законите у нас са справедливи, а 67% не са съгласни, че законите са ясни и разбираеми за гражданите. Съгласни с твърдението, че законите у нас са справедливи, са само 21% от хората; само 14% смятат, че законите са ясни и разбираеми за гражданите. Между 2015 и 2018 г. почти няма промяна в това отношение, което показва, че има трайно установени негативни оценки за качеството на законодателството в страната и това е колкото проблем на върховенството на правото, толкова и проблем на демократичния характер на управлението.

Фиг. 18. Справедливост на законите – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „Законите у нас са справедливи“?*

Фиг. 19. Яснота и разбираемост на законите – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „Законите у нас са ясни и разбираеми за гражданите“?*

Проучването от 2021 г. регистрира известно подобрене във възприятието на справедливостта на законите: с 10% (до 31%) е нараснал делът на даващите позитивен отговор, а с 8% (до 50%) е спаднал делът на даващите отрицателен отговор (фиг. 18). Това е без-

спорна позитивна тенденция и рекорд в рамките на изследванията от 2015 г., а и от по-рано насам. По сходен начин стои и въпросът с яснотата на законите – в периода 2018–2021 г. с 10% е спаднал делът на хората, които намират законите за неясни (фиг. 19). Въпросът

по отношение на тези позитивни трендове е дали това ще бъде трайна тенденция, или по-скоро конюнктурен ефект от протестните мобилизации срещу третото правителство на Борисов от 2020 г.

Ниското доверие на гражданите във върховенството на правото засяга както начина на приемане на законите от политическите органи, така и начина на тяхното прилагане от съдилищата. През 2018 г. трима от четирима анкетираните (76%) не са били съгласни с твърдението, че законите у нас се прилагат еднакво за всички; едва 8% са съгласни с това твърдение. По отношение на отговорите на този въпрос няма промяна спрямо двете проведени изследвания през 2015 и 2016 г. Интересното е, че усещането за нееднакво прилагане на законите се е увеличило през 2021 г. до 85% – само 8% са останали убедените в обратното (фиг. 20). Този резултат не е лесен за обяснение на фона на общото повишаване на индикаторите, свързани с правовата държава. Един възможен фактор за това влошаване е незавършената реформа в съдебната власт и най-вече в прокуратурата, която се възприема като политизирана.

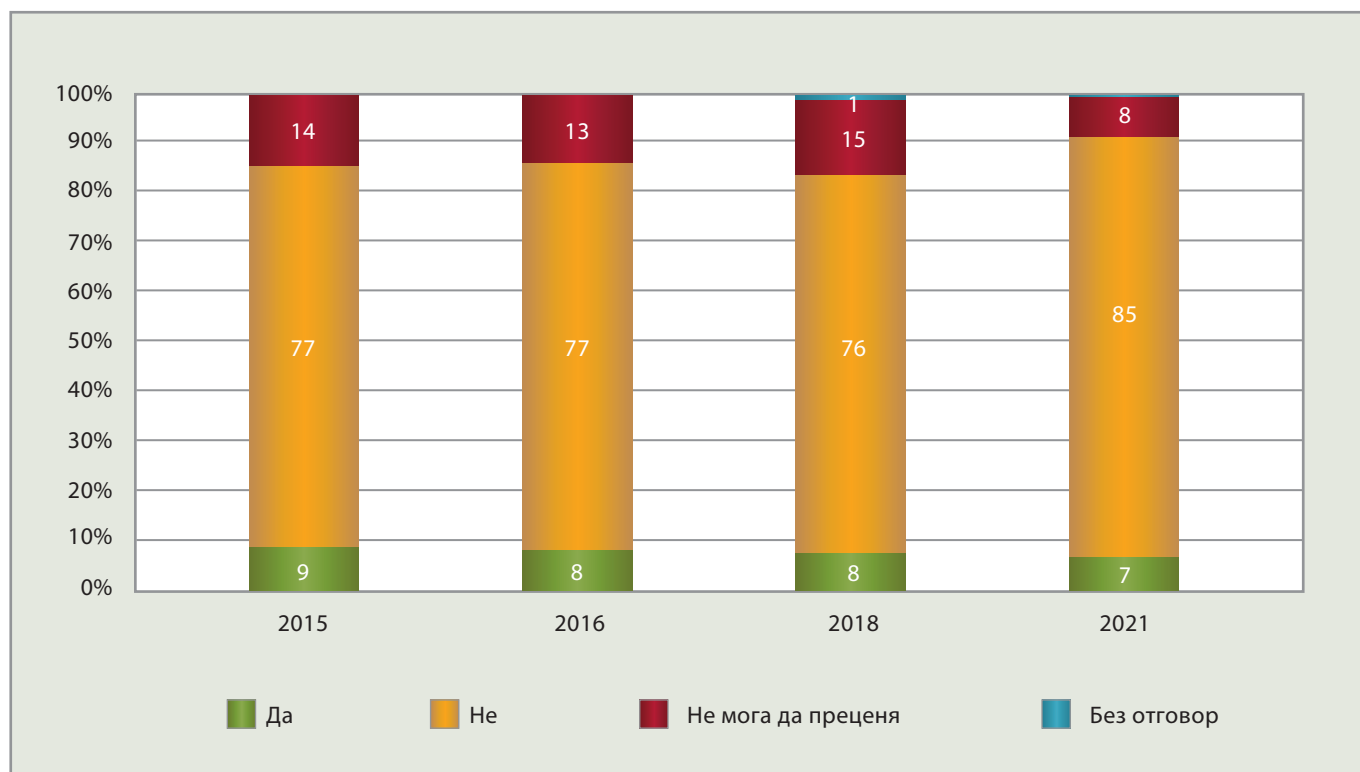
Кризата с върховенството на правото в България засяга не само законодателната и съдебната, но и изпълнителната власт. През 2018 г. почти половината от

анкетираните са смятали, че правителството не действа в рамките на закона. Електоралните предпочитания имат определено значение. Гласувалите за ГЕРБ на последните тогава парламентарни избори са единствената група, при която повече от половината (53%) са били съгласни, че правителството действа в рамките на закона. Дори и сред тях обаче една четвърт не са били съгласни с това твърдение.

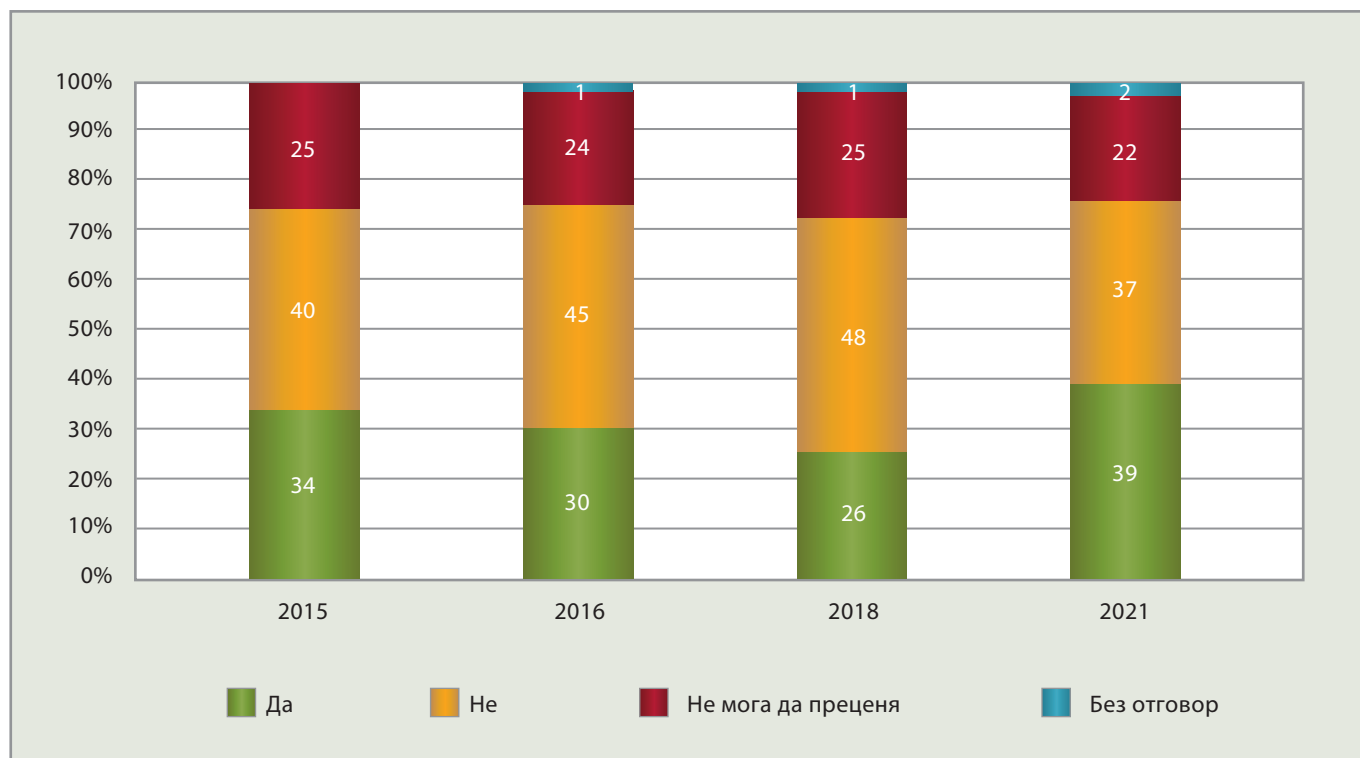
През 2021 г. значително е спаднал делът на респондентите, които смятат, че правителството не действа в рамките на закона – от 48 на 37%. Съответно се увеличават убедените в обратното – от 26 на 39% (фиг. 21). Тези промени са индикация, че цикълът от избори през 2021 г. е върнал увереността на хората, че те могат да упражняват контрол за законност върху дейността на правителството и да внесат корекции чрез гласуване, когато е нужно. За първи път от 2015 г. гражданите, които смятат, че правителството спазва законите, са повече от тези, които смятат обратното. Все пак обаче и тук делът на скептиците е много висок.

Позитивните тенденции се наблюдават и по отношение на мнението за работата на съдилищата. Докато през 2018 г. половината от анкетираните не са съгласни с твърдението, че съдилищата пречат на правителството да нарушава закона, т.е. не смятат,

Фиг. 20. Еднакво прилагане на законите – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

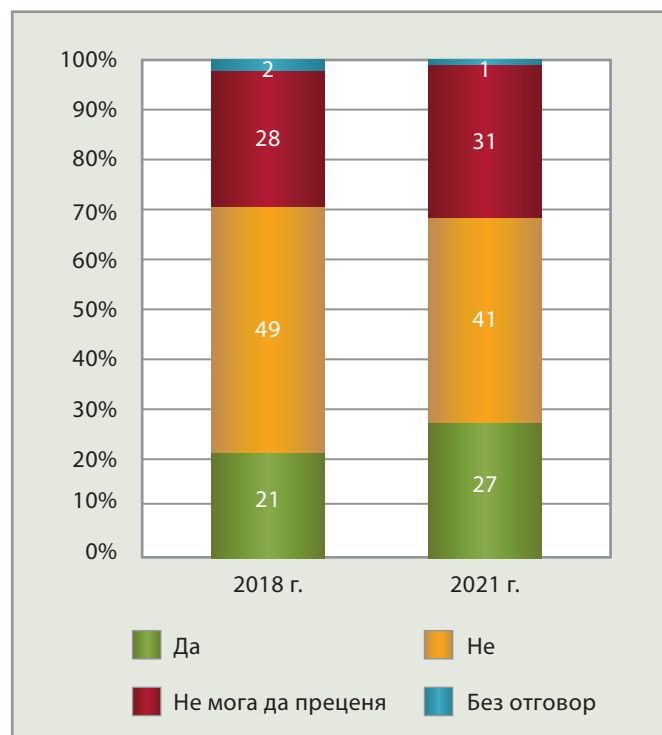
Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Законите у нас се прилагат еднакво за всички“?

Фиг. 21. Правителството действа в рамките на закона – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

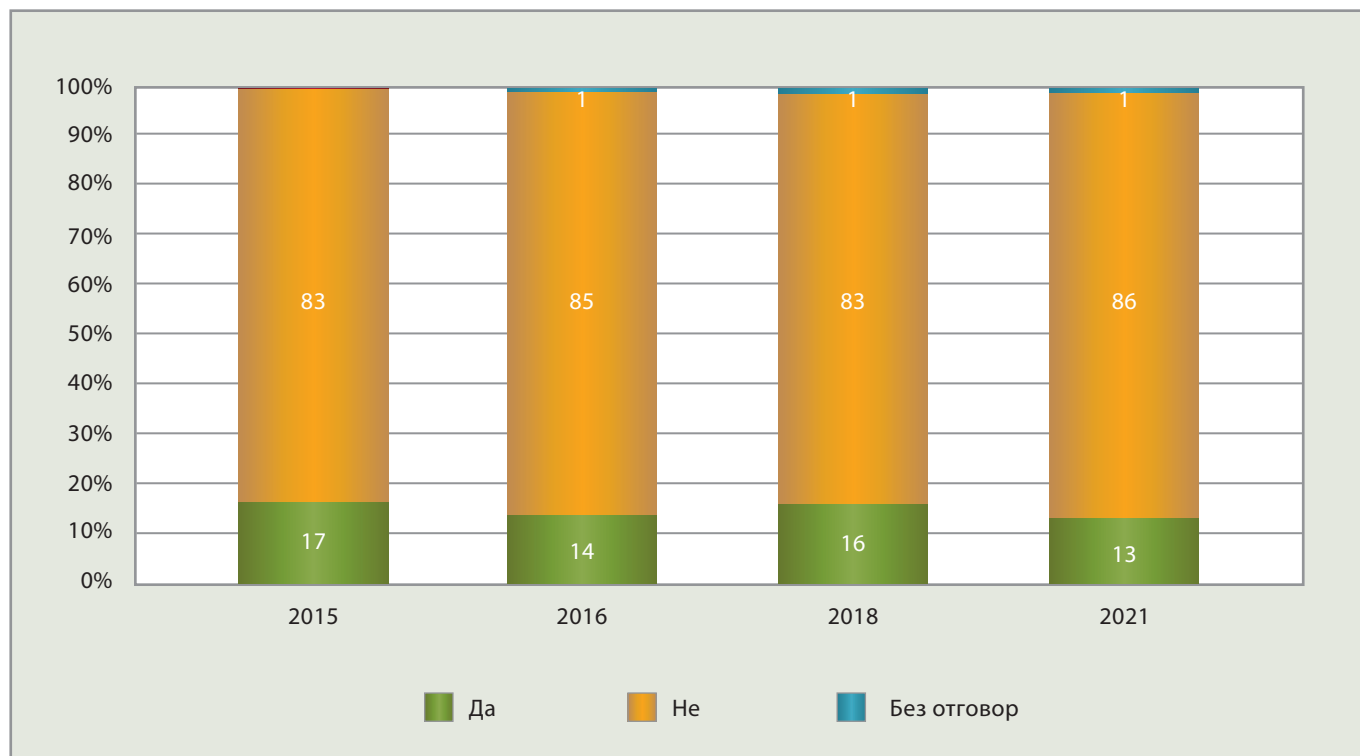
Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „Правителството у нас действа в рамките на закона“?*

че съдилищата изпълняват своята основна конституционна функция, през 2021 г. делът им е спаднал с 8% и е намалял като цяло до 41%. Съответно с 6% (стигайки до 27%) са се увеличили тези, които са доволни от контролните функции на съда (фиг. 22).

Проведените изследвания показват, че от една страна, значителен дял от анкетираните имат мнение за това дали законите в страната се прилагат еднакво, но от друга страна, малко на брой граждани имат пряк опит със съдилищата. През 2018 г. едва всеки шести гражданин (или 16% от анкетираните) съобщава, че в последната година преди провеждане на анкетата му се е налагало да влиза в съд: този дял спада до 13% през 2021 г. Преобладаващият брой от анкетираните (86%) нямат личен опит със съда, а градят своите представи за качеството на неговата работа от това, което политици и журналисти говорят по темата (фиг. 23). В този смисъл мненията, изразени по тези въпроси, отразяват общата нагласа на гражданите по темата правова държава. Подобренieto на част от индикаторите към 2021 г. е най-вероятно отражение на повишения оптимизъм за борбата с корупцията и реформата на съдебната власт; влошаването на част от индикаторите пък може да се обясни и с разочарование по отношение на точно тези политики.

Фиг. 22. Съдилищата ограничават правителството – по данни за 2018 и 2021 г.

Въпрос: *Съгласен ли сте със следното твърдение: „Съдилищата пречат на правителството да нарушава закона“?*

Фиг. 23. Личен опит със съда – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

Въпрос: През последната една година налагало ли Ви се е да влизате в съд?

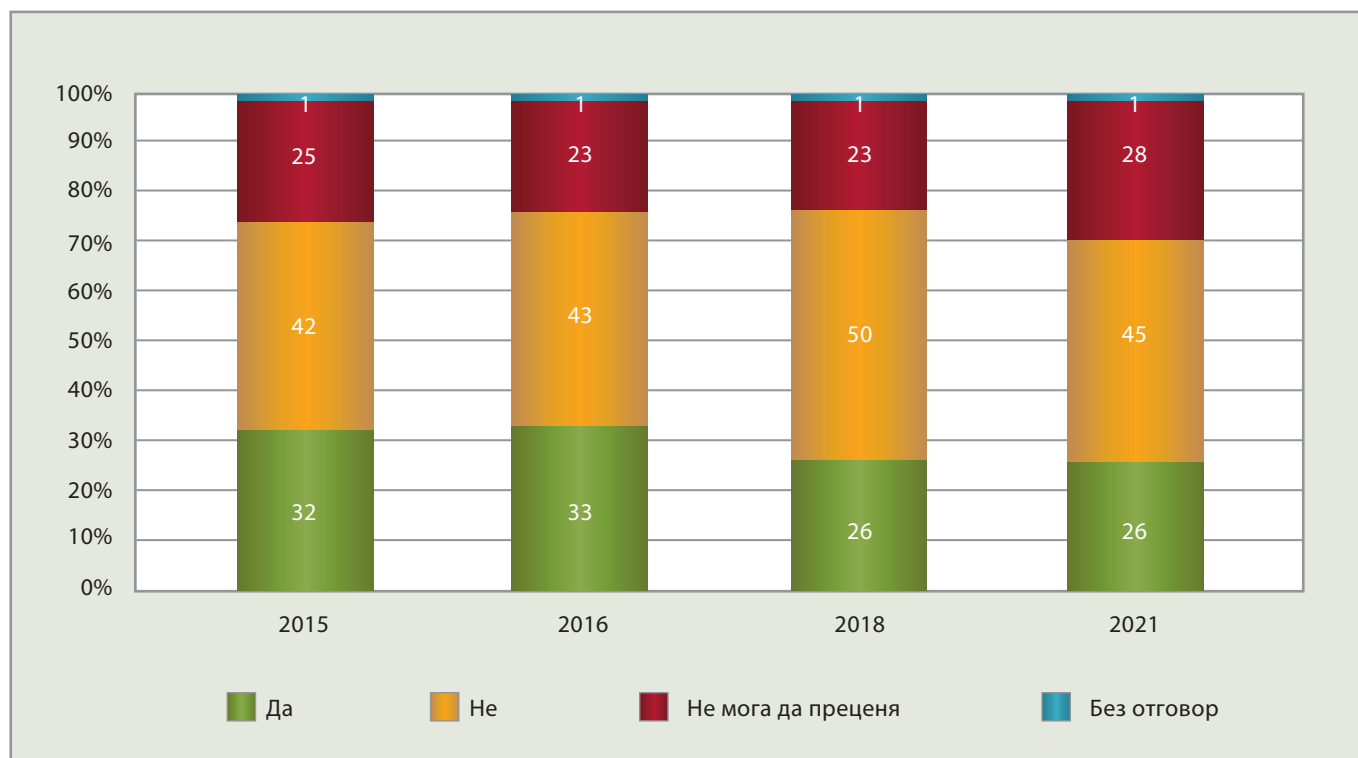
Таблица 6. Причини за посещение в съда
(% от заявилите, че са посещавали съд през последните 12 месеца) – по данни за 2018 и 2021 г.

Ако „Да“, по каква причина сте посещавали съд през последната година?	2018 г.	2021 г.
Изваждане на копие от документ	60	55
Като страна по дело	18	29
Като свидетел по дело	18	20
Без отговор	3	0
Вещо лице	3	2
Друго	2	7
Работите в съд	2	2
Като съдебен заседател	<1	1

Дори когато гражданите са посещавали съдебна сграда през изминалата година, то най-често не е било за участие в съдебен процес. През 2021 г. най-често хората са посещавали съдебна сграда с цел изваждане на копие от документи, а само 29% от тези, които са посещавали съд през последната година, са се явявали като страна или свидетел по дело, т.е. имат преки впечатления за основната работа на съда (тук има известно нарастване в сравнение с 2018 г. – 18%). За в бъдеще развитието на електронното предоставяне на услуги от органите на съдебна власт (включително и издаване на копия от документи) все повече ще ограничава личния контакт между съдилищата и гражданите и възможностите на гражданите да формират оценката си за работата на съда въз основа на свои лични впечатления.

Макар че една от основните цели на института на съдебните заседатели е да осигури участието на обществото в процеса на правораздаване, резултатите от изследването показват, че много ограничен кръг от хората (около 1% от тези, които са посещавали съд през последните 12 месеца) се включват в работата на съда в това качество, т.е. институтът на съдебните заседатели очевидно не постига основната си цел (табл. 6).

Фиг. 24. Очакване за справедлив процес – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

Въпрос: Ако Ви се наложи да стигнете до съд, смятате ли, че ще получите справедлив процес? „Да“ – сбор от отговорилите „категорично да“ и „по-скоро да“; „Не“ – сбор от отговорилите „категорично не“ и „по-скоро не“.

През 2021 г. има известно позитивно развитие по отношение на един ключов индикатор: делът на хората, които смятат, че ако им се наложи да стигнат до съд, по-скоро няма да получат справедлив съдебен процес, спада от 50% през 2018 г. на 45%. Но пък през 2015 г. този процент е 42 – което показва, че не става дума за някакви фундаментални размествания в нагласите (фиг. 24). Изводът е, че като цяло доста повече са хората, които нямат очаквания за справедлив процес в България, отколкото са тези, които имат доверие в справедливостта на съдебната власт.

ДЕМОКРАЦИЯТА КАТО СИСТЕМА ОТ ОСНОВНИ ПРАВА

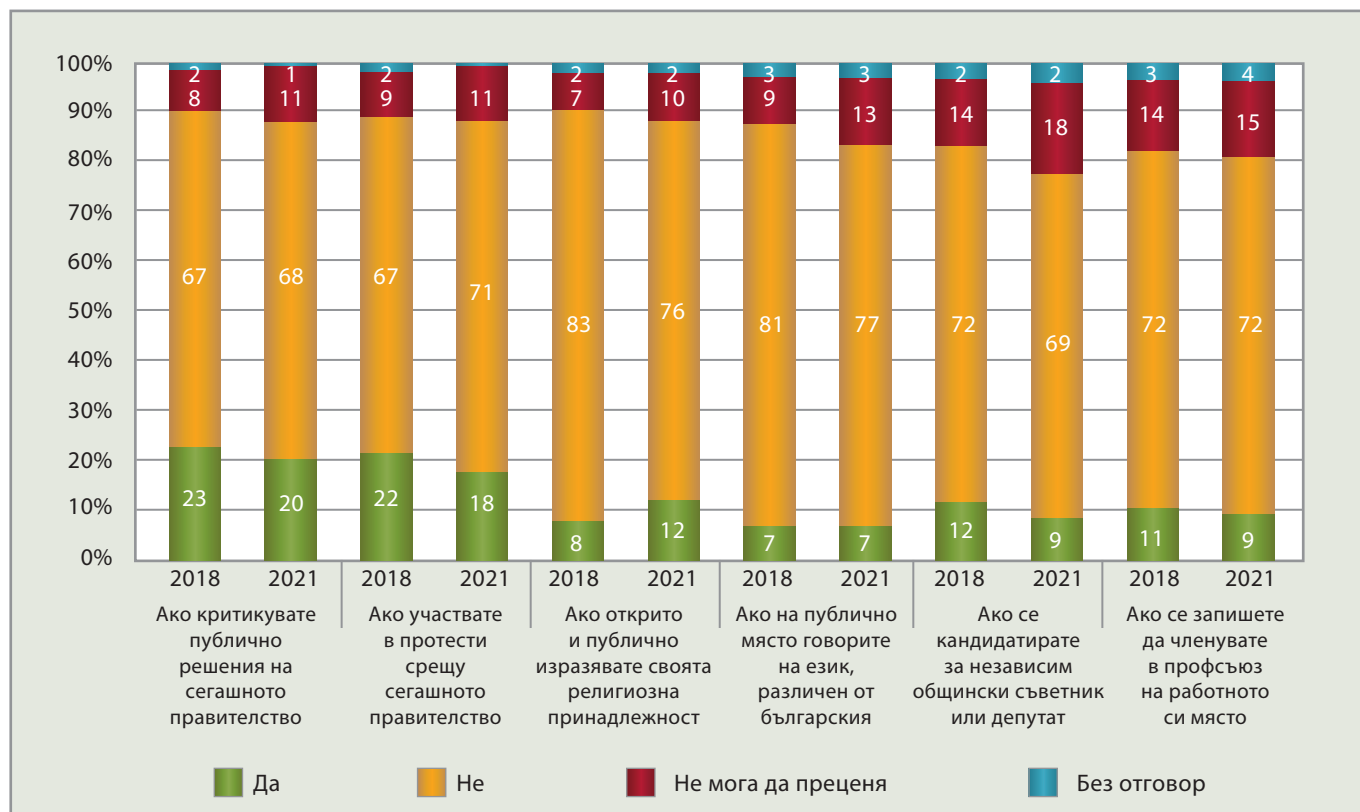
Сред гражданите има широко разпространени и трайно установени нагласи, че техните основни граждански права са защитени и че те могат да се ползват спокойно от тях в публичната сфера, без страх от санкции или репресии. Преобладаващият дял от работещите анкетирани – 76% през 2021 г. (83% през 2018 г.), смятат, че няма вероятност да загубят

работата или бизнеса си, ако открито и публично изразяват своята религиозна принадлежност; 77% през 2021 г. (81% през 2018 г.) заявяват, че няма вероятност да загубят работата или бизнеса си, ако на публично място говорят на език, различен от българския; 72% са на мнение, че няма вероятност да загубят работата/бизнеса си, ако се запишат да членуват в профсъюз, а 71% (67% през 2018 г.) – че няма вероятност да загубят работата/бизнеса си, ако участват в протест срещу правителството.

Макар делът на анкетираниите, които са на обратното мнение, да е значително по-малък, не може да се пренебрегне фактът, че за много хора упражняването на политически и граждански права е свързано с определени рискове: през 2021 г. 20% от работещите смятат, че има вероятност да загубят работата или бизнеса си, ако критикуват публично решенията на правителството или ако участват в протести срещу него (18%); 9% от работещите заявяват, че има риск да загубят работата/бизнеса си, ако се запишат да членуват в профсъюз или ако се кандидатира за независим общински съветник или депутат (фиг. 25).

Най-значителен дял от анкетираниите се чувстват уверени, че техните права са защитени срещу неза-

Фиг. 25. Риск от незаконно уволнение – по данни от 2018 и 2021 г.

Въпрос: *Доколко вероятно е да загубите работата/бизнеса си ако... (за всяко отделно твърдение). „Да“ представлява сбор от отговорилите „Много е вероятно“ и „По-скоро е вероятно“, „Не“ – сбор от отговорилите „По-скоро не е вероятно“ и „Изобщо не е вероятно“.*

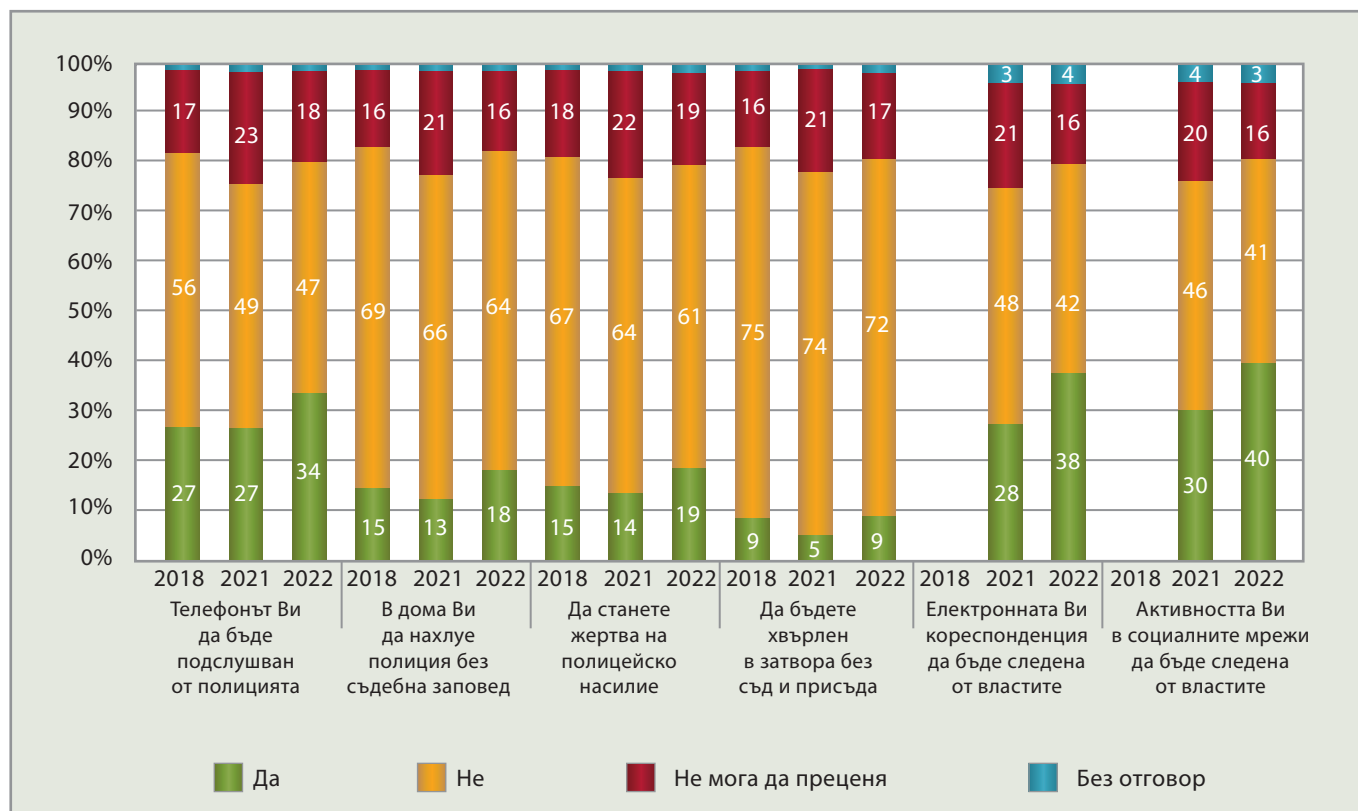
конна намеса от страна на правоохранителните органи. Три четвърти от хората (74%) през 2021 г. смятат, че няма вероятност през следващите 12 месеца да бъдат хвърлени в затвора без съд и присъда; според 66% няма вероятност в дома им да нахлуе полиция без съдебна заповед; 64% заявяват, че няма вероятност да станат жертва на полицейско насилие, а 49% – че няма вероятност телефонът им да бъде подслушван от полицията. По отношение на повечето от тези нагласи изследването от 2022 г. спрямо това от 2021 г. регистрира известно влошаване на картината.

През юни 2022 г. се повишава броят на притесняващите се, че телефонът им може да се подслушва (34% при 27% девет месеца по-рано); че в дома им може да нахлуе полиция без заповед (18% спрямо 13%); да станат жертва на полицейско насилие (19% спрямо 14%); активността им в социалните мрежи да бъде следена (40% спрямо 30%). Обясненията тук могат да вървят в две посоки – първата е, че с действията си правителството на четворната коалиция е допринесло за подобно влошаване на индикаторите. Някои от опозиционните партии – ГЕРБ и ДПС – имаха такива обвинения специално що се отнася до ареста

на лидера на опозицията Борисов, както и на действията на МВР по време на изборния процес. Второто обяснение е, че влошаването на индикаторите е функция на наложилото се общо усещане за криза в управлението на държавата – просто всички ключови индикатори се влошават за първите няколко месеца на 2022 г.

Изглежда, че гражданите като цяло се чувстват най-уязвими по отношение на неприкосновеността на тяхната лична кореспонденция и възможността на властите да следят активността им в социалните мрежи. На практика всеки трети се опасява, че телефонът му може да бъде подслушван и електронната му кореспонденция да бъде следена от властите; 40% от анкетираните и на практика всеки втори с мнение по въпроса се опасява, че активността му в социалните мрежи може да бъде следена от властите. Не е за пренебрегване и обстоятелството, че приблизително всеки пети анкетиран смята, че през следващите 12 месеца има риск да стане жертва на полицейско насилие или полицията да нахлуе в дома му без съдебна заповед, а всеки десети смята, че има риск да бъде хвърлен в затвора без съд и присъда. Въпреки че ан-

Фиг. 26. Риск от незаконни посегателства срещу личната сфера – по данни за 2018, 2021 и 2022 г.

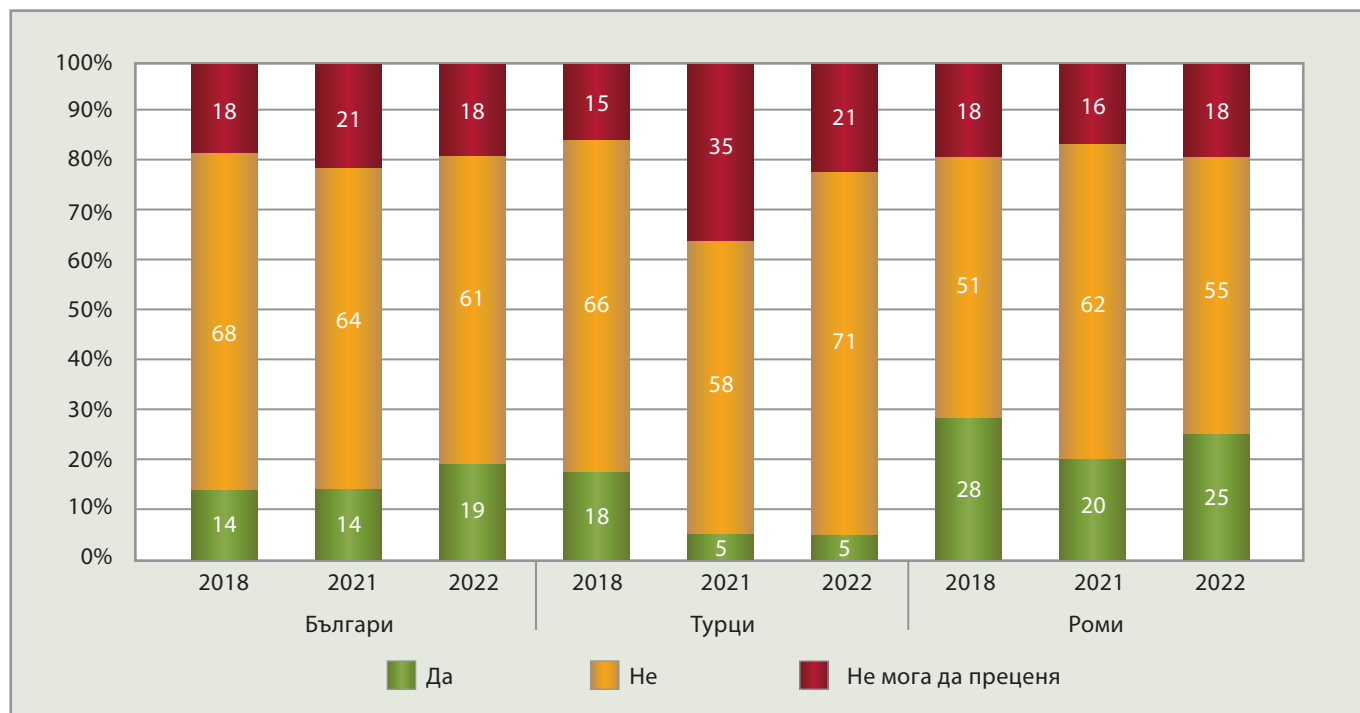
Въпрос: Според Вас има ли вероятност с Вас лично да се случи някое от тези събития през следващите 12 месеца?

кетираните, изразяващи подобни опасения, представяват малцинство, данните показват наличието на съществени и при това нарастващи групи граждани, които не се чувстват напълно защитени срещу евентуален полицейски произвол (фиг. 26).

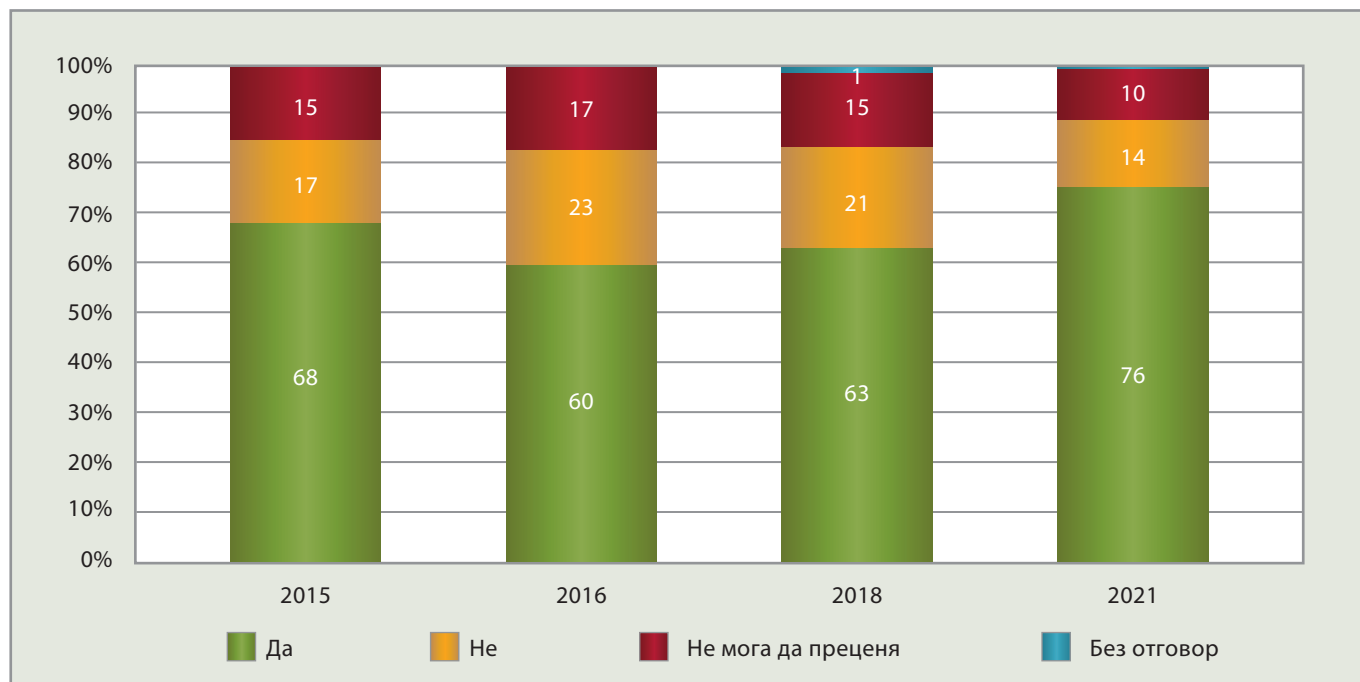
Най-уязвими срещу евентуален полицейски произвол продължават да се чувстват представителите на ромската общност. През юни 2022 г. всеки четвърти от анкетираните, които се самоопределят като роми, смята, че има риск през следващите 12 месеца да стане жертва на полицейско насилие. В сравнителен план спрямо 2018 г. обаче усещането за риск от полицейско насилие сред ромите и турците намалява. В сравнение с предишните изследвания (2018 г.) делът на анкетираните, които смятат, че има вероятност през следващите 12 месеца да станат жертва на полицейско насилие, сред тези, които се самоопределят като роми (20% за 2021 г.; 25% за 2022 г.), вече не е двойно по-висок в сравнение с тези, които се самоопределят като българи (14% за 2021 г. и 19% за 2022 г.). Същата е и ситуацията сред турците – само 5% от респондентите с такава самоидентификация смятат, че са в риск от полицейско насилие и през 2021 и 2022 г. Това е осо-

бено показателно, тъй като голяма част от политическата линия на партия ДПС беше да докаже тенденция на системно полицейско насилие спрямо малцинствените общности – явно нагласите на избирателите им се разминават с подобно твърдение. Като цяло спадът на оценката за риск от насилие в турската общност е драматичен – от 18% през 2018 г. на 5% през 2021 и 2022 г. (фиг. 27).

През 2021 г. сериозно се увеличава делът на хората, които смятат, че правата на малцинствата у нас са по принцип защитени – от 63% през 2018 г. на 76%. Това е своеобразен рекорд за изследвания период и като цяло е позитивна тенденция. Всеки седми обаче (14% от анкетираните) не е съгласен с това твърдение (фиг. 28). Запазва се тенденцията сред младите хора (на възраст между 18 и 29 години) и сред по-ниско образованите делът на несъгласните с това твърдение да е по-висок в сравнение със средното за страната: сред младите хора 19,2% и сред хората с основно, начално или по-ниско образование 19,4% не са съгласни с твърдението, че у нас правата на малцинствата са защитени, при 14% средно за страната. Делът на несъгласните е по-висок при безработните (41%).

Фиг. 27. Риск от полицейско насилие (по етническа принадлежност) – по данни за 2018, 2021 и 2022 г.

Въпрос: Според Вас има ли вероятност с Вас лично да се случи някое от тези събития през следващите 12 месеца: „Да станете жертва на полицейско насилие“?

Фиг. 28. Права на малцинствата – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

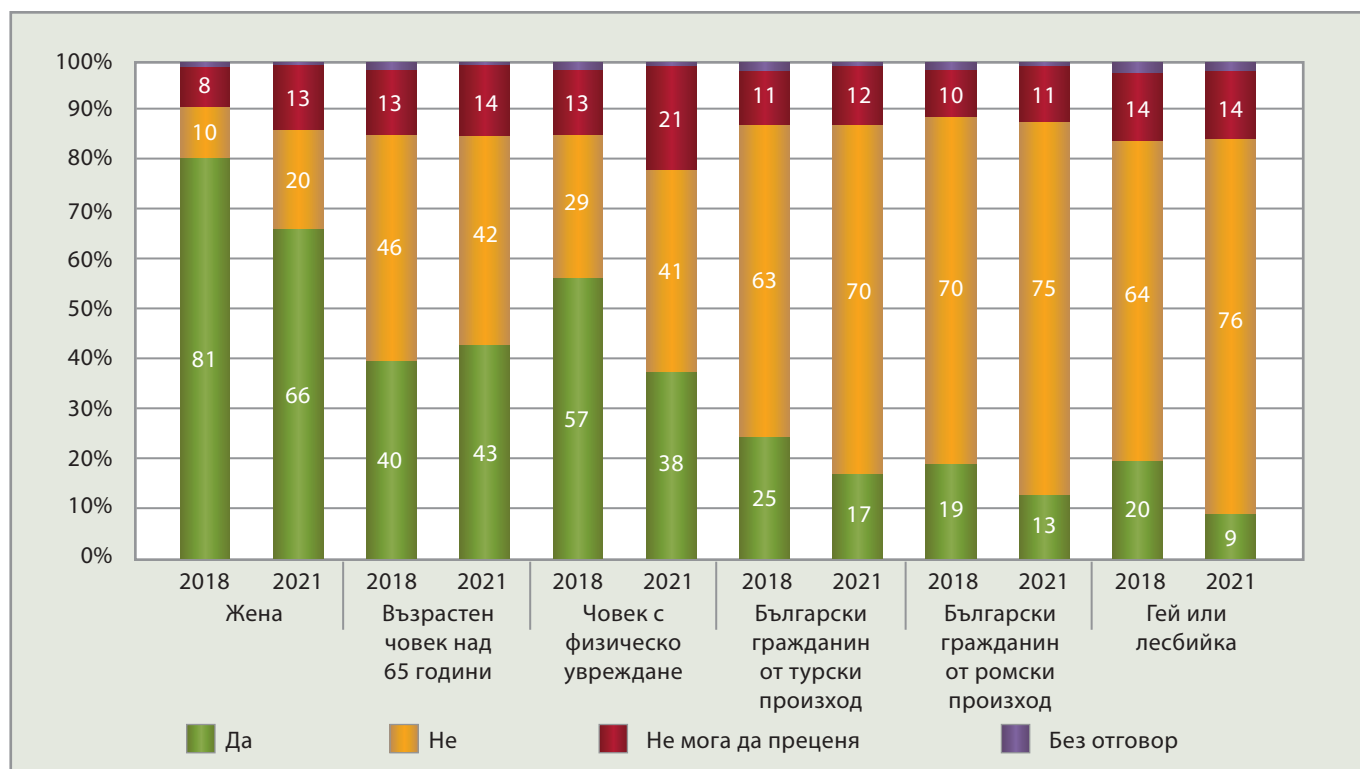
Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Правата на малцинствата у нас са защитени“?

Най-категорична разлика в оценката за степента на защитеност на основните права на малцинствата се отбелязва във връзка с различния етнически произход на анкетираните: през 2021 г. 56% (76% през 2018 г.) от анкетираните, които се самоопределят като роми, и 23%

(34% през 2018 г.) от анкетираните, които се самоопределят като турци, не са съгласни с твърдението, че правата на малцинствата у нас са защитени, в сравнение с 14% (21% през 2018 г.) несъгласни сред анкетираните, които се самоопределят като българи.

Фиг. 29. Дискриминационни нагласи – по данни за 2018 и 2021 г.

Въпрос от изследването през 2021 г.: „Ако трябва да избирате между двама кандидати за ПРЕЗИДЕНТ, които имат еднаква квалификация и политически възгледи, бихте ли гласували за този, който е: ...“

Въпрос от изследването през 2018 г.: „Ако трябва да избирате между двама кандидати за КМЕТ, които имат еднаква квалификация и политически възгледи, бихте ли гласували за този, който е: ...“

Въпреки широко разпространеното убеждение, че правата на малцинствата у нас са защитени, изследването през 2021 г., както и предходните изследвания, регистрира трайно установени дискриминационни нагласи. Нещо повече, тези нагласи видимо се влошават – почти без изключение – в периода 2018–2021 г.

Въпросът, който през 2021 г. се използва за измерването на тези нагласи, е дали при равни други условия хората биха гласували за представители на малцинствени групи. Резултатите са доста притеснителни. През 2021 г. 75% от анкетираните не биха гласували за кандидат за президент, който е от ромски произход – с 5% повече спрямо 2018 г.⁸; 76% не биха гласували за кандидат, който е гей/лесбийка (64% през 2018 г.); 70% не биха гласували за български гражданин от турски произход (63% през 2018 г.); почти половината – 42% (46% през 2018 г.) не биха гласували за възрастен кандидат (над 65 години); 41% не биха гласували за човек с увреждане и цели 20% не биха гласували за жена кандидат (10% през 2018 г.). Тези значими различия могат да бъдат обяснени частично и с успешна поли-

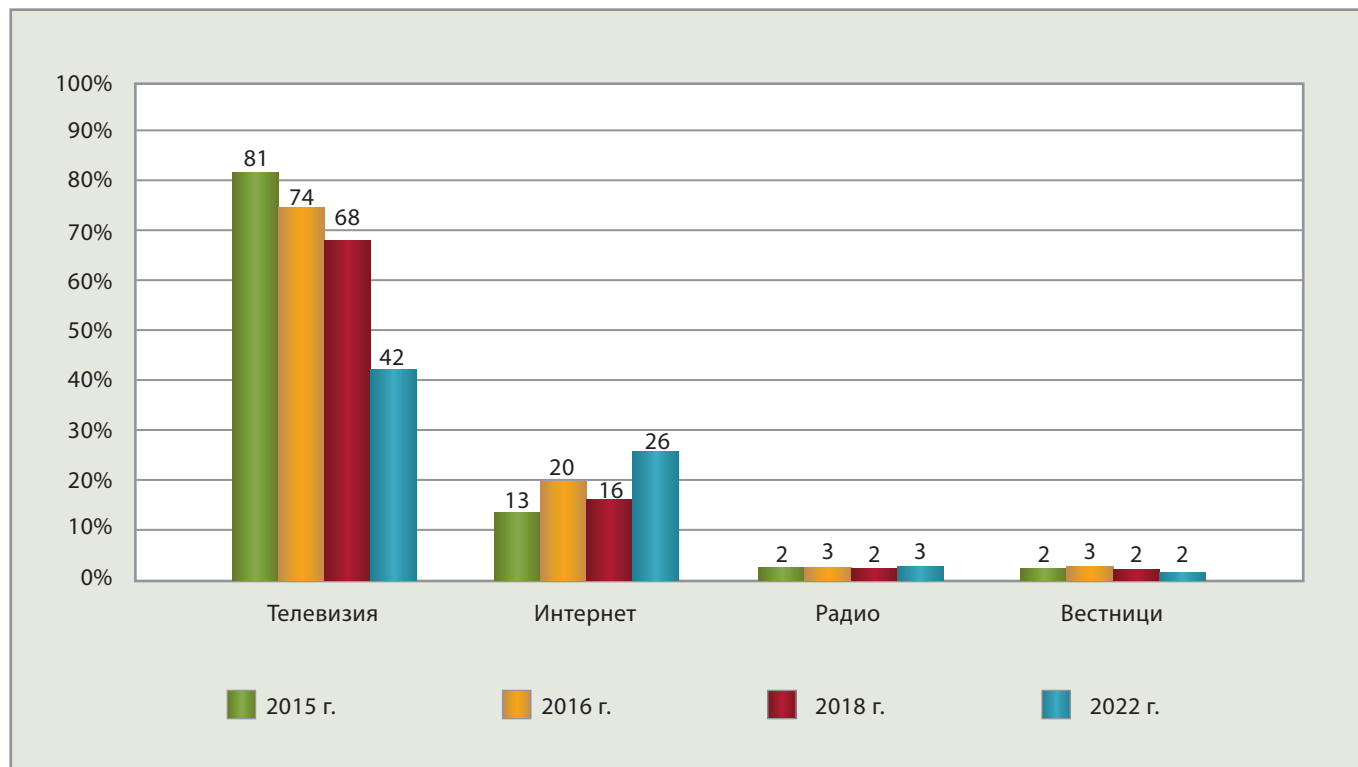
тическа пропаганда от страна на консервативни, националпопулистки партии, които използват хомофобски и ксенофобски теми за политическа мобилизация. Вярно е, че България не е уникална в налагането на такива теми в публичното пространство, но, изглежда, у нас те попадат в изключително благотворна среда. Разликите може частично да се дължат и на обстоятелството, че през 2018 г. въпросът е зададен по отношение на кандидат за кмет, а през 2021 г. – по отношение на кандидат за президент (фиг. 29).

Между 2018 и 2021 г. има малко увеличение в дела на анкетираните, които при равни други условия биха гласували за кандидат за избираема политическа позиция, който е човек на възраст над 65 години (през 2018 г. 40% от анкетираните биха гласували, а през 2021 г. – 43%) – обяснението тук едва ли трябва да се отдаде на успехите на мащабни антидискриминационни кампании (какви като цяло няма) – по-скоро естественото застаряване на населението може да играе роля в умереното подобряване на този показател.

Като цяло по-образованите, по-младите и живеещите в София са по-склонни да проявяват толерант-

⁸ През 2018 г. въпросът е бил зададен по отношение на кандидат за кмет.

Фиг. 30. Доверие в медиите – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2022 г.

Въпрос: *На коя медия се доверявате основно, когато имате нужда от информация за положението в страната?*

ност и по-често съобщават, че биха гласували за кандидат за президент, който е жена, гей/лесбийка, човек с физическо увреждане или човек от ромски произход. Тази по-висока толерантност обаче не се отнася в еднаква степен до всички изследвани групи. През 2021 г. висшистите, анкетираните до 30 години и жителите на София в по-малка степен от средното за страната са склонни да подкрепят кандидат от турски произход. В същото време сред анкетираните, които се самоопределят като роми и като турци, делът на тези, които биха гласували за жена, за възрастен човек, за лице с увреждане или за гей/лесбийка е по-нисък от средното за страната.

СВОБОДА НА МЕДИИТЕ

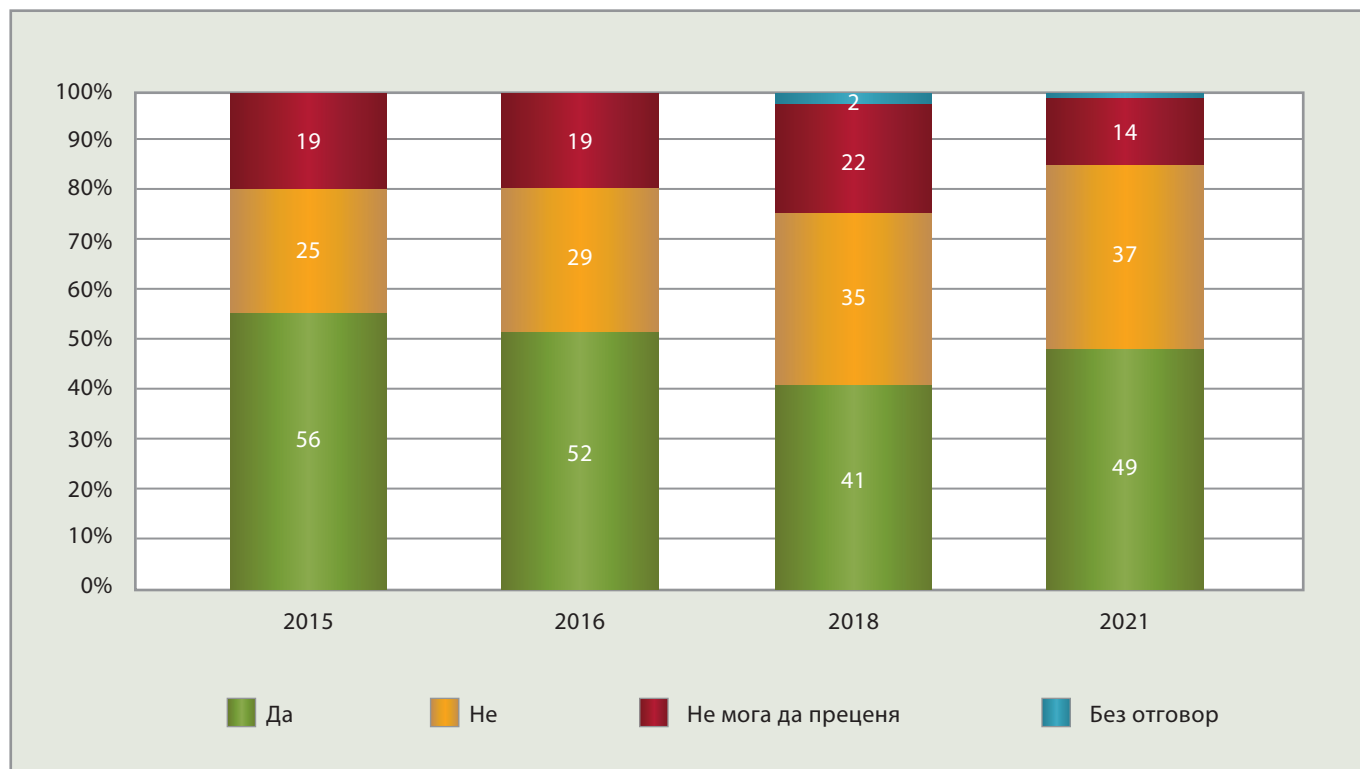
Свободата на медиите е важен елемент от всяко демократично управление. Гражданите не могат да участват в управлението, ако нямат достъп до надеждна информация за работата на правителството. Спрямо 2018 г. изследването от 2021 г. регистрира плахи позитивни тенденции, но индикаторите остават на по-ниски нива от тези през 2015 г. Общият извод е, че не може да се говори за съществен обрат по отношение на като цяло лошата медийна среда. Друго важно

развитие е промяната на тежестта на отделните медии от гледна точка на доверието на гражданите – изследването от 2021 г. демонстрира осезаем скок в доверието към интернет базирани медии (включително социалните мрежи) като източник на информация за положението в страната, които играят все по-голяма роля в публичната среда.

Телевизията остава основната медия, на която гражданите се доверяват, когато имат нужда от информация за положението в страната, но в това доверие има много съществен спад – от 81% през 2015 г. на 68% през 2018 г. до 42% през 2022 г. Това представлява двойно намаляване на дела на хората, които се доверяват на телевизията като основен източник на информация за положението в страната през последните 7 години, и означава, че на телевизиите се доверяват вече по-малко от половината от гражданите. Интернет базираните информационни сайтове със своите 26% (скок с 10% спрямо 2018 г.) вече става реален конкурент на телевизиите за първенство по доверие.⁹ Още повече, че

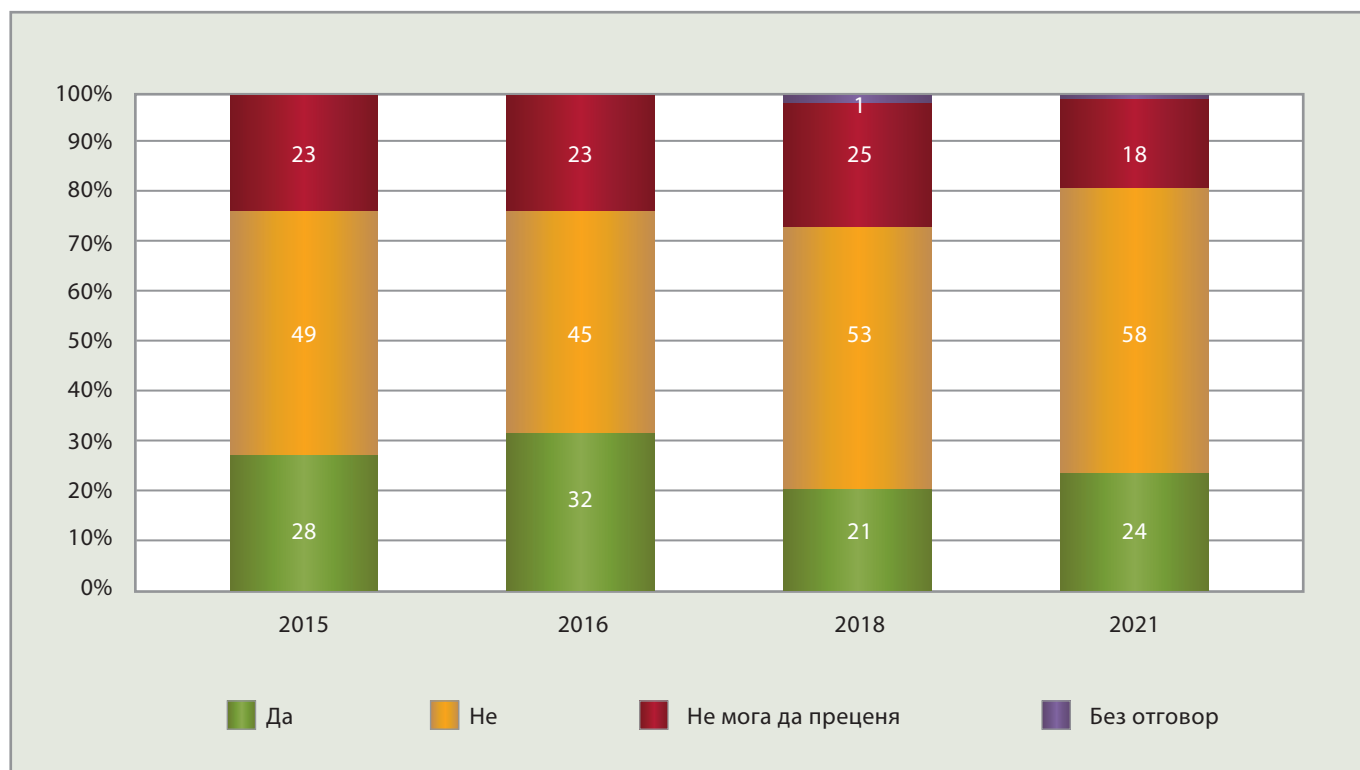
⁹ Трябва да се има предвид, че други 6% от анкетираните заявяват, че се информират от „Фейсбук“ и други социални медии, т.е. може да се приеме, че около 32% от анкетираните ползват основно базирани в интернет медии, когато имат нужда от информация за положението в страната.

Фиг. 31. Свобода на медиите – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

Въпрос: Съгласен ли сте със следното твърдение: „Медиите у нас по принцип са свободни да критикуват правителството“?

Фиг. 32. Мнение за свободата на медиите – по данни за 2015, 2016, 2018 и 2021 г.

Въпрос: Съгласен ли сте със следните твърдения: „Ако висш държавен служител е замесен в престъпление, медиите у нас ще отразят обективно случая“?

тенденцията е с ясна посока и инерцията е изцяло на страната на интернет базираните медии. Като прибавим и факта, че младите предпочитат интернет базирани медии, бъдещата картина на отстъпление от страна на телевизиите е в голяма степен изчистена. През 2022 г. онлайн медиите, включително социалните медии, са основен източник на информация за положението в страната за мнозинството сред хората под 50 години, живеещите в столицата, висшистите и сред привържениците на „Демократична България“ и „Възраждане“. За всички останали основен източник на информация продължава да бъде телевизията. Както и през 2018 г., едва по около 2–3% от хората се доверяват на радиото и съответно на вестниците, за да бъдат информирани за положението в страната (фиг. 30).

През 2021 г. се наблюдава известно подобрение на обществената оценка за свободата и обективността на пресата и на телевизиите в сравнение с данните от изследването през 2018 г. Делът на анкетираните, които

са съгласни с твърдението, че по принцип вестниците у нас са свободни да критикуват правителството, се увеличава от 41% през 2018 г. до 49% през 2021 г., т.е. с 8% нараства броят на хората, които са убедени в свободата на пресата. Но пък и убедените в обратното нарастват (по-скромно) от 35 на 37%. И като цяло оставаме далеч от 56% убедени в свободата на словото, регистрирани през 2015 г. (фиг. 31).

Обществената оценка за обективността на медиите в случай на престъпление по висшите етажи на властта е по-скоро негативна и като цяло, изглежда, по-скоро се влошава. През 2018 г. едва 21% от анкетираните са на мнение, че ако висш държавен служител се окаже замесен в престъпление, медиите у нас биха съобщили истината по случая; този процент нараства скромно до 24% през 2021 г. Обаче с по-голяма скорост нараства делът на тези, които са убедени в обратното – от 53% през 2018 г. на 58% през 2021 г. Делът на убедените в обективността на медиите спада с 8% между 2016 и 2021 г. (фиг. 32).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Петте изследвания на общественото мнение, направени в периода 2015–2022 г., показват, че демокрацията се ползва със значителна обществена подкрепа. Мнозинството от гражданите (56% през 2021 г. и 52% през 2022 г.) са съгласни, че демокрацията е най-добрата форма на управление за страната – за първи път след 2015 г. повече от половината от хората заявяват подкрепата си за демократичния начин на управление.

Същевременно обаче тази обща позитивна оценка не бива да успокоява. Сред анкетираните трайно доминират отрицателни оценки за ефективността на правителството при разрешаване на основните национални проблеми, ниско доверие в институциите и убеденост, че политическият и административният елит се формират с връзки, а не по заслуги.

Изследванията също така регистрират продължаваща изключително слаба степен на гражданско участие в организирани форми на обществен живот – огромната част от анкетираните (около 80%) не членуват в никакви организации, само 2–5% заявяват, че членуват в политически партии, а само 4% – в профсъюзи. Членството в неправителствени организации остава в рамките на до 3%.

Има обаче и позитивни тенденции: все повече хора са склонни да се обръщат към институциите, за

да търсят разрешение на проблемите, както и да протестират в случаи на лошо управление; все повече смятат, че със собствени действия могат да променят нещата за добро.

От трите тествани ценности на ЕС (демокрация, върховенство на правото и основни човешки права) защитата на основните граждански права продължава да изглежда като най-голямото достижение на демократичния преход в България. Значителен дял от анкетираните са уверени, че могат спокойно да упражняват гражданските си права, и не се страхуват от репресии от страна на правоохранителните органи. Сред работещите обаче се забелязва уязвимост – немалки (макар и намаляващи) групи все още смятат, че могат да загубят работата си, ако участват в протест или ако критикуват публично правителството. Парадокс е и това, че хората са уверени в правата си, имат доверие в полицията, а не вярват на съда.

Особено тревожна е устойчивостта на нагласи, които могат да бъдат наречени хомофобски, расистки и ксенофобски. Като цяло те се изразяват в недостатъчна толерантност и разбиране спрямо малцинства – сексуални, етнически, религиозни.

Най-остро изразено усещане за криза има по отношение на състоянието на върховенството на правото в България: основната разлика между демократични-

те и тоталитарните правителства е, че първите носят политическа и съдебна отговорност пред своите избиратели, а вторите – не. У нас обаче през октомври 2021 г. само 39% от анкетираните са съгласни, че правителство действа в рамките на закона (това все пак е съществен напредък спрямо 26% през 2018 г.). През 2021 г. обществената оценка за качеството на законодателството се е повишила спрямо 2018 г., но остава на ниски нива: едва 31% от хората смятат, че законите в страната са справедливи, едва 23% са на мнение, че законите са ясни и разбираеми, и едва 7% – че законите се прилагат еднакво за всички.

Традиционно публичните политики за реформа на съдебната система гледат на проблема с върховенството на правото в България, първо, като на проблем, който засяга изключително само един от клоновете на държавна власт (съдебната система), и второ, като на проблем, който засяга в еднаква степен всички граждани. Установените в изследването обществени нагласи показват обаче, че е необходима промяна в този начин на мислене: от една страна, въпросът за качеството на законодателството е преди всички въпрос на законодателната власт и функция на ниската легитимност, с която се ползва Народното събрание. От друга страна, от гражданите не може да се очаква да спазват законите, ако мнозинството от тях са убедени, че самото правителство не действа в рамките на закона.

Изследването от 2021–2022 г. затвърди тенденциите от предходните изследвания по отношение на медиите. В доверието към телевизиите като основен източник на информация за положението в страната има ясен и подчертан спад – за първи път по-малко от половината от гражданите (42%) имат доверие в телевизиите, когато имат нужда от информация за положението в страната. За сметка на телевизиите нараства доверието в интернет базираните медии – 26%. Мнозинството от хората възприемат пресата като свободна да критикуват правителството, но не смятат, че вестниците или телевизиите ще съобщят истината по случая, ако висш държавен служител е замесен в престъпление – тук особени подобрения спрямо 2018 г. не се наблюдават. Без надеждна информация за работата на правителството гражданите не могат да участват в процеса на вземане на решения за държавното управление.

Други две наблюдения трябва да бъдат ясно подчертани. Наблюдава се тенденция на спад в доверието към ЕС – през 2022 г. то вече е 43% при 48% недоверие. За първи път делът на хората, изразяващи

недоверие в ЕС, надхвърля този на хората с доверие към него. Това е сигнал, че в страната има ерозия на евро-атлантическите мнозинства. ЕС не може да бъде интерпретиран вече като абсолютно сигурен и безвъпросен външен стабилизатор на либералната демокрация в България, защото самият той започва да се политизира и да става фокус на дебати. Това показва, че бъдещето на демокрацията у нас зависи изключително от качеството на българските политически партии и от тяхната лоялност към демократичните ценности. Особено тревожна е тенденцията в рамките на кратък период от време да се провеждат масови и успешни кампании срещу ценности, които могат да се определят като европейски и демократични. В резултат на такива кампании през последните години се стигна до ерозия на ключови ценности в публичната сфера – особено на толерантността към сексуални и етнически малцинства. Ако не се намери ефективно противодействие на тези негативни мобилизации, българската демокрация прогресивно ще се изпразва от съдържание и рискува да се превърне в диктатура на мнозинството.

Втората важна тенденция е, че от идеологическа гледна точка огромна част от гражданите попадат в група с нагласи, които не са изцяло популистки, но и не могат да бъдат определени като либерално-демократични. Това, изглежда, е и голямата разлика между България и Германия и е едно от обясненията за голямата волатилност на българската демокрация и на нестабилността на партиите. Избирателите често сменят предпочитанията си и не се боят да преминават граници, като гласуват експериментално за партии, които оспорват един или друг аспект на демократичната уредба. Засега тази волатилност и експериментализъм водят основно до политическа нестабилност и до чести предсрочни избори.

Тази тенденция става особено опасна за демокрацията, когато се съчетае с остро усещане за криза – реална или въображаема. Трябва да се подчертае, че изследването от 2022 г. демонстрира ясно изразено усещане за криза. Дали причината за това е реалната инфлация, страховете покрай войната в Украйна, или газовите затруднения, но изследването ни показва сериозно влошаване на практика на всички индикатори, които са свързани с ефективността на управлението и способността му да се справи с проблемите. Именно усещанията за такава остра криза в миналото са водили до сринове в много демократични общества и днес трябва да сме особено внимателни, за да не влезем в подобна негативна и деструктивна динамика.

АНЕКС

Изследване на популизма¹

1. КАКВО Е ПОПУЛИЗЪМ?

Популизъмът, според най-разпространената дефиниция на Кас Муде и т.нар. идеен подход, представлява минималистична идеология, която е центрирана върху противопоставянето на корумпирания елит на добрия народ.² Популизъмът има и други характеристики, например настояването, че народът като цяло е хомогенен. Популизъмът може да бъде наречен базова демократична идеология, доколкото той поставя народната воля в основата на легитимно взети решения. Същевременно обаче популизъмът може да влезе в напрежение с либералните елементи на демокрацията, особено що се отнася до правата на индивидите и малцинствата. Автори като Ян Вернер-Мюлер например твърдят, че популизъмът по дефиниция е не само антилиберален, но и антидемократичен.

В настоящото изследване, реализирано през октомври 2021 и юни 2022 г., Институт „Отворено общество – София“ се опита да измери емпирично популистките нагласи в българското общество. Изследването включи редица въпроси, отнасящи се до политическата и икономическата обстановка в страната, нагласите на обществото към медиите и институциите, нивото на доверие в политическата, здравната, социалната и икономическата система в страната. В този контекст на анкетираните бяха зададени и поредица от въпроси, целящи да измерят дела на хората, които могат да се нарекат популисти, и съответно дела на тези, които могат да бъдат определени като изцяло непопулисти.

2. КАК СЕ ИЗМЕРВА ПОПУЛИЗЪМЪТ?

Методиката, по която се работи, за да се измери нивото на съответните нагласи, е заимствана от „Populism Barometer 2020“ на Bertelsmann Stiftung³. В доклада е използвано разбирането, че популизъмът е философия, основана на противопоставянето на „обикновените хора“ и „корумпирания елит“, както и на това, че обществото е хомогенно и има обща воля на народа. На базата на това разбиране е разработена система от 8 твърдения, които отразяват трите измерения на популизма. Измерването на нивото на популизъм в обществото става чрез емпирично социологическо изследване, в което респондентите отговарят доколко са съгласни с всяко от тези 8 твърдения. За авторите популизъмът или популистките нагласи трябва да се отчитат едновременно в трите измерения, които се явяват необходимо условие за класифициране на някого като популист, и не е правилно да се разглежда само едно от тях. Същото важи и за изброените 8 твърдения – те трябва да се разглеждат в общност и взаимодействие едно с друго и само едновременно с всички може да се класифицират като завършено популистко разбиране за демокрацията и политиката като цяло. Трите измерения на популизма, посочени от авторите, са: против установеното положение, за суверенитета на народа, против плурализма. Адаптираните в българския въпросник 8 твърдения, измерващи популистките нагласи в тези три измерения, са представени на табл. 1.

¹ Анализът е подготвен в съавторство от д-р Даниел Смилов от Центъра за либерални стратегии и д-р Драгомира Белчева от Институт „Отворено общество – София“.

² Mudde, Cas and Cristóbal Rovira Kaltwasser. *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, 2017.

³ Vehrkamp, Robert and Wolfgang Merkel. *Populism Barometer 2020: Populist Attitudes among Voters and Non-Voters in Germany 2020*, <https://www.bertelsmann-stiftung.de/en/publications/publication/did/populism-barometer-2020-all>

Таблица 1. Адаптираните в българския въпросник 8 твърдения, измерващи популистките нагласи, и разпределение на отговорите на анкетираните български граждани (%)*

Твърдения, измерващи популистките нагласи	Напълно съм съгласен	По-скоро съм съгласен	По-скоро НЕ съм съгласен	Изобщо НЕ съм съгласен	Не мога да преценя	Без отговор
1. Сред народа често има съгласие, но политиките преследват различни цели.	34	41	11	4	8	1
2. По-скоро искам да съм представен от гражданин, отколкото от професионален политик.	23	34	15	6	20	2
3. Политическите партии само искат гласовете на хората, но не се интересуват от тяхното мнение.	45	37	10	2	5	2
4. Политическите различия между обикновените хора и елита са много по-големи от различията между обикновените хора.	42	39	7	3	9	2
5. Важните въпроси трябва да се решават на референдум, а не в парламента.	33	30	13	7	15	2
6. Политиките в българския парламент трябва винаги да следват волята на народа.	58	32	4	1	4	1
7. Хората в България по принцип са съгласни за това какво трябва да се направи в политиката.	21	34	17	9	18	2
8. Това, което в политиката се нарича „компромис“, всъщност е предателство на принципи и ценности.	26	30	17	6	19	2

* Данните са от октомври 2021 г.

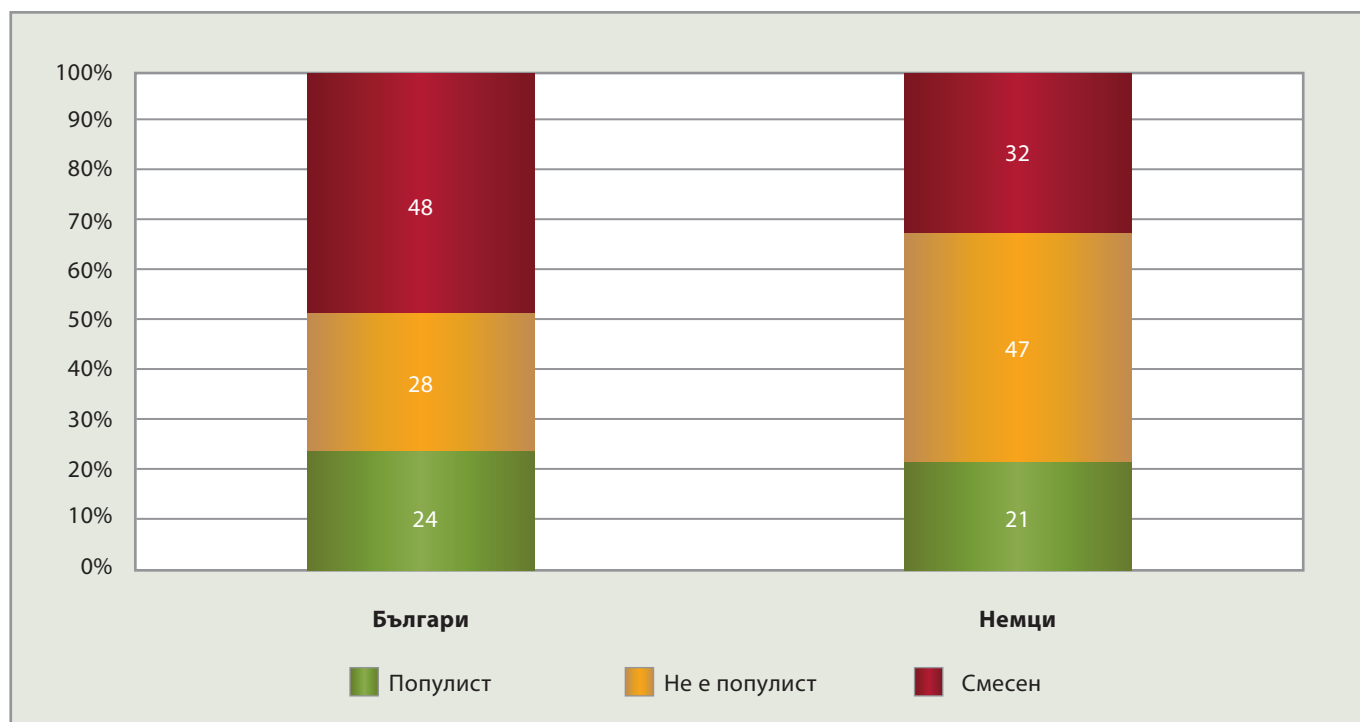
Според методиката, разработена в цитирания доклад, за популист се определя този, който е „напълно съгласен“ или „по-скоро съгласен“ с всяко едно от тези 8 твърдения. Тези, които са „напълно несъгласни“ с поне едно твърдение или са „по-скоро несъгласни“ с поне половината твърдения, се определят като не-популисти. Всички останали са от т.нар. смесена категория, или частични популисти, т.е. те споделят някои от популистките твърдения, но не всички.

3. КОЛКО СА ПОПУЛИСТИТЕ В БЪЛГАРИЯ?

Резултатите от националното представително изследване, проведено през октомври 2021 г., показват, че близо една четвърт от българите могат да бъдат класифицирани като популисти според посоченото по-горе разбиране. Малко повече от тях са непопулистите и основната част от отговорилите (близо 50%) са тези от смесен тип, частично съгласни с популистките твърдения – „частични популисти“. За сравнение: според цитирания доклад на „Populism Barometer 2020“ в Германия 21% от германците се класифицират като популисти, 47% – като непопулисти, и 32% са от смесения тип. В сравнителен план се оказва, че сред българите най-голяма част са от смесен тип, т.е. съгласни са само с част от твърденията, докато сред германците една трета влизат в тази категория, а почти половината са в групата на непопулистите (фиг. 1).

Сред групата на популистите тези, които вярват, че демокрацията е най-добрата форма на държавно управление, са 53%, докато 32% не считат това твърдение за вярно. В сравнение с тях сред групата на непопулистите поддръжниците на демокрацията като форма на държавно управление са значително повече – 67%, за сметка на едва 20%, които не считат, че това е най-добрата форма на управление за една държава.

Фиг. 1. Сравнение на популистите и на непопулистите в България и Германия

Източници: ИОО-С, октомври 2021 г.; infratest dimap and YouGov on behalf of the Bertelsmann Stiftung.

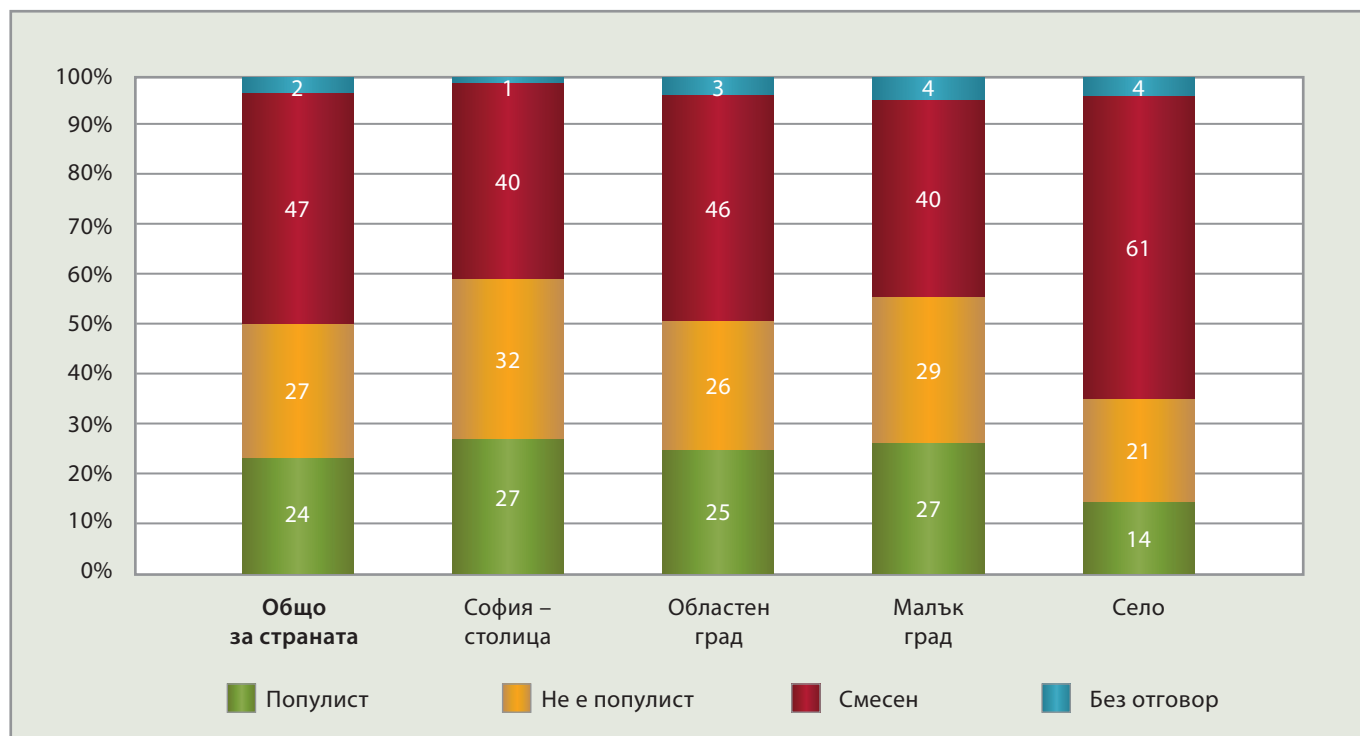
4. КАКЪВ Е ДЕМОГРАФСКИЯТ ПРОФИЛ НА ПОПУЛИСТИТЕ И НА НЕПОПУЛИСТИТЕ?

Ако трябва да се направи демографски профил на популистите, те основно са жители на столицата, на възраст между 18 и 30 години, със средно образование и учаци (учат и/или учат и работят). Най-голям е дялът на хората с популистки нагласи сред жителите на столицата и малките градове; сред жителите на областните градове той се доближава до средните стойности за страната, а сред живеещите в села е

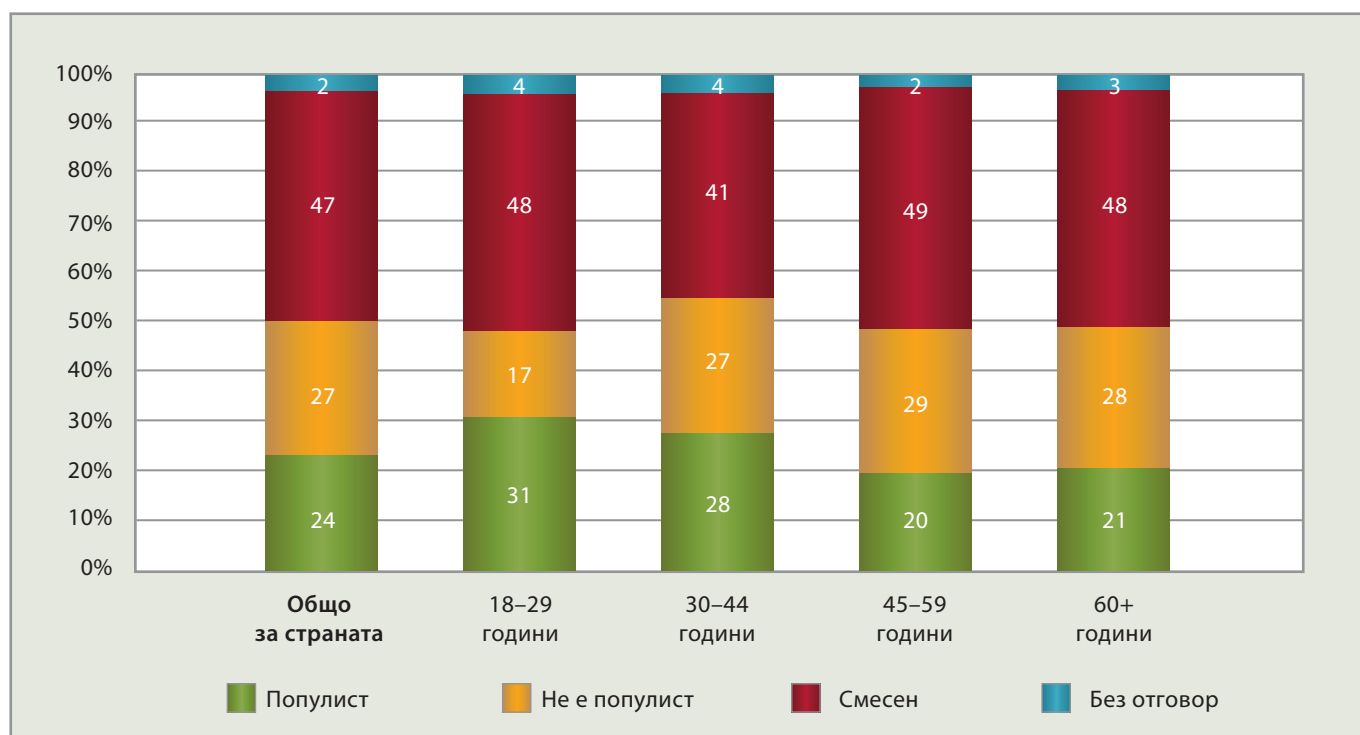

около 10% по-нисък. Сред живеещите в София има най-много популисти (27%), но има и най-много непопулисти (32%). Сред живеещите в села българи и групата на непопулистите е по-малка в сравнение с тази на живеещите в София или в малки градове. За сметка на това сред живеещите на село над 60% могат да бъдат определени като смесен тип, т.е. частично съгласни с популистките твърдения, но без да имат крайни възгледи в едната или в другата посока (фиг. 2).

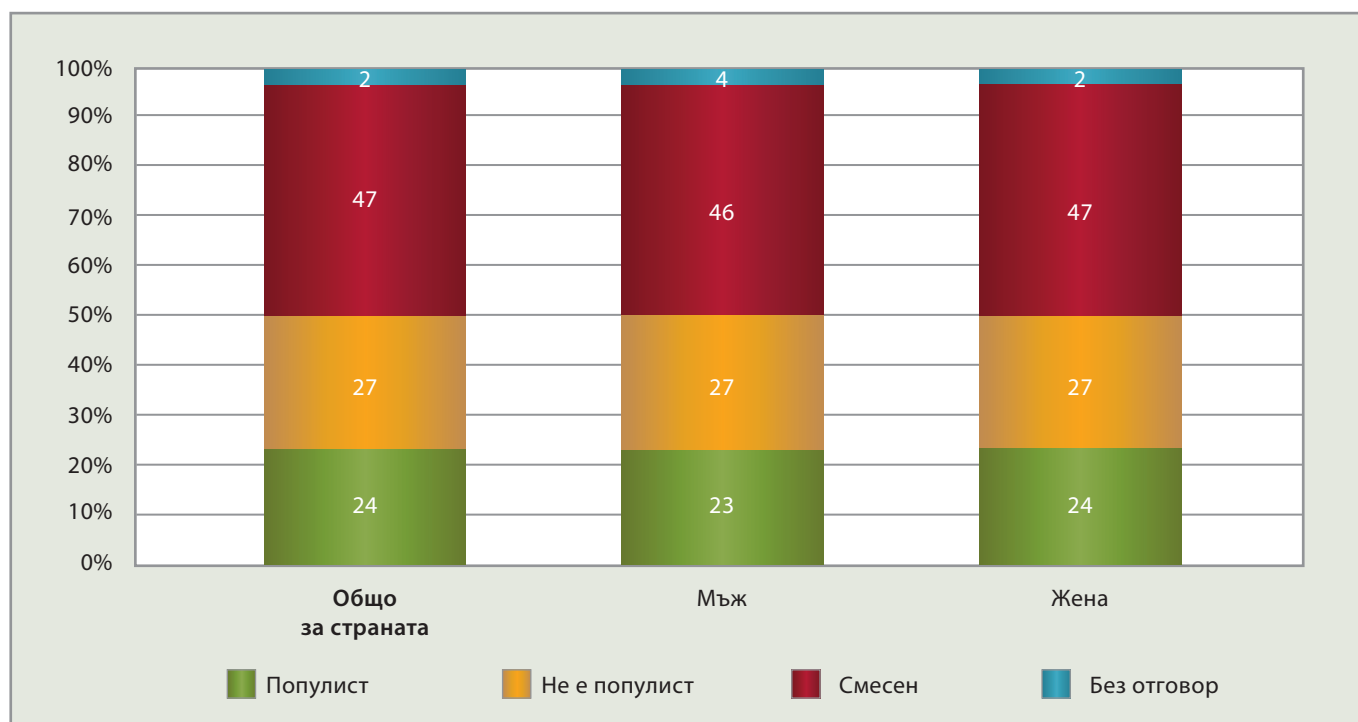
Фиг. 2. Разпределение на популистите и на непопулистите в зависимост от населеното място, в което живеят, октомври 2021 г.

Фиг. 3. Разпределението на популистите и на непопулистите според възрастта, октомври 2021 г.

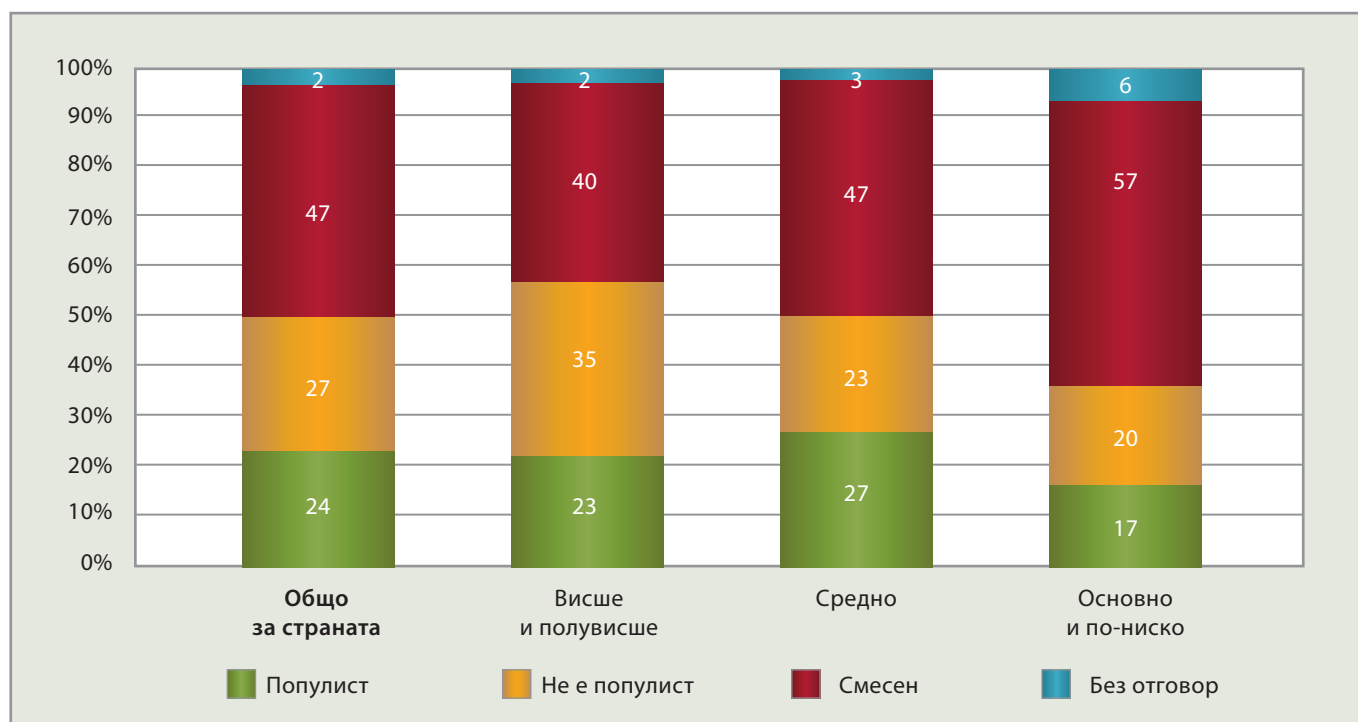
Фиг. 4. Разпределение на популистите и на непопулистите според пола на респондентите, октомври 2021 г.

Може да се каже, че популистките възгледи са най-близки до най-младата част от населението – близо една трета от анкетираните на възраст от 18 до 29 години спадат към групата на популистите. Колкото по-възрастни стават хората, толкова те се отдалечават от тези възгледи, като сред хората на възраст над 45 години тези, които могат да се определят като популисти, са най-близки до средните стойности за страната – около една пета (20%) споделят популистки възгледи. Интересно е, че в най-младата възрастова група са най-малко крайните непопулисти – 17% от анкетираните на възраст до 29 години могат да се причислят към тази група (фиг. 3). При всички възрастови категории групата на тези, които припознават частично популистките идеи, се движи около средната за страната, т.е. разликите, коментирани по-горе, се дължат на преливане от групата на популистите към тази на непопулистите и обратно.

Полът на респондентите не оказва никакво влияние върху наличието или отсъствието на популистки настроения сред анкетираните. Изследването показва, че популистките идеи са еднакво присъщи както на мъжете, така и на жените в България. Същото се отнася и за привържениците на противните идеи, т.е. сред непопулистите също няма превес на едните или на другите (фиг. 4).

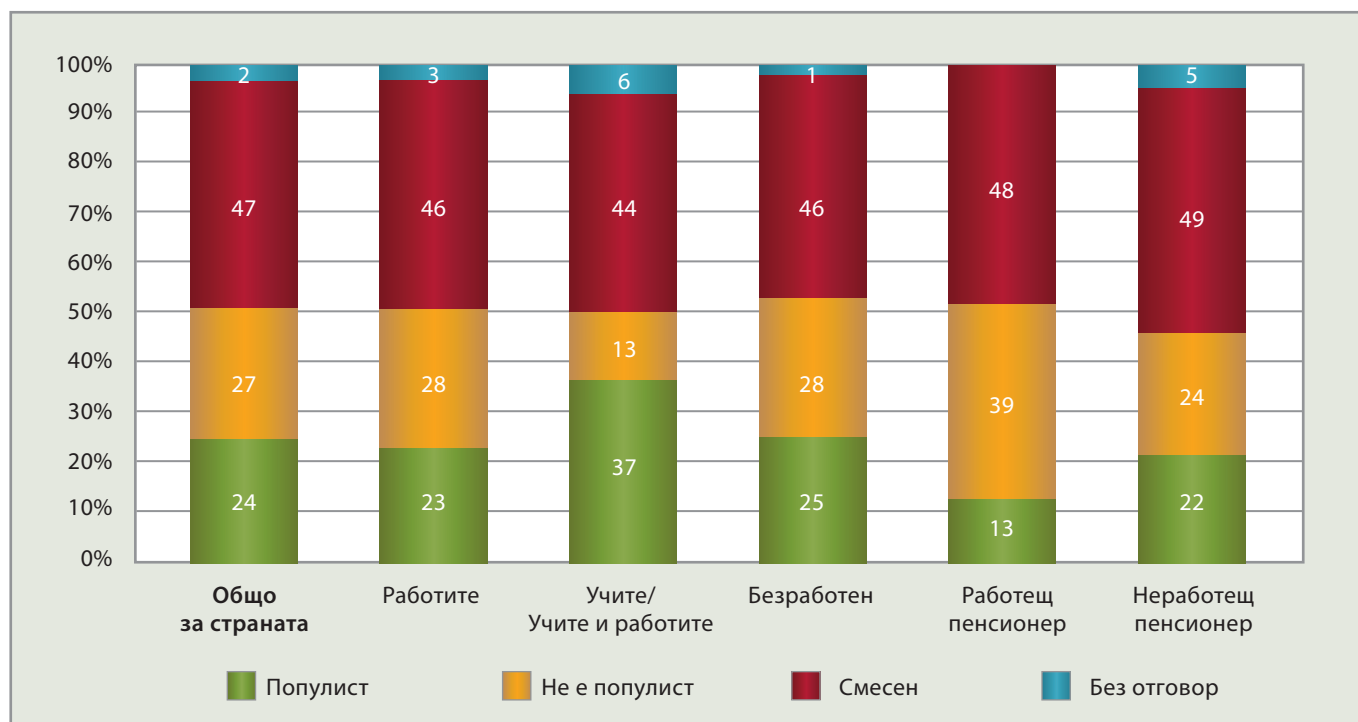
Образованието се оказва диференциращ фактор при определянето на групите популисти и непопулисти. Сред хората с висше образование делът на тези, които могат да бъдат определени като популисти, е близък до средната за страната стойност; за сметка на това обаче сред хората със средно образование тази група е по-голяма, а при тези с основно и по-ниско образование – точно обратното, групата на популистите се „свива“ до 17%. Въпреки че сред най-високообразованите тези с популистки възгледи не се различават от средните стойности за страната, тези, които могат да се определят като непопулисти, са значително повече – всеки трети висшист се определя като непопулист. За сметка на това сред тази категория групата от смесен тип е най-малка – около 40% от висшистите споделят само част от популистките възгледи, но не всички. Сред хората със средно образование групите на популисти, непопулисти и смесен тип се доближават най-много до средните стойности за страната, което частично може да се обясни и с факта, че това е най-многобройната група сред анкетираните, респективно тя е най-силно определяща за средните стойности. Сред хората с основно и по-ниско образование групата на популистите е най-малка (17%), а най-голяма е групата на тези, които одобряват само част от твърденията за измерване на

Фиг. 5. Разпределение на популистите и на непопулистите според образованието на респондентите, октомври 2021 г.

популизма – 57% от анкетираните с основно и по-ниско образование се причисляват към смесения тип. В тази категория са най-малко и непопулистите в сравнение със средните стойности за страната и в сравнение с останалите две образователни категории (фиг. 5).

Социалният статус също се оказва диференциращ фактор при определяне на групите на популисти и непопулисти. Интересно е да се забележи, че групата от смесен тип, т.е. тези, които само отчасти възприемат популистките възгледи, е еднаква по обем (в проценти) сред всички социални групи, а разликите се получават от преливането от едната крайна група към другата. На първо място, сред работещите и сред безработните дяловете на популистите и на непопулистите са практически равни на съответните средни стойности за страната, което отчасти се обяснява и с обема на групата на работещите, която представлява над 50% от извадката, но е характерно и за групата на безработните, която пък представлява сравнително малка част от извадката. От друга страна, сред младите, които учат или работят и учат едновременно, групата на популистите е значително по-голяма и доближава 37%, докато групата на непопулистите е сравнително малка – едва 17% от учащите могат да се причислят към нея. Тези данни, разбира се, кореспондират и с коментираните по-горе, които сочат, че сред младежите до 29 години групата на популистите е най-голяма в сравнение със същата при останалите възрастови групи. Работещите пенсионери, въпреки че представляват сравнително малобройна по численост група, са интересни по отношение на възприемането на популистките идеи. Както беше коментирано по-горе, хората на повече от 60 години са по-малко склонни да възприемат такива идеи (20% от тях са популисти), но сред работещите пенсионери тези с популистки разбирания са едва 13%. За сметка на това тези, които могат да се определят като непопулисти, са близо 40% от всички работещи пенсионери. Наблюдава се различие във възгледите относно популизма при работещите и при неработещите пенсионери, като вторите доста се доближават до средните стойности за страната (фиг. 6).

Системното и периодично изследване на популистките нагласи е важно за оценяването на устойчивостта на конституционната либерална демокрация в България. Настоящата картина води до един основен извод, който може да бъде направен при сравнението на България с утвърдена демокрация като Германия. У нас делът на хората със „смесени“ възгледи – не изцяло популистки, но не и изцяло либерал-

Фиг. 6. Разпределение на популистите и непопулистите според социалния статус на респондентите, октомври 2021 г.

но-демократични – е много по-висок; съответно тези, които са изцяло непопулисти, са доста по-малко. Тази разлика дава основание за хипотезата, че неустойчивостта на българската партийна система е причинена (поне частично) от точно тази „смесеност“ в базовите нагласи на голяма част от избирателите. Тази смесеност подпомага честата поява на нови, популистки формации, които са с експериментална нагласа по отношение на демокрацията и са готови да поставят под въпрос някои нейни аспекти – било то от процедурен характер, или свързани с правата на гражданите. От тази гледна точка популистките нагласи корелират с липсата на устойчива интернализация на базовите демократични ценности и са важен индикатор за състоянието на демокрацията.

Данните са от национално представително изследване на общественото мнение, проведено сред населението на възраст над 18 години през октомври 2021 г. по метода на пряко интервю „лице в лице“ по стандартизирана електронна анкетна карта. Респондентите са подбрани чрез двустепенна стратифицирана извадка по регион и тип населено място с квота по признаците пол, възраст, образование. Осъществени са 1000 ефективни интервюта. Максималната допустима стохастична грешка е $\pm 3.1\%$. Проучването на терен е осъществено от „Алфа Рисърч“ по проект, осъществяван и финансиран от Институт „Отворено общество – София“ в партньорство с Центъра за либерални стратегии.

За контакти във връзка с това изследване:

Институт „Отворено общество – София“

ул. „Солунска“ 56, София 1000

тел.: (+359 2) 930 66 19, факс: (+359 2) 951 63 48

www.osis.bg

© 2022 Институт „Отворено общество – София“. Всички права запазени.